

ИЛИЯ МУСАКОВЪ

**ГЕНЕРАЛЪ ОТЪ ПЕХОТАТА
ПАНТЕЛЕЙ КИСЕЛОВЪ**

СОФИЯ

ГЕНЕРАЛЬ ОТЪ ПЕХОТАТА
ПАНТЕЛЕЙ КИСЕЛОВЪ

Всички права запазени
за редакцията на
библиотека Прослава.

БИБЛИОТЕКА ПРОСЛАВА

Ето изтичат вече цѣли шестъ години отъ излизането на първата книга отъ библиотека Прослава, а съ настоящата книга се приключва и четвъртата годишнина отъ отдѣла Нашитѣ полководци на библиотеката.

Необходимо е да си припомнимъ онова състояние на духа, който владѣеше преди шестъ години у насъ, дори въ ръководнитѣ срѣди на управлението, а сѣщо и въ срѣдитѣ на нашата интелигенция, за да се прецени не само дѣлото на библиотека Прослава, но и куражътъ да се трѣгне смѣло и съ устременъ въ едно свѣтло бждеще погледъ срещу общото течение, което увличаше всички въ онова време.

Привѣршвайки четвъртата годишнина на отдѣла Нашитѣ полководци, редакцията на библиотека Прослава изпълни вече своята галерия съ внушителнитѣ фигури на шестнадесетъ полководци, които сѣ предвождали воинството на Третото българско царство въ войнитѣ, които то е водило за освобождението и обединението на българския народъ.

Шестнадесетъ книги сѣ достатъчни не само за да набележатъ, но и да опредѣлятъ дѣлото на библиотека Прослава. Дали, обаче, това дѣло ще бжде удостоено съ вниманието на тѣзи, които сѣ назовавали себе си литературни критици, това по-малко засѣга насъ и нашето дѣло, отколкото тѣзи, които сѣ останали слѣпи и глухи къмъ него.

Ние сме убедени, че ще дойде време, когато дѣлото на библиотека Прослава ще бжде оценено споредъ неговата заслуга и достоинства, а дотогава ще следваме набелязания си пътъ, облѣгайки се на довѣрието и преценката изключително на нашитѣ абонати и читатели.

Редакцията се ползува отъ случая, за да изкаже своята топла благодарностъ на многобройнитѣ си аба-

нати, толкова повече, че ако единъ день дѣлото на библиотека Прослава бѣде признато и оценено отъ тия, които сѣ призовани да сторятъ това, ние искаме още отсега да отдадемъ дѣлжимата заслуга и на нашитѣ абонати, защото, увлѣчени и възторгнати отъ дѣлата на нашитѣ великани по духъ, тѣ неволно подкрепиха и дѣлото на библиотека Прослава.

Искаме да вѣрваме, че довѣрието, съ което вече се ползуваме предъ нашитѣ абонати, ще ни бѣде дадено и занаятъ, за да продължимъ нашия не лесенъ път — път, по който трѣбва да се ровимъ въ нашето минало и изподъ праха на забравата да изваждаме бисеритѣ на духа.

А днесъ това е нужно повече отъ вчера. Предъ обединена и Велика България се откриватъ свѣтли хоризонти къмъ нашето бѣдеще.

Когато отправяме, обаче, погледъ къмъ бѣдещето, ние трѣбва винаги да се опираме на нашето минало, хубавото и свѣтло минало на цѣлокупния български народъ. Отъ него ние ще черпимъ сили въ дни на полукруса, пакъ отъ него ние ще възторгваме още повече сърдцата си въ дни на националенъ подемъ, на каквито дни сме свидетели днесъ.

Презъ войнитѣ, които Третото българско царство води за освобождението и обединението на българския народъ, се създадоха епопеи, на които могатъ да завиждатъ и най-могъщитѣ народи. А кои сѣ тѣзи полководци, които създадоха величавитѣ епопеи? Кои сѣ тѣзи херои, които съ своето самоотрицание създадоха безсмъртни подвизи?

Ние всички, заедно съ подрастващитѣ поколения, имъ дѣлжимъ признателностъ. Но това не е достатъчно. Ние трѣбва да познаваме дѣлата имъ и да черпимъ поука отъ тѣхъ, за да се покажемъ достойни синове на достойни бащи.

Само така предъ разкрилитѣ се широки хоризонти ние ще можемъ вече да вложимъ нашето творчество съ повече опитъ и съ псвече възторгъ.

Бѣше време, когато отъ всички страни на свѣта дохождаха у насъ чужди военни мисии. Тѣ идваха тукъ както да се преклонятъ предъ величавитѣ дѣла на българския воененъ гений, така сѣщо и да се поучатъ отъ насъ.

А ние българитѣ не желяемъ ли сѣщо да се поучимъ? Ще оставимъ ли праха на забравата да покрие тѣхнитѣ свѣтли имена и тѣхнитѣ величави дѣла?

Преди да изучаваме нѣкой си Леонидъ при Термопилитѣ, не трѣбва ли да познаваме нашитѣ Леонидовци?

И когато направимъ това, тогава ние не само ще разберемъ, но и ще почувствуваме колко великъ е българскиятъ народъ!

А ако библиотека Прослава въ своето начало имаше само задачата да възкресява вѣрата въ собствени тѣ ни сили и да внушава надеждата за по-свѣтли дни, днесъ вече, когато свѣтлитѣ дни сѣ около насъ и предъ насъ, необходими сѣ, повелително сѣ необходими, както творческитѣ сили, така и възторгътъ на всички българи — отъ Първия гражданинъ до последния редникъ въ казармата и разностранния животъ, та дори и до най-малкия бѣдещъ гражданинъ отъ ученическата скамейка.

Тъкмо затова и редакцията на библиотека Прослава следва неотклонно и упорито своята задача: да поочва свѣтлитѣ дѣла на голѣмитѣ по духъ българи отъ Третото българско царство, за да се поучаватъ всички отъ тѣхъ.

Въ изпълнение на своята програма библиотеката излиза засега съ два отдѣла:

НАШИТѢ ПОЛКОВОДЦИ

Излиза съ четири книги въ годината.

Въ този отдѣлъ се посвещава по една отдѣлна книга на всѣки отъ нашитѣ заслужили полководци, които предвождаха воинството на Третото българско царство презъ войнитѣ за освобождение и обединение на българския народъ.

НАШИТѢ ХЕРОИ

Излиза сѣщо съ четири книги въ годината.

Въ този отдѣлъ се помѣстватъ разкази, авторитѣ на които сѣ вдѣхновени отъ ония величави подвизи, които нашитѣ офицери и войници извършиха по всички кѣтчета на Старопланинския полуостровъ. Тѣхъ ние ще подреждаме въ страницитѣ на Нашитѣ херои, за да ги оставимъ като най-скѣпъ даръ на иднитѣ поколения.

ния. Отъ тѣхъ тѣ ще черпятъ поука и вдѣхновение, за да следватъ единъ день пакъ тѣхния пѣтъ.

Когато разказитѣ, предлагани въ Нашитѣ херои, достигнатъ до читателитѣ, особено до тѣзи, които сега израстватъ и които ще дойдатъ, тогава тѣ ще научатъ твърде много за безсмъртнитѣ подвизи на своитѣ бащи. И паметъта на хероитѣ и тѣхнитѣ дѣла ще се предаватъ отъ поколѣние на поколѣние и ще станатъ безсмъртни.

А четейки тия разкази, ако читателятъ почувствува могѣщия духъ на родения отъ българска майка херой, ако душата му затрепти заедно съ неговитѣ добродетели и неговитѣ стремежи, ако разпали дори само искрица отъ оная любовъ, която е нѣщо по-висше отъ живота, тогава редакцията ще почувствува, че е изпълнила скромно дълга си къмъ херои и Родина.

Отъ библиотека Прослава

Годишниятъ абонаментъ на библиотека Прослава — и двата отдѣла — е 200 лева.

Сумитѣ да се внасятъ чрезъ пощенска чекова смѣтка № 2676.

Абонирането става само направо въ редакцията:

БИБЛИОТЕКА ПРОСЛАВА

бул. Царъ Освободителъ 17, София

За справки: телефонъ 4-25-55.

ГЕНЕРАЛЪ ОТЪ ПЕХОТАТА ПАНТЕЛЕЙ КИСЕЛОВЪ

ПРОЗОРЕЦЪТЪ КЪМЪ ЕВРОПА

Отъ хилядолѣтия Дунавътъ удря мѣтнитѣ си води въ стрѣмнитѣ височини между рѣкитѣ Осъмъ и Янтра, сякашъ иска да проникне още по-наоугъ, но, срещналъ съпротива, той извива бавно къмъ студения северъ, мощенъ, суровъ, още по-пълноводенъ. Съпротивата на „Чуката“ и „Стѣкленъ“, далечни предни постове на легендарната Стара-планина, никога не можа да бѣде сломена и тѣ завинаги останаха стражи на сърдцевината на Дунавската равнина. При тѣхъ Дунавъ достига най-южната си точка и така гигантската борба на природата създаде онова изгодно географско положение на бѣдещия Свищовъ, което му обезпечи съществуването презъ вѣковетѣ. Защото, съ приближаването си къмъ Стара-планина и то срещу централнитѣ проходи презъ тази планина, това рѣчно пристанище ставаше естествено мѣсто за размѣна на единъ районъ, далече надхвърлящъ границитѣ на Дунавската равнина.

Отъ друга страна, стратегическото значение на „Чуката“ и „Стѣкленъ“, като крайни точки на височинитѣ, съставлящи вододѣлъ между рѣкитѣ Осъмъ и Янтра, бѣше оценено отъ най-стари времена и тукъ се създава крепостъ, предназначението на която е да пази онзи край и важнитѣ пѣтища, които водятъ къмъ сърдцето на Старопланинския полуостровъ срещу нахлуванията на разнороднитѣ варвари отъ северъ.

Около тази крепостъ изниква селище, може би отначало на рибари, защото Дунавъ всѣкога е изобилствувалъ съ риба, а може би и на ловци, защото несъществуващитѣ вече девствени лесове по двата брѣга на рѣката сѣ давали тогава подслонъ на най-разнообразни звѣрове.

Това селище въ римско време бързо се разраства. Крепостъта Нове е съ значителенъ гарнизонъ, който

трѣбва да се храни и има своитѣ нужди. Нѣкои отъ римскитѣ legioneri сѣ жени и семействата имъ се настаняватъ въ това селище.

Самата крепостъ и селището е било на Стѣкленъ, а на Чуката е било изградено странично укрепление. Тази система отъ укрепления дава сигурностъ и населението на селището почва да се увеличава. Въ Нове почватъ да цѣвтятъ занаятитѣ. Къмъ Нове се стичатъ произведенията отъ околността и селището се превръща въ цвѣтущъ градъ съ сѣщото име, градъ, който привлича погледитѣ на варваритѣ, градъ, който върти търговия съ все по-голѣмъ и по-голѣмъ районъ.

Богатствата на този градъ сѣ вече такива, че варваритѣ не единъ пѣтъ правятъ опити да го оплячкосатъ. Докато Римската империя е силна, Нове е билъ здраво отбраняванъ, но числото на скитническитѣ орди на северъ се е увеличавало непрекъснато. Положението става неустойчиво и жертва на това положение на нѣщата става богатиятъ и хубавъ градъ Нове. Нове е разграбенъ. Нове е сравненъ съ земята. Но тъй като географското, стопанско и стратегическо значение на този кѣтъ на брѣга на Дунава съ нищо не се е измѣнило, то крепостъта и градътъ се възобновяватъ, като сега се изграждатъ около Чуката, т. е. тамъ, кѣдето сега е разположенъ градътъ Свищовъ.

Ужаситѣ отъ варварското нашествие бързо се забравятъ. Богатствата отново се натрупватъ. Около Чуката изниква новъ градъ, който живѣе съ пулса на стария Нове. Къмъ пристанището се стичатъ произведенията не само на Дунавската равнина, но на Стара-планина и богатитѣ области задъ нея.

Римската империя, обаче, се раздѣля на две половини. Византия става господаръ на Изтокъ. Отъ североизтокъ се явяватъ българитѣ. Исперихъ здраво засѣда въ Добруджа и западната граница на българското царство стига до Свищовъ. Крепостъта на Чуката става важна опорна точка на Испериха на Дунава и той смѣло гледа отъ нея на западъ и на югъ. Той правилно преценява, че който владѣе Нове, владѣе здраво сърдцето на Дунавска България.

Съ пренасянето на границата още по-назападъ стратегическото значение на Свищовъ намалява, поради владението на двата брѣга на Дунава отъ българ-

скитѣ царе при Първото българско царство, но това не значи, че бѣше пострадалъ като стопанско сръдище, макаръ че за това нѣма исторически сведения.

Съ пренасяне центра на тежестъта на държавата въ Търново при Второто българско царство значението на Свищовъ отново почва да расте. Неговото пристанище е най-близкото до столицата на България, а като се има предвидъ връзката на Асеновци съ Влашко, не може да не се предположи, че звеното на тѣзи връзки е билъ Свищовъ, естественъ стратегически, стопански и географски центъръ въ сърдцето на Второто българско царство.

Презъ това време Свищовъ е билъ пакъ важна крепостъ, която е пазѣла пѣтищата за столицата, и подъ нейна закрила навѣрно е ставала размѣната на българскитѣ стоки съ тѣзи, които сѣ се получавали отъ северъ, а сѣщо и по Дунава отъ западъ и изтокъ.

Вѣковетѣ, обаче, отминаватъ. Историческитѣ събития се редятъ. На Старопланинския полуостровъ се настаняватъ турцитѣ. Тѣ разпростиратъ границитѣ на своята империя до брѣговетѣ на Дунава и веднага оценяватъ значението на особеното разположение на Свищовъ. Старата римска крепостъ на Нове е била възстановена и тя придобива сѣщото онова значение, което е имала при римлянитѣ и при Второто българско царство.

Пострадалиятъ, навѣрно, при превземането му градъ постепенно се съвзема и при неизвестна историческа обстановка придобива привилегиитѣ по известни традиции на собствено владение на майката на султана.

Това височайше покровителство е имало най-голѣмо значение за развитието на Свищовъ подъ турско робство и достигането му на онова цвѣтущо състояние, което го превърна въ прозорецъ на българската земя къмъ Европа още въ края на XVII столѣтие.

Като владение на султанката, Свищовъ е билъ освободенъ отъ производитѣ на неотговорни турски фактори. Въ Свищовъ не може да се отбива никой правоверенъ безъ знанието на властъта. Съ течение на времето градътъ почва да се съвзема. Занаятитѣ отново цвѣтятъ и Свищовъ постепенно заема пакъ своето по-

ложение на срѣдище, отначало въ сърдцето на Дунавската равнина, а после на Стара-планина и частъ отъ Тракия.

Съ развитието на корабоплаването по Дунава расте и значението на пристанището на градъ Свищовъ.

Въ своята книга „История на градъ Свищовъ“ Георги Константиновъ съобщава, че въ началото на XIX вѣкъ Свищовъ е ималъ нѣколко корабостроителници, а свищовската търговия се е обслужвала съ единъ флотъ отъ сто и петдесетъ гемии.

Къмъ Свищовъ се стичатъ всѣкидневно безкрайни кербани отъ Източна и Западна България, отъ Стара-планина, отъ Тракия, Македония и дори чакъ отъ Одринъ. За този просторенъ районъ отъ най-голѣмо значение сѣ удобнитѣ проходи на Срѣдна Стара-планина.

Решителенъ гласъкъ за развитието на гр. Свищовъ придобива появяването на парахода въ долното течение на Дунава.

Поради това, че до Свищовъ сѣ могли да стигнатъ морски кораби, значението на Свищовското пристанище още повече порастна, защото тукъ ставаше пренатоварването отъ рѣчнитѣ параходи, шлепове и гемии въ морски параходи. Свищовъ, прочее, бѣше краенъ пунктъ на рѣчното плаване.

Всичко това превръща Свищовъ въ грамаденъ за времето си центъръ, а значението на пристанището става първостепенно. Градътъ благоденствува, той привлича къмъ себе си като магнитъ. Населението му се увеличава не толкова чрезъ своя естественъ прирѣстъ, колкото чрезъ преселници, които идатъ отвсѣкжде, а най-вече отъ Балкана. Въ Свищовъ търсятъ поминѣкъ не само бедняци, но и занаятчи и хора, които искатъ да опитатъ щастieto си въ търговията.

Въ Свищовъ изникватъ търговски фирми, които въртятъ търговия направо съ Будапеща, Виена, Браила, Галацъ, Букурещъ и даже съ Одеса и Цариградъ. Бойкиятъ духъ на свищовския търговецъ не знае прѣчки. Свищовлиитѣ схващатъ дори, че въ интереса на своята търговия трѣбва да иматъ свои клонове въ чужбина, ръководени отъ тѣхни близки хора: синове, роднини. Тѣ сѣщо така скоро разбиратъ, че воденето на такава търговия не е възможно по дотогавашния начинъ, а че е необходима солидна подготовка, специал-

но образование, познаване на чужди езици. Ето защо тѣхнитѣ синове биваха изпращани да придобиятъ по-други познания отъ тѣзи на бацитѣ имъ и тѣ, естествено, покрай специалнитѣ си знания, се връщаха съ копнежъ за свобода и по-другъ животъ. Тѣ идваха и разказваха за чуждитѣ страни, кждето нѣма робство, кждето по-леко се диша и кждето всѣки може да се моли на своя Богъ.

Покрай стремежа за специални знания се роди и този за просвѣта изобщо. Ето защо въ града изникватъ твърде рано училища, като свищовлиитѣ не се сжпчатъ да привлѣкатъ най-интелигентнитѣ за времето си хора за учители. Сблѣскалъ се съ Западъ, свищовскиятъ търговецъ виждаше най-добре, че безъ грамотностъ не може крачка да се направи, а за успѣхъ въ работата и дума не може да става. Започва се едно надпреварване въ събиране на знания и покрай нуждата отъ специална подготовка се ражда общиятъ ламтежъ за просвѣта дотолкова, че училищата въ града пълнятъ не само момчета, а и момичета. Срѣдства за поддържането на училищата се събиратъ отъ цѣлия градъ, но още тогава се създава онзи култъ къмъ дарения за просвѣтното дѣло, който култъ не е развитъ въ никой другъ градъ на царството до такава степенъ, както въ Свищовъ. Тѣзи именно дарения издигатъ училищното дѣло на завидна висота; числото на интелигентнитѣ сили пораста дотолкова, че по едно време Свищовъ фактически е не само стопански, но и духовенъ центъръ на България.

Тукъ си даватъ среща Емануилъ Васкидовичъ, Неофитъ Бозвели, а после Христати Павловичъ и плеада други.

Въ градъ Свищовъ настава необикновенъ духовенъ подъемъ. Въ Свищовъ образованиятъ човѣкъ вече не е рѣдкость. Благодарение на привилегиитѣ, дадени на Свищовъ, българинътъ диша по-свободно, той не е изложенъ на произволитѣ на безскруполната властъ и затова главата му е по-високо издигната. Никжде българинътъ не се чувствува така, както въ Свищовъ — градътъ на предприемчивостта, на труда и на почина. Тукъ всичко каточели е възможно. Тукъ каточели е достатъчно да се пожелае нѣщо, за да се достигне. Тукъ все повече и повече се чувствува тържеството на бъл-

гарския духъ, защото българският елементъ все повече и повече нарастваше и мощта на разбогатѣлитъ граждани се чувствуваше въ всичко.

За претърпканитъ съ злато кръстосващи Европа свищовски търговци вече нѣма нищо невъзможно. Отъ друга страна тѣзи хора сж корави и упорити. Тѣ сж първитъ масови културтрегери, които влияятъ непосредствено върху масата, защото всѣкидневно сж въ допиръ съ хора отъ всички краища на България. Тѣ сж, които влияятъ върху народното самосъзнание. Тѣ сж, освенъ това, първиятъ примѣръ, че съ духъ, трудъ и енергия може да се достигне онази независимостъ, която тѣ иматъ. Въ Свищовъ българинътъ вижда какво може да създаде неговиятъ събратъ и какъ се огъва предъ богатството му онзи, предъ когото тѣ треперятъ. Отъ маазитъ*) на свищовскитъ търговци се подхвърлятъ приказкитъ за единъ другъ свѣтъ, въ който нѣма роби и робия и въ който се живѣе и диша поиначе.

Цѣлиятъ градъ Свищовъ, съ своя чистъ български характеръ, съ своето денонощно движение, съ хилядитъ коли, които всѣкидневно се спускатъ къмъ пристанището, стичащи се, както казахме, отъ всички краища на България, бѣше най-добриятъ и най-нагледниятъ пропаганденъ центъръ за свобода, защото тукъ самосъзнанието на всѣки порастваше още щомъ навлизаше въ града, защото тукъ се виждаше тържеството на българския трудъ и умение, защото тукъ българинътъ придобиваше вѣра въ собственитъ сили.

И наистина, всичко въ Свищовъ бѣше плодъ на българскитъ умъ, енергия и воля: и грамаднитъ маази, претърпкани съ стоки, и каменнитъ къщи, съ богата обстановка, просторни, охолни, както самитъ хора, и църквитъ, иконостаситъ на които сж окичени съ злато и сребро, и най-сетне гората отъ мачти на безброй гемии, около които денонощно се суетѣха тълпи отъ хамали.

Дошлитъ отъ вътрешността не можеха да не забележатъ, че въ Свищовъ фактически господари бѣха българитъ, че турската властъ всѣщностъ бѣше само

*) Огромни магазини на пристанището, които съществуватъ и днесъ.

номинална, че могъщитъ интелигентни търговци, въртещи търговия съ Европа, вършеха онова, което искатъ, че силата на тѣхното злато ослѣпяваше турския чиновникъ.

Въ Свищовъ едва ли не открито се проповѣдваше за бунтъ, но не безразсѣденъ, а следъ като се превземе крепостта отвѣтре, следъ като се постигне икономическото и духовно превъзходство навсѣкѣде.

За този моментъ свищовлиитъ работѣха непрестанно. Така тѣ скочиха направо отъ килинитъ училища къмъ елинскитъ, но това направиха не за да се гърчѣятъ, както мнозина наши автори доскоро смѣтаха, а изключително поради онѣзи практически цели, които влагаха въ училището изобщо — да създадатъ подготвени хора за търговията. Българинътъ е всѣкога практиченъ, а коравиятъ свищовски търговецъ отъ онова време е преуспѣвалъ преди всичко съ своитъ практичностъ и коравина. Работата е била тамъ, че въ онова време търговията по цѣлия Старопланински полуостровъ е била въ гръцки рѣще и познаването на гръцкия езикъ е било необходимата предпоставка за всѣки търговецъ, който е искалъ да води по-широка търговия и да не попада въ рѣцетъ на лукавитъ и хитри гърци посрѣдници, които прибираха лѣвската частъ отъ печалбата за своето посрѣдничество.

Че свищовлиитъ именно съ тази цель създаватъ елинскитъ училища въ града си, личи най-добре отъ програмата за сѣщитъ, споредъ която наредъ съ гръцкия езикъ се е изучавалъ и българскиятъ, а Христати Павловичъ нарича своето училище славяно-елинско. Каницъ изрично съобщава, че наредъ съ гръцкия езикъ е билъ въведенъ и българскиятъ езикъ. Най-добре, обаче, изтъква това Христати Павловичъ въ предговора на своя „Греко-български разговорникъ“, предназначень за изучаване на гръцкия езикъ:

— Който успѣе же въ тоя толку потребень е зыкъ и научи го совершенно, молимъ му се со слезы, да не уничтожи свой-а родъ Болгарскій, именуващися, както много безумни правятъ, Грекъ. Но защо да се наречешъ Грекъ, о безумне и несмысленне чловѣче, защо са Грецыте по-славни ли отъ Болгаре-те и пр... (к. н. и правописътъ запазенъ).

Както споменахме, частната пожертвувателност за училищата е била развита въ Свищовъ дотолкова, че тѣ не само се издържатъ отъ нея, но чрезъ нея се усъвършенствува и учебното дѣло въ града и то едва ли не е първо въ България.

За да посочимъ до какви размѣри е достигнала тази пожертвувателностъ, ще съобщимъ само нѣколко имена. Така още въ 1812 година Филипъ Сакелариевичъ, търговецъ въ Виена, е подарилъ 19.000 фиоринта и затова едно отъ училищата въ Свищовъ и до днесъ носи името на този благодетель. Презъ 1836 година Иванъ х. Ангеловъ е подарилъ 20.000 леи, а презъ 1870 година Тодоръ Милановичъ (търгувалъ отначало въ Браила, а после въ Виена) завещава на града за учебни цели грамадната сума отъ 21.000 рубли, 1.025 фиоринта, 3.000 жълтици и освенъ това недвижими имоти.

Тѣзи грамадни за времето си цифри, представлящи цѣли състояния, показватъ какво съзнание и колко родолюбие е имало въ сърдцата на синоветъ на този градъ и че тѣ далече надвишаватъ даренията на габровцитѣ Априловъ и Палаузовъ.

Прочее, ако въ Габрово изниква първата ни гимназия, то въ Свищовъ най-напредъ се полагатъ здравитѣ основи на учебното дѣло отъ Емануилъ Васкидовичъ и Христати Павловичъ.

За историята на учебното дѣло у насъ е важно да се спомене, че В. И. Григоровичъ още въ 1845 година говори най-ласкаво за първото класно училище въ града и за подготовката на учителитѣ му. А въ това училище въ онова време е имало тринадесетъ учители и седемъ учителки, които сж имали за ученици деветдесетъ момчета и четиридесетъ и шестъ момичета.

Но условията за търговията още се промѣнятъ и следното поколѣние намира, че сж нуждни по-други познания. Затова презъ 1873 година Димитъръ Шишмановъ открива първото търговско училище у насъ, което допринесе толкова много за просвѣтата на предприемчивитѣ свищовлии, които, както е известно, презъ първитѣ години следъ освобождението изградиха стопанската мощъ на България.

Създаването на това ново училище въ този градъ на просвѣтата у насъ съ привлечение на още учители въ Свищовъ за него предизвика изникването на първото

учителско сдружение, което започва своето съществуване сжщо така преди освобождението, а именно презъ 1875 година, и е фактъ отъ най-голѣмо значение.

Учителството въ Свищовъ е будно и на поста си. То оказва масово влияние върху гражданството, на него се гледа съ симпатия. Просвѣтениятъ човѣкъ се тачи и почита. Дѣлото му се счита свето. Учителтъ е желанъ гостъ и въ най-виднитѣ семейства. Той е добъръ съветникъ на най-могъщитѣ търговци по въпроситѣ за просвѣтата и общитѣ интереси на града.

Отъ всичко изложено се вижда, че Свищовъ живѣе своя особенъ животъ на брѣга на Дунава. Че този животъ се различава отъ живота въ вътрешността на страната. Че тукъ, на северната граница, той наистина е прозорецъ къмъ Европа и свищовлиитѣ виждатъ презъ него какво става тамъ и искатъ да наредятъ и своя животъ споредъ възможноститѣ по европейски.

Отъ този общъ стремежъ не остава назадъ и жената-съпруга и жената-възпитателка на поколѣнията. Тя се учи почти наредъ съ своитѣ братя, тя е върна другарка въ живота на своя съпругъ и не иска да остане по-назадъ отъ европейката, тя дори има амбицията да живѣе и общественъ животъ и още презъ 1870 година създава първото женско дружество въ града.

Жаждата за духовенъ животъ въ Свищовъ изпъква твърде рано. Тази жажда създава култъ къмъ книгата и затова още презъ 1856 година, на 30 януарий, се създава отъ Емануилъ Васкидовичъ първото читалище въ града. Не е безинтересно да съобщимъ, че следъ освобождението библиотеката на това читалище е една отъ най-богатитѣ съ книги въ страната, че скоро следъ изгрѣва на свободата тя наброява по рафтоветѣ си десетъ хиляди тома и че години подредъ е една отъ най-богатитѣ провинциални библиотеки въ страната. Това читалище съществува до днесъ въ хубавото си собствено голѣмо здание, построено пакъ съ дарение отъ благодетели — Еленка и Кирилъ Аврамови.

Какви шеметни граници е черталъ въ епохата преди и непосредствено следъ освобождението духовниятъ животъ въ Свищовъ личи отъ това, че синътъ на Христати Павловичъ, художникътъ Николай Павло-

вичъ, мечтае за създаването на първата художествена академия въ града, види се, за да изпълни завета на своя почтенъ баща, който гласѣше: „Деца, азъ не можахъ да свърша щото съмъ почналъ, но дано вие довършите моята работа“.

Близу тридесетхиляденъ градъ, Свищовъ, богатъ, благоденстващъ, въ непосредствена връзка съ Европа, смѣло гледаше напредъ и, естествено е, бѣше пръвъ въ борбата за свободата.

И че нашето твърдение не е голословно, макаръ даннитъ да не сж добре разчепкани, за доказателствата ще се върнемъ назадъ.

Ние вече споменахме за твърде ранното събуждане на народното самосъзнание, което е плодъ на всички онѣзи причини, които изредихме вече и които превърнаха този градъ въ най-голямъ и най-важенъ стопански центъръ на Северна България.

Покрай, обаче, привилегиитъ на града, като владение на султанката, които го запазватъ отъ производитъ и нахълтванията на турски елементи, трѣбва да споменемъ, че още презъ 1651 година въ близкото село до Свищовъ — Орешъ се появява първата книга, напечатана на кирилица отъ епископа на Велика България Филипъ Станиславовъ.

Това събитие отъ първостепенно значение не е могло да не окаже своето голѣмо влияние и да не послужи за свѣтильникъ на народното чувство въ продължение на много години.

Успоредно съ благосъстоянието расте и народното съзнание. Следъ подготовката на Васкидовичъ Свищовъ става арена за неспокойния духъ на Неофитъ Бозвели. Презъ 1846 година Свищовъ вече е клокочещъ котелъ: свещеникътъ Иванъ Недѣлковъ изхвърля отъ черквата Св. Преображение и последнитъ грѣцки книги.

Борбата за църковна независимостъ е само частъ отъ борбата за свобода. На този общъ и голѣмъ фронтъ се нареждатъ такива видни дейци като Драганъ Цанковъ, Тодоръ Хрулевъ, Янко Мустаковъ, Ат. Каракашевъ, Д. Шишмановъ, Миронъ Бешковъ и редица други.

Това не сж случайни хора, подхванати отъ революционната вълна, а просвѣтени хора, съ обществено

положение, заели по-късно съответнитъ високи мѣста, ценени отъ цѣлия ни народъ.

Отъ друга страна въ Свищовъ се създава революционенъ комитетъ, който може би е единственъ надежденъ клонъ на Букурещкия революционенъ комитетъ. На Свищовъ отъ Букурещъ всѣкога може да разчитатъ. Свищовъ е главниятъ и най-сигуренъ каналъ за проникване въ България. Това трѣбва веднажъ завинаги да се разбере. Свищовъ носи на гърба си значителна частъ отъ освободителното дѣло. Той го субсидира щедро и то така, че едната рѣка да не знае какво дава другата. Въ Свищовъ не една глава е западена. Не е много, ако се каже, че революционери сж всички и може би различните е било само въ пѣтищата, по които се е търсело освобождението.

Свищовъ, както споменахме, е самъ по себе си огнище на народно самосъзнание и на национална пропаганда, защото въ този градъ на богатствата и на труда, на духа и на предприемчивостта най-силно се чувствуваше комитетъ на робството и най-добре се виждаше убожеството на разкаиващата се турска власт.

И едното и другото наше твърдение намиратъ потвърждение въ онова голѣмо събитие, което слага такъвъ силенъ отпечатъкъ върху цѣлия градъ и което е свързано съ минаването на Дунава отъ четитъ на Филипъ Тотю и Панайотъ Хитовъ презъ 1867 година.

Тази чета, на която се възлагатъ толкова надежди, търсен главния каналъ — Свищовъ. Тя разчита на помощта на гражданитъ на Свищовъ, където жаждата за свобода е пуствала дълбоки корени. Разбира се, че още съ минаването на Дунава бунтътъ трѣбвало да обхване Свищовъ и пороятъ на народното негодуване да се превърне въ стихия, като обхване сърдцето на северна България. Но заговорътъ е разкритъ. Митхадъ паша е особено жестокъ къмъ Свищовъ, който градъ смѣта за гнѣздо на бунта. Арестувани сж почти всички останали въ града младежи, неуспѣли да избѣгатъ задъ границата. Съвременниците твърдятъ, че по онова време въ града не е могло да се види младежъ.

Присѣдката, както споменахме, на Митхадъ паша е такава, че явно издава желанието му веднажъ завинаги да ликвидира съ това мощно бунтарско гнѣздо.

Една частъ отъ съзаклетниците сж били обесени въ града за наизидание, друга въ Търново, а въ Диаръ-Бекиръ сж били изпратени тридесетъ и двама души.

Въ Свищовъ почти нѣма незасегнато семейство. Ако синътъ не е увисналъ на вѣжето или не е изпратенъ на заточение, той е задъ границата, кждето се скита немилъ и недрагъ, или пъкъ е загиналъ следъ присъединението си къмъ споменатитѣ по-горе две чети.

Ето, прочее, каква скѣпа данъ плати Свищовъ на дѣлото за освобождението на България.

Каналътъ, обаче, се използва и презъ следната година. Както е известно, на пети юлий 1868 година пакъ при Свищовъ минава четата на Х. Димитъръ и Ст. Караджа, а това говори твърде много, защото това преминаване, естествено, не е станало безъ съдействието и подготовката на Свищовския комитетъ, макаръ че членоветѣ му Григоръ Д. Начевичъ, Димитъръ Г. Аневъ, Петъръ В. Кръстевичъ, Тома Пантелеевъ сж напустнали града.

За да завършимъ картината на неспиращата революционна дейность и на високия духъ на града, трѣбва да споменемъ Иваница Данчевъ и Никола А. Славковъ, които ставатъ членове на Централния революционенъ комитетъ въ Гюргево и заобикалятъ Хр. Ботйовъ, за да подкрепятъ дѣлото му, като служатъ, безъ да държатъ смѣтка за жертвитѣ, които трѣбваше да принесатъ предъ олтара на Родината.

Общото впечатление, прочее, е, че въ Свищовъ всички, споредъ силитѣ си и възможноститѣ, служатъ на своето нещастно отечество: който има пари, отдѣля отъ тѣхъ, безъ да ги скѣпи; който е младъ, готовъ е да се пожертвува, а който е интеллигентъ, влага всичкитѣ си сили и способности за народното дѣло.

Издигналъ се надъ нивото на другитѣ градове, този градъ-прозорецъ не служи само на грубитѣ си интереси, а богатствата му се употребяватъ, за да може да нахлуе задъ Дунава повече свѣтлина и повече съзнание. Въ Свищовъ твърде рано бѣха стигнали до съзнанието, че българскиятъ гений ще преуспѣе само тогава, когато свободата огрѣе благодатната българска страна. Ето защо той бѣше наистина прозорецъ къмъ Европа, прозорецъ къмъ бъдещето.

Накрая ние не можемъ да не спремъ вниманието на читателя, че руското командване не току-така се спрѣ на този градъ като най-подходящо мѣсто за минаване на такава голѣмо препятствие, каквото е рѣката Дунавъ.

На Свищовъ се разчиташе. Свищовъ, освенъ че трѣбваше да стане база въ тила на руската войска, прехвърлила се на другия брѣгъ, освенъ че бѣше стратегическа точка, се избра и затова, защото тридесетхилядната му однородна българска маса щѣше да бжде опора въ трудни моменти на едно такава деликатно мѣсто, кждето трѣбваше да се премине една такава голѣма рѣка.

И руското командване никога не се разкая за своя изборъ. Презъ Освободителната война Свищовъ изигра видна роля, за която още нищо не е писано, но която се подразбира и е твърде ясна за специалиститѣ.

Така градътъ-прозорецъ къмъ Европа стана прозорецъ и на нашата свобода и неговиятъ духъ се отрази въ духовния животъ на цѣлата страна презъ първитѣ години следъ нашето освобождение.

ПРОИЗХОДЪ

Както вече изтъкнахме, гр. Свищовъ бѣше станалъ магнитъ за всички онѣзи дейни хора, които търсѣха поле за работа и не искаха да се примирятъ съ положението си на роби, обречени да се грижатъ само за насѣщния. Въ Свищовъ още въ края на XVIII и началото на XIX вѣкъ можеха да намѣрятъ просторъ за дейность всички онѣзи, които вѣрваха въ собственитѣ си сили, независимо отъ това, дали бѣха занаятчи, земедѣлци или безимотни, разчитачи само на собствената си мускулатура. Поминъкъ имаше за всички. Едни отъ пришелцитѣ успѣваха, други загиваха, но водовъртежътъ на живота около скелята*) продължаваше. Той не можеше да спре. Обратното, отъ день на день той се насилваше.

За да потърси своето щастие, единъ день и бай Моно отъ Вишовградъ пристига въ Свищовъ. Присти-

*) Пристанището.

га като майсторъ-строителъ и не се разкая. Съ своето умение, съ своята добросъвѣстностъ и работливостъ той скоро си спечелва добро име и свищовскитѣ търговци и чорбаджии не само го търсятъ, но и добре възнаграждаватъ. Па и бай Моньо е знаелъ цената на своя трудъ и умение въ онова време, когато майсторитѣ-строители като него сж били истински доморасли инженери и архитекти. Тѣ сж съставяли плановетѣ на строежитѣ, тѣ сж си правили изчисленията и не сж мислили да мамятъ своитѣ клиенти. Обратното, строили сж отъ любовъ къмъ самото изкуство, строили сж не за по година-две, а за вѣкове, подбирали сж сами материалитѣ и сж били горди съ работата си.

Точно такъвъ майсторъ-строителъ е билъ бай Моньо отъ Вишовградъ, всѣкога сериозенъ, навжсенъ и заетъ дотолкова, че почватъ да го наричатъ бай Моньо Киселиятъ. Особено майсторътъ е билъ „киселъ“ по отношение на своитѣ помощници и работници — дошли при него да учатъ занаятъ младежи.

Киселъ е билъ, защото е искалъ работа, съвѣстностъ и сериозно отнасяне къмъ занаята. Киселъ е билъ, защото е искалъ да посвети всички тѣхъ въ сложнитѣ тайни на своя занаятъ, а не всѣкога е срѣщалъ възприемане, схващане и похватностъ. Отъ друга страна, разбогатяващитѣ бързо свищовлии ставаха все повзискателни и взискателни. Тѣ искаха домове не както се строеха въ вътрешността на страната, а каквито бѣха виждали въ Европа — удобни, просторни, съ по-друго разпредѣление.

Така постепенно бай Моньо създаде своя школа въ този своеобразенъ и живѣещъ съ съвсемъ другъ пулсъ и духъ градъ, но ставаше все по-киселъ и по-киселъ, така че прозвището му киселъ не се дѣлѣше вече отъ името му и въ града иначе не го знаеха, освенъ като Моньо Киселиятъ. Отъ този прѣкоръ, прочее, произлѣзе фамилията Киселовъ.

Но макаръ да бѣше навжсенъ и „киселъ“, бай Моньо бѣше търсенъ и уважаванъ. На него се възлагаха всички по-значителни строежи и затова бѣше претрупанъ съ работа. Съ своя трудъ, умение и пестеливостъ той рано спечели добро състояние, построи си самъ домъ около черквата Св. Троица и стана свищовски гражданинъ.

Наистина, майсторъ Моньо по талантъ и способностъ не можеше да се мѣри съ такъвъ гений, какъвто бѣше майсторъ Фичето на онова време, който предприемаше постройка на мостове, църкви, обществени здания, но такива хора като майсторъ Фичето сж изключителни натури и не всѣки день се раждатъ.

Майсторъ Моньо, обаче, напълно задоволяваше вкуса на своитѣ съграждани.

Колкото той бѣше „киселъ“ за хората, толкова добъръ и милъ бѣше като съпругъ и баща. Особено той обичаше своя единственъ синъ Георги. За своя Георги той бѣше готовъ всичко да направи, за него трупаше скромнитѣ си спестявания, за него живѣеше. Георги бѣше добъръ и признателенъ синъ. Той рано се бѣше научилъ да цени трудолюбието и усилията на своя баща и единствената му мечта бѣше по-скоро да порастне и да го освободи отъ тежката му и непоносима работа, защото по онова време майсторътъ трѣбваше да работи наравно съ работницитѣ и всичко по-тежко, по-опасно самъ да извършва.

Успоредно съ запознаване съ грамотността Георги се учеше и на тайнитѣ на търговията.

Наследилъ отъ своя баща предприемчивостта и ценното качество да разчита на собственитѣ си сили, той блѣнуваше за онзи день, когато ще може да слѣзе на скелата и да опита щастieto си.

И той още като малъкъ слухтѣше, възприемаше и се мъчеше да надникне въ всички тайни на така сложната и опасна търговия съ зърнени храни, която за едно кратко време издига хората на шеметна висота, пълни сандѣцитѣ имъ съ злато или пѣкъ ги превръща въ последни бедняци.

Особено опасна, но и толкова по-привлѣкателна бѣше тази търговия въ онова време, когато конкуренция почти нѣмаше и всичко се свеждаше къмъ това да не бѣдешъ ограбенъ, да стигнешъ навреме на подходящо пристанище и да доставишъ зърнени храни въ добро състояние, защото по Дунава не единъ път се явяваха рѣчни разбойници, а вѣтърътъ, който движеше гемитѣ срещу течението, спираше и платната увисваха върху мачтитѣ като дрипи.

На Георги Киселовъ, обаче, провървѣ дотолкова, че той съ спестяванията на баща си, повѣрени му съ

благословия, скоро слъзе на скелата и завъртът такава търговия, че бѣ въ състояние да изпълни първото си и най-голѣмо желание: да отърве натегналия си вече баща отъ опасния му занаятъ.

И майсторъ Моньо веднажъ завинаги закачи инструментитѣ си въ мазата на изградения съ собственитъ си рѣще домъ и започна да се навърта около своя синъ, за да му стане „вѣренъ ключъ“ и „свое око“ въ мазата на скелата.

Но Георги Киселовъ все още пипаше внимателно и, така да се каже, още се учеше. Той купуваше, но самъ не изнасяше, а препродаваше на други търговци, бѣше недовѣрчивъ и се задоволяваше съ малко.

Работитѣ му, обаче, вървѣха, и още първиятъ опитъ съ продажба направо въ Турну-Северинъ излъзе толкова сполучливъ, че той бѣше увлѣченъ отъ общия водовъртежъ, който тогава бѣше обхваналъ всички търговци. Следъ две-три продажби въ Галацъ и Браила той се снабди съ собствена гемия и вече напълно разгъна младитѣ си сили. Сега той гледаше по-самоувѣрено предъ себе си, макаръ че бѣше все така скромень, добъръ и тихъ.

Неговата предприемчивостъ и качества бѣха забелязани отъ съгражданитѣ му. За него все по-често започнаха да говорятъ въ града и, понеже бѣше ергень, да подхвърлятъ на баща му, че е време и въ тѣхната кѣща да се разшета млада булка.

Бай Моньо копнѣеше за внучета, но синътъ му не бързаше. Той имаше свои планове: преди всичко работата му трѣбваше да осигури бѣдещето на децата му завинаги, а сѣщо така трѣбваше да се спечели и за свой домъ. Въ кѣщата на баща му ще си живѣе самиятъ той, а за него е нужна нова: по-просторна, помодерна, отговаряща на положението му.

Когато бѣше построена и втората кѣща въ двора мѣсто на бай Моньо, сватоветѣ не можеха вече да бѣдатъ изпѣдени. Житарьтъ Георги Киселовъ трѣбваше да бѣде оженень, а моми отъ най-виднитѣ семейства на града бѣха съгласни да се омѣжатъ за него.

Изборътъ му падна върху момиче отъ видния свищовски родъ Дюлгерови. Сватбата се отпразднува така, както всички богати свищовски търговци сѣ вър-

шели това. Веселбата продължи нѣколко дни и въ нея взе участие половината градъ.

Младата булка се показала енергична, пѣргава жена, която скоро взе управата на цѣлата кѣща въ свои рѣще. Отлична домакиня, както всички свои съграждани, сама богатата, съ приказна за времето си прикля, тя скоро превърнала своя домъ въ едно истинско гнѣздо за почивка на своя съпругъ. Но Томаица не се задоволи съ онѣзи мобили, които бѣше сама донесла или заварила въ дома на своя младъ съпругъ. Тя мечтаеше за рѣдката още въ онова време мека мебелъ, за гардероби и скринове отъ чужбина, изобщо за обстановка, каквато е виждала въ най-богатитѣ кѣщи на града.

Единъ день тя разкри своитѣ блѣнове на привързалия се вече къмъ нея и обожаващъ я съпругъ и тѣ станаха скоро действителностъ.

Двамата съпрузи заживѣха живота на видно търговско семейство отъ онова време и Богъ благослови тѣхния бракъ. Едно следъ друго се раждатъ шестъ деца: Симеонъ, Илия, Пантелей, Ангелъ, Елена и Евдокия. Децата изпълватъ кѣщата съ животъ и радостъ. Расълъ самъ, Георги Киселовъ жадуваше въ дома му да има повече хора.

И когато тѣзи деца растѣха въ онѣзи години—още преди освобождението, никой не предполагаше, че на едно отъ тѣхъ е сѣдено да стане генералъ и то отъ своя, родна войска, защото, колкото въ Свищовъ и да живѣеха съ надеждата за свобода, никой не предполагаше, че тя вече е толкова близка.

Ето отъ каквъ родъ произхождаше третиятъ синъ на Георги Киселовъ — Пантелей, родень въ Свищовъ на 23 октомврий 1863 година, и ето при каква обстановка трѣбваше да израстне той, за да се създаде при редъ обстоятелства предпоставката за оформянето на онази фигура, която израстна до ония размѣри, които разгъна при Тутраканъ.

ДЕТИНСТВО И ЮНОШЕСТВО

Калень въ търговията, Георги Киселовъ не само не спираше, но все повече и повече се увеличаше. За неговия предприемчивъ духъ се откриваха все нови и нови хоризонти. Златната треска го бѣше обхванала и

той рискуваше, извършваше най-опасни търговски операции и като главнокомандуващъ, хвърлилъ и последнитъ си резерви, очакваше резултатитъ. Спокоенъ, твърдъ, самоувѣренъ, защото познаваше вече всички тайни на търговията на едро съ зърнени храни, знаеше кога и къде да се яви, за да нанесе новъ ударъ.

Отначало той порѣше вълнитъ на Дунава само съ своята собствена гемия. Следъ като я натоварѣше добре и дочакваше търпеливо попѣтенъ вѣтъръ, той трѣгваше или надолу къмъ Браила, или пѣкъ нагоре къмъ Турну-Северинъ. Фитилътъ на топчето, настанено на носа на гемията, се подпалваше, сетне гърмежътъ се отекваше въ Чуката. Матроситъ се разтичваха да разпѣнатъ платната. Капитанътъ турчинъ натискаше влѣво или вдѣсно лоста на кормилото, а Георги въ дългъ до кокалчетата на краката му кожухъ трѣпѣше въ утринната хладина и се прощаваше съ родния си градъ.

Никой не знаеше кога и какъ ще се върне и изобщо дали ще види пакъ този стрѣменъ брѣгъ, съ който бѣше свързанъ завинаги: на Дунава можеше всичко да стане — или буря да се извие, или гемията да заседне нѣкъде, или дори да бѣде нападната. Отъ друга страна пътуването бѣше бавно и напълно въ зависимостъ отъ попѣтния вѣтъръ. Въ това време ценитъ на хранитъ можеха катастрофално да спаднатъ, можеше и да не се търсятъ. Галацъ, Браила и Турну-Северинъ бѣха европейски тържища за храни и ценитъ диктуваха тѣ, а не Свищовъ. За да се получи цена, трѣбваше да се стигне тамъ заедно съ стоката, да се види тя отъ купувача, че тогава чакъ да се извърши сдѣлката. А това значеше, че търговцитъ като Георги Киселовъ пътуваха на свой рискъ и цѣлото тѣхно състояние бѣше изложено всѣкога на риска на многото обстоятелства.

Но точно тази неизвестностъ, точно този рискъ гъделичкаше тѣзи корави и предприемчиви натури и тѣ се носѣха на гемии тѣ надолу по течението, ту срещу него: напролѣтъ, когато черешовитъ води*) набѣб-

*) Черешови се наричаха, защото прииждането на рѣката ставаше по череша, поради топенето на снѣговетъ по високитъ планини въ горното течение на рѣката тъкмо по това време.

ваха и рѣката се превръщаше въ сѣщинско море, или наесенъ, когато се показваха пѣсцитъ.

Търговскитъ нюхъ, предвидливостта и голѣмиятъ опитъ ги рѣководѣха и тѣ действаха почти безпогрѣшно. Наистина, краховетъ въ онова време не бѣха рѣдко явление и мнозина стигаха до просяшка тояга, но на мѣстото на падналитъ въ тази неспираща икономическа борба идваха нови воители, съ нови сили, и тя продължаваше до безкрайностъ.

При тази обстановка на търгуване фатализмътъ между житаритъ бѣше развитъ до най-голѣми размѣри. Тѣ имаха свои светци-покровители, установени бѣха дни на курбани и се държеше и разчиташе твърде много на щастieto. Трѣгне ли на нѣкого, върви му, но когато рече да спре, нищо не е въ състояние да промѣни благоволенieto на сѣдбата.

На Георги Киселовъ, обаче, му вървѣше. Скоро той вече не се задоволяваше само съ своята гемия, а наемаше и чужди. Както споменахме по-рано, Свищовъ разполагаше съ цѣла флотилия отъ гемии и той всѣкога можеше да намѣри толкова, колкото му трѣбваша. Това зависѣше отъ количеството на закупенитъ през есента и зимата зърнени храни и складирани въ мазитъ на скелата. А всѣка такава маза на Свищовското пристанище събираше не по-малко отъ 30—40 вагона, а имаше и такива, които можеха да побератъ до 100—150 вагона.

Сега Георги Киселовъ трѣгваше на пътъ понѣкога съ 4—5 гемии. Състоянието му, прочее, растѣше. Възможноститъ му ставаха по-голѣми. Той гледаше вече съ по-голѣма вѣра на бъдещето и твърде отрано почна да подготвя своитъ синове да подемаатъ работата му. Още отъ ранни години тѣ трѣбваше да слизатъ на скелата, да разпознаватъ зърненитъ храни, да надничатъ въ мазата, да се запознаватъ съ помощниците на баща си, съ клиентитъ и селянитъ отъ близкитъ и далечни села. Но преди всичко Георги Киселовъ държеше на тѣхното образование. Постоянното усложняване на търговията, пътуванията въ чужбина, нуждата отъ езици — всичко това все повече го убеждаваше, че бъдещиятъ търговецъ трѣбва да притежава солидно образование, независимо отъ опита и специалнитъ познания.

И ето, за да даде солидно образование на синовете си, Георги Киселовъ не жалѣше срѣдства. Следъ като завършваха основното си образование, децата се изпращаха въ класното училище, а независимо отъ това за по-солидно образование бѣше наелъ като частенъ учителъ даскалъ Георги Боровъ.

Всѣки следобѣдъ даскалъ Георги пристигаше въ дома на Георги Киселовъ и се започваше приготвянето на уроцитъ за следния день. Едвамъ следъ това можеше да се играе или да се слѣзе на скелята въ мазата.

За подготвянето на уроцитъ само единъ отъ синовете нѣмаше никога нужда отъ подканяне. Това бѣше Пантелей.

Всѣкога сериозенъ, послушенъ и кроткъ, Пантелей обичаше науката и съ всичко подчертаваше своето ученолюбие. Него даскалъ Георги Боровъ сварваше разгърналъ учебника или тетрадкитъ си, докато братята му трѣбваше понѣкога не само да подканя, но и да заплашва, че ще ги обади на майка имъ. Съ бащиното имъ име той не си служеше, защото той бѣше твърде мекъ спрямо децата си, галѣше ги и понѣкога се правѣше, че не забелязва простѣпкитъ имъ. А двамата по-голъми братя на Пантелей бѣха буйни и палави момчета, които разчитаха повече на своитъ способности въ науката, отколкото на упорития трудъ.

Майка имъ, Томаица, обратното, бѣше жена, която отдавна бѣше доловила, че момчетата трѣбва здраво да се държатъ, и затова заплахитъ на даскалъ Георги оказваха бързото си въздействие. Освенъ това майка имъ всѣкога намираше време да надникне, за да види какво става около даскалъ Георги, и тогава и Симеонъ и Илия ставаха най-кроткитъ и най-внимателни ученици, поне до онзи моментъ, докато заглѣхваха стѣпкитъ на суровата имъ майка.

Симеонъ и Илия твърде много държеха на своитъ години и Пантелей въ всичко трѣбваше да имъ отстъпва. Тѣ знаеха за слабостта на родителитъ си къмъ всѣкога акуратния и изпълнителенъ Пантелей и си връщаха, като го дразнѣха, караха го да извърши той възложената имъ работа и дори стигаха до тамъ (споредъ думитъ на живата имъ сестра), че при завръщане отъ училище чакаха дотогава предъ портата съ ржце въ джебовеѣ, докато Пантелей не имъ отвори.

— Понѣкога тѣ стоеха по половинъ часъ предъ нея, но не си отваряха сами, — твърди сжщата.

Кроткиятъ Пантелей не се сърдѣше на братята си. Той ги обичаше и имъ прощаваше всички шеги. Макаръ много добре да знаеше, че майка му праща не него, а Симеонъ или Илия на скелята при баща му, той покорно трѣгваше и се връщаше безъ да упрѣква, безъ да се сърди и оплаква.

Всѣкога правдивъ и честенъ, той бѣше заслужилъ пълното довѣрие на родителитъ си. Никога той не лѣжеше и затова, когато майка му искаше да се добере до истината, обръщаше се къмъ него, а баща му му повѣряваше понѣкога и голѣми суми.

Но макаръ че Пантелей притежаваше тѣзи ценни качества, макаръ че бѣше любимецъ на баща си, макаръ че лесно възприемаше бацината си работа, търговията не го привличаше.

Баща му твърде рано долови, че него не го привличатъ нито мазата, нито купищата храни, нито тевтеритъ, нито златото.

Детето твърде отрано бѣше заживѣло своя особенъ животъ. То се вдълбочаваше въ себе си, развиваше все повече и повече своята любознателностъ и предпочиташе да остане самъ, но да се наднесе надъ книгата и така да остане часове. За Пантелей нѣмаше по-голъмо удоволствие отъ четенето. Обичѣта му къмъ книгата се прояви твърде рано и тя стана по-късно у него втора натура. Споредъ думитъ на неговата жена, генералътъ никога не е заспивалъ безъ да почете ве-черно време въ леглото си.

Четѣлъ е той всичко, каквото му попадне подъ рѣка, и никога не се е насищалъ.

Разбира се, като дете той не е разполагалъ съ много книги. Въ онова време, преди освобождението, нашата литература е била съвсемъ оскѣдна и той инстинктивно е потърсилъ отдушникъ, като е удвоилъ прилежанието си въ изучаване на чужди езици.

Въ класното училище въ Свищовъ въ онова време се е преподавалъ френски езикъ и Пантелей доста напредва въ него.

На всѣки случай, това дете чете цѣлата онази наша литература, която се мжчеше да събуди народното съз-

нание, която бѣше камбаната на бунта и зовѣше на борба за свобода.

Отъ друга страна, той чуваше отъ баща си за чуждитѣ страни, за сладоститѣ на свободата, за единъ по-другъ животъ безъ робия, безъ прегънатъ вратъ, защото колкото животътъ въ Свищовъ и да се различаваше отъ този въ вътрешността на страната, колкото робството да бѣше смекчено въ този градъ съ привилегии, той все пакъ бѣше кѣтъ отъ Отоманската империя и свищовлиитѣ бѣха рая, безправна рая, а само на единъ километъръ, на другия брѣгъ на Дунава, бѣше друго. И той бѣше видѣлъ това „друго“ и можеше да сравнява, защото следъ пѣтуването на цѣлото семейство до Русчукъ баща му го бѣше взелъ съ себе си, за да го заведе въ Букурещъ.

И ето, това първо пѣтуване извънъ границитѣ бѣше произвело грамадно впечатление на Пантелей. Той бѣше разширилъ своя хоризонтъ, бѣше видѣлъ голѣмъ свободенъ градъ, бѣше вкусилъ, макаръ и за кратко, отъ единъ новъ животъ, така много различаващъ се отъ този въ Свищовъ, и можеше да сравнява.

Отъ друга страна, баща му Георги Киселовъ не стоеше настрана отъ онова, което ставаше въ родния му градъ въ навечерието на освобождението. Наистина, той не вземаше дейно участие въ комитета, не е между делегатитѣ и съзаклетницитѣ, но той е стопроцентовъ българинъ, жадуващъ за свобода, очакващъ „дѣло Иванъ“ и подпомагащъ, както всичкитѣ му събратя, съ злато народното дѣло.

А въ това време въ Свищовъ се развиваха онѣзи събития, които описавме на друго мѣсто и които свършиха така катастрофално за града.

Пантелей, макаръ и съвсемъ малъкъ, бѣше свидетелъ на всички тѣзи събития. Той не бѣше подъ стѣкленъ капакъ. Съвсемъ наблизу до бащината му къща, на площада предъ черквата Св. Троица, се издигнаха страшнитѣ бесилки следъ минаването на Дунава отъ Филипъ Тотю.

Какво е ставало въ душата на това кротко и впечатлително дете? Вдобавѣкъ на всичко, не бива да се забравя, че той се учи въ училище, учителитѣ на което сѣ всички дейци, а между тѣхъ има хора, които играятъ видни роли въ освободителното ни дѣло. За тѣхъ

ученицитѣ сѣ били първата аудитория на тѣхнитѣ идеи, чрезъ децата се е влияело върху родителитѣ. Сметомъ, прочее, се е сѣло още въ най-крѣхкитѣ души, за да се роди онзи плодъ, който превърна града Свищовъ въ едно гнѣздо отъ оси, което Митхадъ паша съ такава жестокостъ искаше да унищожи, но бѣше вече твърде късно.

Националното чувство, прочее, се развиваше въ малкия Пантелей до болезненостъ, но той таеше всичко въ себе си. Той само възприемаше и въ душата му арѣеше онова голѣмо родолюбие, което по-късно му послужи за най-здрава основа, когато трѣбваше да разрешава съ мечъ си голѣмитѣ народни въпроси.

Не малко за опредѣлянето на Пантелей бѣше допринесълъ и частниятъ му учителъ Георги Боровъ. Този човѣкъ, членъ на мѣстния революционенъ комитетъ, този голѣмъ патриотъ не можеше да не влияе върху своя прилеженъ ученикъ, следъ като всѣки день бѣше въ допиръ съ него, следъ като всѣки день бѣше въ дома му, следъ като бѣше наетъ на свободни начала да го подготвя, да разширява знанията му.

Не следва ли да се предполага, че Боровъ въ този случай не ще изпусне представилата му се възможностъ да спечели за дѣлото децата на едно видно семейство, децата на единъ богатъ човѣкъ, да разтвори сърдцата имъ за светото дѣло на българина?

Боровъ не е ималъ нужда да агитира, да държи речи, да убеждава. Времето е било въ негова полза, а авторитетътъ му на учителъ — голѣмъ, за да се възприема всѣка негова дума, всѣки неговъ упрѣкъ, всѣки жестъ.

Влиянието, прочее, на Георги Боровъ върху бѣдещия генералъ е било несъмнено голѣмо, още повече, че, както споменахме, малкиятъ Пантелей е най-усърдниятъ му възпитаникъ и той го снабдява съ така любимото му четиво, той го наставлява и опѣтва, той напѣрно му сочи онзи различенъ пѣтъ, който бѣдещиятъ генералъ избира, въпрѣки насокитѣ на баща си, въпрѣки онова, което той му внушава, за да го направи достоенъ наследникъ на своята фирма, достоенъ продължителъ на дѣлото му. Георги Киселовъ отначало сигурно е разчиталъ най-много на своя любимецъ, за-

щото е виждалъ способноститѣ и качества на своето дете и е разчиталъ на тѣхъ.

Събитията, обаче, се развиватъ съвсемъ иначе. Желанията и плановѣтъ на голѣмия наистина търговецъ Георги Киселовъ сж едно, думата на историята — съвсемъ друго.

Той можеше да разширява своята търговия, да трупа богатства, да кичи къщата си съ мобили отъ Виена, да я превърне напълно въ европейски домъ, да изписва рокли и накити за своята съпруга отъ Виена и Букурещъ, да възпитава децата си по европейски, но бѣше твърде малъкъ, за да влияе върху бъдещето на единъ народъ, цѣлъ настрѣхналъ и готовъ за борбата на животъ и смъртъ.

Георги Киселовъ не бѣше родоотстъпникъ, нито пъкъ бѣше лишенъ отъ българско чувство. Той виждаше какво става наоколо, подпомагаше дѣлото, служваше, прехвърляше съ своята гемия куриери на Централния комитетъ, книжа, литература и даже оръжие.

Колкото и да се криеше отъ децата онова, което се вършеше, тѣ не можеха да не забележатъ нѣщо, да не се досѣятъ. Тѣ бѣха трима интелигентни, надарени малчугани, които си пѣхаха нослетата навсѣкжде, които знаеха кой е вуйчо имъ Ангелъ Дюлгеровъ *) и дѣлѣха впечатленията си, живѣеха съ пулса на това бурно време.

А въ това време годинитѣ минаваха. Отъ деца тѣ станаха юноши. Нѣщата имъ ставаха все по-ясни, събитията обясними. Като далечно ехо до тѣхъ достигна слухътъ за кланетата въ южна България презъ време на Априлското въстание, но, когато турската властъ взе изключителни мѣрки и въ далечния Свищовъ, тѣ заедно съ своитѣ съграждани настрѣхнаха.

Въ тѣхния домъ се зашепна. Баща имъ грижливо залоставаше портата и поръча специално желѣзо за залостване на вратата, водеща въ горния етажъ на къщата, въ който се прибираха всички нощемъ.

Времето бѣше изключително. Баща имъ шушукаше до късно съ майка имъ. Търговията на скелята съвсемъ бѣше замръзла. Все по-често и по-често се споме-

*) Единъ отъ дейцитѣ за свободата и членъ на мѣстния комитетъ.

наваше за „дѣдо Иванъ“, за онѣзи наши братя отъ северъ, които щѣха да дойдатъ и ни освободятъ. Войната бѣше обявена. Свободата щѣше да дойде заедно съ буйнитѣ черешови води.

Вече юноша, Пантелей трескаво очакваше онова, което щѣше да стане. Руситѣ бѣха на другия брѣгъ на Дунава. Дали тѣ щѣха да се явятъ отсреща и въ Зимничъ? И нѣщо смѣтно се раждаше въ душата на този нисичъкъ, хилавъ, мълчаливъ юноша. Една още бледа мечта завладяваше неговия духъ, който не държеше смѣтка нито за годинитѣ, нито за дѣлото.

Не може ли и той да грабне пушка? Не може ли да поведе истинска война, така както своитѣ съмахленски другари?

И чудно, тѣзи здрави, червендалести момчетии охотно му се подчиняваха, но не защото бѣше чорбаджийски синъ, а защото въ него имаше нѣщо, което ги караше да го слушатъ, защото той умѣеше да направи тѣхнитѣ игри на войници интересни, защото чувствуваша, че той не само играе, а влага себе си цѣлъ въ игритѣ.

РЕШЕНИЕТО

Бѣше дошълъ очакваниятъ отъ вѣкове моментъ. Рускитѣ войски бѣха минали при Дерменъ-дере Дунава и вече цѣлъ день се чуваха изстрели. Настрѣхнали, свищовлиитѣ очакваха скрити въ домоветѣ си изхода отъ този бой отиващъ Стѣкленъ. Градътъ бѣше опустѣлъ. Само заптиета и конници препускаха презъ града, а приблидителитѣ аскери се промѣкваха и погледаха боязливо къмъ срещния брѣгъ.

Презъ този день и семейството на Георги Киселовъ задъ залостената порта очакваше какво ще стане. Наистина, никой не знаеше, че въ това време капитанъ Фокъ *) съ своята рота извършваше единъ отъ голѣ-

*) Първиятъ командиръ на рота, който е миналъ Дунава. По каприза на съдбата той, избѣгвалъ четиридесетъ години по-късно отъ болшевикитѣ, почина преди десетина години въ Свищовъ и бѣше погребанъ при своитѣ бойни другари, загинали въ 1877 година за нашата свобода.

митѣ подвизи презъ тази война, за да се задържи на тѣсната ивица на брѣга, и че само благодарение желѣзната воля на генералъ Драгомировъ опасната операция за минаването на Дунава успѣ.

Не, никой въ Свищовъ не знаеше, че свободата на града е така близу и въ сѣщото време въ такава зависимостъ отъ смѣлостта на единъ младъ офицеръ-херой, какъвто бѣше капитанъ Фокъ.

И все пакъ свищовлиитѣ вѣрваха. При страшното напрежение, което се изживяваше въ онѣзи часове на двадесетъ и осми юний 1877 година, една увѣреностъ блестѣше въ очитѣ на всички тѣзи колѣнничили предъ иконитѣ хора, вслушващи се въ всѣки шумъ, въ всѣки изстрелъ.

Господи, помилуй! Помогни, Боже, на този изстрадалъ народъ. Св. Богородице, нима ти не си свидетелка на всички мъки и страдания, които въ продължение на вѣкове бѣха вѣчни спътници на българина? ... Помогни, Божа майко, на севернитѣ рицари!

Боятъ продължаваше. Къмъ пушечнитѣ изстрели отдавна бѣха се прибавили ехтежитѣ на топоветѣ и цѣлиятъ този шумъ на боя, вмѣсто да утихне, се засилваше и се приближаваше къмъ града.

Бледенъ и цѣлъ настрѣхналъ, четиринадесетгодишниятъ Пантелей се вслушваше и богатото му въображение се мъчеше да му нарисува картината на боя. Заеѣтъ съ това, той бѣше забравилъ за опасността, която висѣше надъ града, ако руситѣ не успѣятъ и бѣдатъ отхвърлени обратно на румѣнския брѣгъ. Той и не мислѣше, че тогава турцитѣ ще забравятъ за привилегиитѣ на града и ще подложатъ всичко на огънь и мечъ, защото тѣхната мнителностъ не щѣше да търси друга причина въ избора на гр. Свищовъ за мѣсто на минаване на р. Дунавъ отъ руситѣ, освенъ въ издайничество за тѣхнитѣ сили и разположение отъ страна на гражданитѣ на този градъ.

Не, неговиятъ умъ не допускаше, че нещастieto може да дойде. Вѣковната вѣра въ „дѣдо Иванъ“ на единъ цѣлъ народъ бѣше и негова вѣра, всмукана въ кръвта му заедно съ майчиното млѣко, и той се мъчеше да си представи рускитѣ казаци такива, каквито му ги бѣха описвали и баща му, и вуйчо му, и многото слуги на този голѣмъ чорбаджийски домъ.

Около пладне изстрелитѣ неочаквано се разрѣдиха, но въ замѣна на това се чуха съвсемъ близу до града. По улицитѣ неспокойно зачаткаха копита на препускащи коне и опитното ухо доловя нѣкакъвъ шумъ на суматоха, но още никой не смѣеше да подаде глава, за да види бѣгството на турцитѣ.

И изведнажъ боятъ съвсемъ стихна и надъ града се възцари пълна тишина. Тридесетхилядниятъ градъ като чели бѣше напустнатъ отъ жителитѣ си. Нито единъ звукъ, нито дори лаене на куче.

Но ето, на Търновското шосе като чели се изви вихрушка. Тя се понесе къмъ града, но прахулякътъ не се ниеше, а само се издигаше, и, когато се приближи къмъ града, опомнитѣ се вече граждани отъ крайния кварталъ различиха, че това сѣ конници съ пики и извадени саби, съ високи калпаци вмѣсто фесове на главитѣ.

Докато да се опомнятъ и разбератъ, че това е първиятъ казашки разездъ, руситѣ бѣха ги вече задминали и се устремиха къмъ центра на града.

И изведнажъ всичко въ този стихналъ въ страшно очакване градъ се измѣни, изведнажъ радостта замѣни отчаянието и всички тѣзи хора, които се бѣха изпокрили по зимници, тавани и скривалища, се намѣриха на улицата.

Руситѣ идѣха. Тѣ трѣбваше да бѣдатъ посрещнати. Свищовъ бѣше огрѣнъ отъ първия лѣтъ на свободата. Очакваното петстотинъ години бѣше дошло и всичко се свърши така бързо и така щастливо.

Пиянъ отъ радостъ, Георги Киселовъ прегръщаше жена си и децата си, бързаше да се премѣни и даваше нареждане въ градината да не остане нито единъ стрѣкъ цвѣте, отъ зимника да се извади цѣло буре съ вино, стомнитѣ да се напълнятъ съ ракия.

Тримата братя Симеонъ, Илия и Пантелей вече не бѣха вкѣщи. Тежката порта бѣше отлостена и тѣ виждаха какъ хората се прегръщатъ и цѣлуватъ, какъ пѣтьтъ на задалитѣ се руски войски се постилаше съ цвѣта, черги и килими.

Руситѣ викаха ура и свищовлиитѣ имъ отговаряха, женитѣ се кръстѣха, а бабитѣ ги дочакваха и цѣлуваха пращнитѣ имъ ботуши.

Цѣлиятъ градъ ехтѣше отъ камбаненъ звѣнъ, вико-
ве ура и барабаненъ бой. Той бѣше вече съвсемъ
другъ, бѣше се превърналъ въ воененъ лагеръ и никога
вече нѣмаше да прилича на вчерашния грамаденъ
градъ, окованъ въ робство.

Съ широко разтворени очи Пантелей гледаше всич-
ко това, но най-много го влѣчеше къмъ построенитѣ
войници. Той се вслушваше въ подаванитѣ команди,
вглеждаше се въ формата и орѣжието и нѣщо се раж-
раше въ душата му.

Вкѣщи се върна, когато вече мръкваше, гладенъ,
изморенъ, пѣленъ съ впечатления, които искаше да
сподѣли съ братята си и баща си, но въ бащиния му
домъ го очакваше изненада: въ двора се суетѣха нѣ-
колко руски войници, а единъ отъ слугитѣ успѣ да му
пошепне, че иматъ гости — руски офицери.

И наистина, въ богатата къща на Георги Киселовъ
бѣха настанени по негова молба руски офицери и не-
говата жена се още суетѣше да приготви легла и го-
щавка.

Новината, че у тѣхъ има руски офицери, много за-
радва Пантелей. Сега желанието му бѣше по-скоро да
ги поздрави и разгледа отблизу. Той побърза да се
запѣти къмъ гостната, където баща му вече гощаваше
своитѣ гости съ ракия.

Пантелей бѣше представенъ.

— Ну, вотъ, отъ него ще стане единъ истински
български генералъ, — каза единъ отъ гоститѣ, безъ
да знае, че тѣзи му думи ще бждатъ пророчество.

Скромниятъ, свѣнливъ младежъ се хареса на го-
ститѣ и по-младиятъ отъ тѣхъ се впусна въ разговоръ
съ него.

— Умница! — обади се той по едно време и пога-
ли младежа.

Пантелей бѣше на деветото небе.

— Да, той не иска да стане търговецъ. Търговията
не му е по сърдце, — обясняваше въ това време баща
му на по-възрастния офицеръ.

Той слушаше, оглеждаше отвреме навреме юно-
шата и каточели нѣщо обмисляше, но нищо не каза.

Въ това време рускитѣ войски продължаваха да се
прехвърлятъ на дѣсния брѣгъ на Дунава, а на следния
денъ се пристѣпи къмъ постройката на мостъ.

Свищовъ бѣше избранъ за бждеща база на руската
войска и руситѣ се установяваха за по-дълго въ този
богатъ градъ съ скеля, мазитѣ на която бѣха претѣп-
кани съ зърнени храни, колониалъ и всичко необходи-
мо, за да се посрещнатъ първитѣ нужди на една войска,
откъсната съ хиляди километра отъ Русия.

Застояха се и гоститѣ въ гостоприемния домъ на
Георги Киселовъ. Наистина, това не бѣха онѣзи, които
отседнаха първия денъ у тѣхъ, а други, но и тѣ бѣха
като първитѣ — любезни, мили, съ широки руски ду-
ши и най-важното: освободители.

Сега любопитството на Пантелей можеше да бжде
напълно задоволено. Той питаше, учеше, завързваше
познанства и по цѣли дни не се отдѣляше отъ орди-
нарцитѣ. Тѣ му позволяваха да взема тѣхнитѣ пушки,
посвещаваха го въ първитѣ тайни на военното дѣло.
Наистина, сѣщото любопитство проявяваха и неговитѣ
по-голъми братя, но, докато у тѣхъ всичко бѣше на ше-
га, у Пантелей все повече и повече зрѣеше едно реше-
ние, което той грижливо кроеше въ душата си.

Не, не, той търговецъ наистина нѣма да стане, ни-
то чифликчия или нѣщо друго, но войската го привли-
чаше. Нѣщо го теглѣше къмъ нея, дѣхътъ му се спи-
раше като нахлупваше фуражката и вземаше пушка въ
ръцетѣ си.

Ще има ли българска войска? Ще може ли той да
служи въ нея?

Всички руси въ единъ гласъ твърдѣха, че, щомъ
България се освободи и войната се свърши, за нея ще
бждатъ нуждни не само войници, но и офицери и тя ще
си създаде своя, българска войска.

— Ахъ, защо съмъ толкова малък! — мислѣше
си Пантелей. И той вече все по-често се спираше на ми-
сълта да се посвети на войската, особено следъ като
войната бѣ вече свършила и вече бѣ пристѣпено къмъ
създаването на младата българска войска.

Слухътъ за отварянето на Военно училище въ Со-
фия достигна скоро въ Свищовъ. Разпространиха го
първи рускитѣ офицери. Тѣ търсѣха интелигентни мла-
дежи, годни да постѣпятъ въ нашата военна алма ма-
теръ. Нѣщо повече, тѣ убеждаваха децата на по-видни-
тѣ семейства, защото тогава младежи съ нѣколко за-
вършени класа се срѣщаха рѣдко, а освенъ това мнози-

на бѣха постѣпили чиновници по гражданското ведомство, получаваха нечувани дотогава заплати и не искаха да се откажатъ отъ тѣхъ, за да учатъ.

Едвамъ следъ като отъ Военното училище излѣзоха първитѣ наши офицери, мнозина отъ тѣзи младежи разбраха грѣшката си. Сега, обаче, се искаше, освенъ състезателенъ изпитъ и препорѣжка отъ руски офицери, и по-високъ цензъ, а и курсътъ бѣше удълженъ до тригодишенъ.

Въ това време решението вече бѣше назрѣло въ душата на младия Пантелей и за него узна и баща му. Той не се възпротиви. Обратното, той самъ поискалъ съдействие отъ познати руски офицери и получилъ обещанието на генералъ Бобриновъ, бѣдещъ началникъ щаба на българската войска, че той лично ще даде нуждната препорѣжка и окаже своето застъпничество, ако то бѣде нужно.

Така осигуренъ, Пантелей Киселовъ бѣше напрегналъ сили, учеше се и обогатяваше своя умъ. Но стана нѣщо неочаквано: работитѣ на баща му взеха съвсемъ другъ обратъ. Той изгуби въ една-две сдѣлки и, вмѣсто да поправи положението си, съвсемъ се разори.

Чувствителниятъ и извънредно честенъ Георги Киселовъ, като виждаше, че всичко онова, което бѣше градилъ презъ цѣлия си животъ, за да обезпечи своитѣ деца, пропада, не издържа, гѣтна се на легло и вече не стана. Неговиятъ организъмъ се оказа изтощенъ въ борбата за създаване на голѣмото състояние и той сравнително още младъ почина.

Ето, прочее, при каква обстановка Пантелей Киселовъ трѣбваше да се яви въ София да държи приеменъ изпитъ за постѣпване въ Военното училище презъ 1880 година. И макаръ обстановката да бѣше така неочаквано промѣнена, той не се отказа отъ намѣрението си, издържа добре конкурсния изпитъ и бѣше записанъ въ числото на щастливцитѣ. Преодоленъ, той се завърна въ Свищовъ. Но въ родния му градъ го очакваше друго пременение и то въ навечерието на самото му постѣпване въ Военното училище.

Единъ день най-малкиятъ му братъ Ангелъ бѣше намѣрилъ забравенъ отъ нѣкого револверъ и, безъ да забележи, че е пѣленъ, се отправилъ при любимия си братъ Пантелей.

По онова време военнoлюбieto бѣше обща психоза за децата и играта съ оръжие — предпочитана отъ тѣхъ. Играело се е обикновено на турци и българи. Въоръжениятъ всѣкога е билъ българинъ и, когато той насочвалъ оръжието си, „турчинътъ“ е трѣбвало или да падне на колѣне, или да се просне цѣлъ на земята и да моли за милость.

Очакващъ повторението на тази игра, малкиятъ Ангелъ насочва револвера срещу брата си и натиска спусъка. Раздава се изстрелъ и Пантелей пада облѣнъ въ кръвъ. Куршумътъ е проникналъ въ стомашната кухина. Пристига лѣкарь. Никой не очаква, че Пантелей ще оживѣе. Но куршумътъ е засегналъ края на стомашната кухина и не е закачилъ червата. Наистина, кръвоизлиянието е голѣмо и Пантелей заприличва на вейка. Той и безъ това, както споменахме, е билъ слабичекъ, нисъкъ и съвсемъ младъ, та съ мѣжа е билъ приетъ въ училището. Освенъ това той е трѣбвало да пази леглото точно тогава, когато е трѣбвало да се яви въ училището. Мѣжката на Пантелей е двойна. Той цѣлъ е настрѣхналъ. Нима точно тогава, когато смѣташе, че е постигналъ своя блѣнъ, ще трѣбва завинаги да се откаже отъ него? . . И колкото и тежко да изживява тѣзи тежки дни, той никога не е упрѣкналъ брата си. Обратното, всѣкога е отклонявалъ упрѣцитѣ на близки-тѣ си къмъ него:

— Малъкъ е, не е знаелъ... Искалъ ли е да ме рани?...

Презъ тѣзи тежки дни Пантелей показа, че той е истински привързанъ братъ и че обичта му къмъ ближния е надъ всичко, даже и тогава, когато може би се рушеше цѣлото му бѣдеще.

Състоянието на младия страдалецъ бѣше такова, че близки-тѣ му скачатъ и се разтичватъ. Майка му си спомня за обещаното покровителство на генералъ Бобриновъ и потърсва неговото застъпничество. На генерала се описва положението и той наистина се трогва.

Най-сетне, благодарение намѣсата на генерала, мѣстото на Пантелей Киселовъ въ Военното училище се запазва, докато раната му заздравѣе.

Сега лѣкуването върви по-бързо. Той е нетърпеливъ, но жизнената съпротива на организма му пораства.

Още съвсемъ слабъ, бледъ, съ невъзстановенъ напълно организъмъ, той се впуска въ дългото и тежко за онова време пътуване отъ Свищовъ презъ Ломъ за София, като разстоянието до Ломъ взима съ параходъ, а отъ Ломъ до София презъ Петроханъ съ файтонъ.

Разбира се, това тежко пътуване изтощава токущо привдигналия се отъ легло младежъ и, когато той се явява въ Военното училище въ такъвъ видъ, изниква отново въпросътъ за неговото приемане. Но желанието на Пантелей Киселовъ е така голѣмо, молбата му така гореща, увѣренията, че той бързо ще се поправи, така убедителни, че най-сетне училищното началство се съгласява да го приеме условно, т. е. ако той не се поправи и не може да изнесе суровия режимъ на Военното училище, да бѣде уволненъ и изпратенъ вкъщи.

Преодолѣлъ и последната прѣчка, Пантелей Киселовъ най-сетне можеше да си отдѣхне и въ Военното училище нѣмаше по-щастливъ юнкеръ отъ него, когато най-сетне облѣче мундиръ и се нареди до своитѣ другари.

Разбира се, той скоро се поправи, настигна другаритѣ си и неговото късно явяване не се отрази никакъ върху подготовката му. Новиятъ режимъ се окажа най-подходящъ за здравето му. Той започна бързо да закрепва и оттогава неговиятъ организъмъ се кали и той стана наистина износливъ и каленъ воинъ, който нѣмаше нищо общо съ деликатния и хилавъ младежъ отъ дома на Георги Киселовъ около черквата св. Троица въ гр. Свищовъ.

ПРЕДЪ ПРАГА НА 40 ГОДИШНАТА СЛУЖБА

Колкото и да бѣше подготвенъ въ Свищовското класно училище, за Пантелей Киселовъ въ Военното училище се откри широко поле за работа. Тукъ той освенъ че трѣбваше да попълни знанията си по общо-образователнитѣ предмети, да придобие и нови специални знания по военното дѣло, но сѣщо така той трѣбваше и да се подготви за командиръ. Всичко това той трѣбваше да постигне за краткия срокъ отъ три години, следъ което щѣше да бѣде произведенъ въ чинъ подпоручикъ.

Макаръ единъ отъ най-младитѣ отъ випуска си, Пантелей Киселовъ се залови здраво за работа. Наистина, въ строевитѣ занятия отначало раняването му прѣчеше, но, както споменахме, здравиятъ организъмъ надделѣ и той бързо почна да закрепва.

Понеже въ онова време въ училището всички офицери и преподаватели бѣха руси и се преподаваше и командуваше на руски езикъ, Киселовъ най-напредъ трѣбваше да усвои този езикъ. Способността му къмъ изучаване на чужди езици и познаването малко на този езикъ отъ Свищовъ му позволиха доста скоро да може свободно да се ползува отъ него и сега той до насита можеше да задоволява своята слабостъ къмъ четене на книги презъ цѣлото свободно време. Той четѣше не само книги по своята специалностъ, но и всичко, каквото му попаднѣше подъ рѣжа. Така за него широко се разтвориха вратитѣ на голѣмата руска литература.

Класнитѣ занятия въ Военното училище не бѣха претрупани, а отъ офицера тогава не се искаха толкова много познания, колкото днесъ, така че юнкерътъ Пантелей Киселовъ всѣкога разполагаше съ достатъчно време и той не го пропиляваше, а почти изцѣло употребяваше за самообразование.

Все така кроткъ, тихъ, мълчаливъ, той бѣше добъръ другаръ, но, тъй като голѣма частъ отъ другаритѣ му бѣха значително по-възрастни отъ него, а отъ родния му градъ нѣмаше юнкери, той по-често оставаше самъ, настрана отъ другаритѣ си и, ако не четѣше, блѣнуваше за родния си градъ, за Дунава, за родната къща, за близкитѣ си. Той за пръвъ пътъ се дѣлѣше отъ своитѣ и лесно не свикна съ новия режимъ, макаръ че бѣше изпълнителенъ, старателенъ и дисциплиниранъ юнкеръ.

Всѣки отпускъ той използуваше, за да си отиде въ Свищовъ, и бѣше особено щастливъ, като виждаше, че работата на баща му бѣше подета отъ братята му, че положението на семейството се подобрява и че то не ще се нуждае отъ неговата помощъ, макаръ той и безъ това да не можеше да я даде.

Тритѣ години на курса на Военното училище незабелязано изминаха и се приближаваше денътъ на производството. За тѣзи три години Пантелей бѣше въз-

мъжалъ, закрепналъ и се превърналъ въ младъ, набитъ човѣкъ съ желязно здраве, самоувърненъ и смѣло гледащъ къмъ бъдещето.

На тридесети августъ 1883 година, Тезоименния день на Негово Височество князь Александъръ Батембергъ, следъ парада, на който портупей-юнкеритѣ отъ последния класъ за последенъ пѣтъ минаха съ бердани на рамо церемониаленъ маршъ, тѣ бѣха произведени лично отъ княза въ първи офицерски чинъ и Пантелей Киселовъ сложи на раменетѣ си така многоочаквания сѣрменъ офицерски пагонъ.

Само онзи, който е изживявалъ този хубавъ моментъ, може да си представи какво е изпитвалъ подпоручикъ Пантелей Киселовъ въ първитѣ дни следъ производството, безъ, разбира се, и да помисли, че ще носи формата около четиридесетъ години и че тя никога не ще му омръзне.

— За мене, — предава почитаемата съпруга думитѣ му, — тогава морето бѣше до колѣне, чувствахъ се по-мощенъ отъ китайския императоръ.

Но както всѣко повишено настроение не може вѣчно да продължава, така и гуляитѣ на новитѣ подпоручици въ София е трѣбвало да се прекратятъ и тѣ единъ следъ другъ сж се прѣснали въ различни посоки да видятъ близкитѣ си и следъ това да заминатъ за мѣсто-назначенията си.

За щастие, подпоручикъ Киселовъ можеше да икономиса едно отъ пътуванията си, защото получаваше назначение въ Свищовъ, въ 15-а пехотна Ломска дружина.

Гордъ и щастливъ стѣпи той на Свищовското пристанище, пристигналъ съ парахода отъ Ломъ, презъ който градъ трѣбваше пакъ да пътува, посрещнатъ отъ всички свои близки.

Мечтата му бѣше изпълнена. Той бѣше постигналъ онова, къмъ което така много се стремѣше и което така искрено желалъ.

Презъ този день не единъ отъ неговитѣ врѣстници му завидѣ, защото тѣ бѣха вече разбрали, че бъдещего, което даваше военната служба, е нѣщо повече отъ случайнитѣ голѣми възнаграждения, които тѣ получаваха непосредствено следъ освобождението. Тѣ бѣха разбрали сжщо така, че българскиятъ народъ посрѣща

съ особени симпатии първитѣ български офицери, защото тѣ бѣха символъ на българската самостоятелност, гордостъ на народното съзнание. Рускитѣ офицери, макаръ и освободители, не бѣха свои. Тѣ все пакъ си оставаха чужди, а следъ смъртта на Царя Освободителъ и възкачването на престола на Александъръ III бѣше повѣлъ другъ вѣтъръ.

Доволно бѣше и цѣлото семейство на Пантелей Киселовъ. Братята му нѣмаха нужда отъ помощта му, а майка му и сестритѣ му се радваха на това, че и отъ тѣхното семейство има представителъ въ войската и че офицерскиятъ пагонъ на тѣхния синъ и братъ връща онова положение на семейството, което то заемаше, когато бѣше живъ Георги Киселовъ.

Следъ кратка почивка между своитѣ подпоручикъ Пантелей Киселовъ се яви въ казармата, за да започне дългата си служба, която, както споменахме, въ продължение на около четиридесетъ години бѣше свещенодействие и изпълнение на отечественъ дългъ.

Пантелей Киселовъ влѣзе въ казармата именно да изпълни този свой дългъ и да служи на България като неинъ вѣренъ синъ, съ пълното съзнание, че, само когато повече нейни синове ѝ служатъ така, тя ще просъществува.

БОЙНОТО КРЪЩЕНИЕ

Още не бѣха изминали две години отъ производството на Пантелей Киселовъ и въ младото българско княжество замира на барутъ.

За повърхностния наблюдател събитията се развиваха съ необикновена бързина. За българина, обаче, тѣ не бѣха изненада. Още следъ разпокъсването на България въ Берлинъ нашитѣ дѣди и бащи заживѣха съ идеала за националното обединение. Условиата въ Източна Румелия бѣха такива, че тамъ най-енергично се заработи за присъединението къмъ Северна България, и, когато дейцитѣ на обединението се обърнаха къмъ князь Александъръ да вземе подъ свое покровителство този голѣмъ и отъ жизнено значение за българския народъ актъ, той, въпрѣки волята на Русия, се съгласи, мина границата на Източна Румелия и се намѣри въ Пловдивъ.

Започнаха се трескавитъ приготовления за война съ Турция и трупането на войски на южната ни граница, но опасността дойде оттамъ, откъдето тя най-малко бѣше очаквана: тя дойде отъ западната ни съседка.

Тогава се започна онова епично втурване къмъ западъ, което е една отъ най-красивитъ страници въ историята на Третото българско царство, защото полу-вѣоръжениятъ български народъ застана като единъ задъ княза, за да запази скѣпото си и наскоро освободено отечество.

Въодушевението и високиятъ духъ превърнаха импровизираната българска войска въ една сила, която скоро наказва сръбското вѣроломство. Сръбско-българската война, обаче, и събитията, които се разиграха около нея, отвориха очитъ на българина и бѣха първиятъ урокъ въ кѣсия му самостоятеленъ животъ.

По силата на импровизирания планъ за защитата на България и твърде ограниченото количество офицери, тъй като рускитъ офицери-инструктори бѣха изтеглени отъ страната въ момента на обявяване на Съединението, младитъ български офицери трѣбваше да поематъ командуването на по-голъми единици. Ето защо подпоручикъ Киселовъ бѣше назначенъ командиръ на рота и се намѣри въ числото на защитницитъ на крепостта Видинъ.

Тази стара и силна повече съ мѣстоположението си, отколкото съ укрепителнитъ съоръжения и вѣоръжението си крепостъ бѣше набързо приведена въ отбранително положение. То, прочее, продължи до самото появяване на сърбитъ предъ Видинъ — осми ноемврий 1885 година.

Започнаха се тукъ, въ северозападната частъ на България, онѣзи славни действия подъ командата на младия и енергиченъ капитанъ Узуновъ, които учудватъ, а самата крепостъ съ единъ гарнизонъ отъ около шестъ хиляди души даде нечуванъ отпоръ и обѣрка смѣткитъ на сръбското командуване.

Паметенъ ще остане отговорътъ на капитанъ Узуновъ, когато командуващиятъ сръбската войска предложи сдаването на Видинъ, за да не се пролива излишна кръвъ и не се разрушава градътъ.

Хероичната съпротива започна. Тя бѣше преди всичко активна, доказваща високия духъ на защитата и готовността на всички да умратъ, но да не се предадатъ. Духътъ не падна и тогава, когато крепостта не само бѣше обложена, но се започна борбата предъ самитъ ѝ стени. Въ тази борба има нѣщо величаво, изпълнено съ много себеотрицание и коравина.

Защитата на Видинъ, прочее, е единъ общъ подвигъ, създаденъ отъ всички негови защитници, и затова крепостта можа да изпълни своето голѣмо предназначение, като спрѣ нахлуването на противника въ Северна България и запази дѣсния флангъ на нашата победоносна армия, която следъ Сливница нахлу отъ своя страна въ предѣлитъ на Сърбия, стигна Пиротъ и наложи своята воля.

Въ този голѣмъ подвигъ има своя дѣлъ и младиятъ подпоручикъ и ротенъ командиръ, подпоручикъ Киселовъ, офицеръ отъ гарнизона на крепостта, деенъ участникъ въ всички онѣзи смѣли боеве, които се разиграха отъ осми до седемнадесети ноемврий 1885 година, т. е. до момента, когато и при Видинъ бѣ сключено примирие.

Въ тази борба подпоручикъ Киселовъ получи своето бойно кръщение, чу свиренето на куршумитъ, трѣсъцитъ на орждията, погледна въ очитъ на смъртта.

Колкото и кратки да бѣха действията около самата крепостъ, тѣ бѣха достатъчни да дадатъ още въ началото на службата на Киселовъ първитъ безценни уроци на боеенъ опитъ, които оказаха решително въздействие по-късно върху възгледитъ му и спомогнаха да се оформи единъ твърдъ и решителенъ командиръ.

Тукъ, предъ лицето на смъртта, въ Видинъ, подъ ударитъ на страшнитъ бомбардировки на крепостта и града, Киселовъ долови колко голѣмо е значението на командира и неговия личенъ примѣръ и колко много качества се изискватъ отъ него.

Тукъ най-сетне той самъ имаше възможность да проследи какво грамадно значение има упоритостта, вѣрбата и смѣлостта за успѣшното привършване на една операция. Примѣрътъ бѣше предъ очитъ му. За него не бѣха тайна действията на капитанъ Узуновъ. Той знаеше съ какви ограничени сѣдства този човѣкъ

изтръгна победата, като преди всичко поражаваше със своята енергичност и самоувереност.

Действията на коменданта на крепостта произведоха голямо впечатление на младия подпоручик Киселов, който със свойствената му наблюдателност нищо не изпускаше отъ очи.

През дългите години на мир, които настъпиха въ България след тази война, през онова време, когато той се готвеше да извърши и втората част отъ обединителното си дѣло, той често анализираше действията при Видинъ и всѣкога стигаше до онѣзи истини, които сѣ основитѣ въ военното дѣло и които бѣха осветени отъ бойния му опитъ.

Ето защо той никога не изпадна въ никакви увлечения при бързото развитие на военната техника и появата на скорострелното оръжие и държеше на онѣзи основни начала, които още не бѣха опровергани на бойното поле. И именно тукъ той бѣше на здрава основа. Стѣпилъ твърдо на нея, той можа да си създаде онзи мирогледъ на военачалникъ, който по-късно го доведе до победитѣ при Селиолу, Карагачъ и Тутраканъ. Въ всѣка една отъ тѣхъ ние не можемъ да не забележимъ преди всичко дързостта, самоувереността и примѣра. При всѣка една отъ тѣхъ ние имаме налице самоувереност, която ражда дръзкото решение, и личния примѣръ, който се хвърля на везнитѣ, за да се достигне по-скоро победата, за да се заплати неуспѣхътъ евентуално съ живота.

При вземането на каквото и да било решение нѣма никакво колебание. Единъ пѣтъ то взето, на карта се слага всичко, включително и собствената глава.

И точно така той действува при Карагачъ и Калиманци.

Този честенъ до безкрайност дори въ мислитѣ си воененъ не можеше да си представи какъ единъ командиръ може да не отговаря за действията си презъ време на война и да се оправдава съ това или онова.

— Всѣки отговаря съ главата си, — е заявявалъ той не единъ пѣтъ. — Единъ воинъ не може да носи върху плещитѣ си позора на единъ неуспѣхъ. Той трѣбва съ живота си да го заплати. Така той ще докаже, че наистина е направилъ всичко, но фаталността или други причини сѣ попрѣчили за успѣха.

Другъ пѣтъ той е заявилъ:

— Не мога да си представя положението, въ което бихъ изпадналъ, ако бѣда обвиненъ за нѣкое отъ своитѣ действия, дори когато върху съвѣстта ми би тежала само една грѣшка, заплатена съ скѣпа българска кръвъ.

Ето какви сѣ резултатитѣ отъ бойното кръщение на подпоручикъ Пантелей Киселовъ презъ 1885 година и до какви истини той стига по-късно, когато мъдростта на годинитѣ и продължителността на службата оказватъ своето въздействие.

ВЪ СВОЕ СОБСТВЕНО ГНѢЗДО

Отдалъ се изцѣло на службата си и въ усъвършенствването си като воененъ, Пантелей Киселовъ се бѣше затворилъ въ себе си. Както казахме вече, върху него войната презъ 1885 година бѣше оказала голямо влияние. Той схващаше, че знанията, които бѣше придобилъ въ Военното училище, сѣ само основа, че военното дѣло се развива непрекъснато и че елементарниятъ дългъ на всѣки воененъ е да се подготвя за достоенъ командиръ, да разширява своя хоризонтъ и да бѣде всѣкога годенъ да изпълни своето високо предназначение, когато обстоятелствата поискатъ това.

Ето защо той трескаво работѣше и въ казармата и вкъщи. Неговата стара обичъ къмъ книгата изобщо не бѣше се намалила. Той четѣше много, следѣше военния печатъ, надничаше и въ други не по специалността му книги, наблюдаваше, учеше се и така събираше всички онѣзи знания, които щѣха да му помогнатъ да стане познавачъ на своя народъ, сърдцеведецъ и водачъ въ онѣзи моменти, когато ще поиска отъ хората, които го следватъ, да дадатъ живота си.

Непридирчивъ къмъ себе си, забравилъ охолството въ башиния си домъ, той живѣеше спартански, живѣеше живота на строеви офицеръ-ергенъ, смѣнящъ гарнизонитѣ, обикалящъ България, но предалъ се на службата.

За него военната служба бѣше всичко и той всецѣло ѝ се бѣше предалъ. Отъ казармата той отиваше въ клуба само да се нахрани, а отъ клуба вкъщи. Тамъ,

въ ергенската си стаичка, той се отдаваше на своите книги, за придобиването на които даваше голѣма частъ отъ спестяванията си. Както всички офицери отъ първите випуски на Военното училище, той се ползуваше преимуществено отъ руската литература, но скоро схвана, че това е недостатъчно, и се залови за полузабравения френски езикъ, първите познания отъ който бѣше придобилъ въ Свищовъ. Съ речникъ въ рѣка, съ упорство, съ частни уроци, когато бѣше възможно да ги взима, той стигна до положението да може да се ползува и отъ френската литература.

Въ това време годините се нижеха. Той бѣше отъ двадесетъ и четвърти мартъ 1886 година поручикъ, съ година старшинство, както всички участници въ Сръбско-българската война, а на първи януарий 1888 година — произведенъ въ чинъ капитанъ.

Отличенъ другаръ, кроткъ, търпеливъ, той не избѣгваше другарската срѣда, но повече го привличаше домашната обстановка. Не единъ пѣтъ той копнѣеше за свое гнѣздо, за свой домъ, и тогава предъ него изпъкваше бащината му къща и онѣзи златни години, които безвъзвратно бѣха си отишли.

Ще може ли и той да си създаде такова топло и приветливо гнѣздо, като Георги Киселовъ? И той се оглеждаше.

Въ онова време единъ капитанъ бѣше завидна партия за всѣко едно момиче. Не единъ пѣтъ сватите правѣха опитъ да привлѣкатъ вниманието му върху нѣкоя госпожица, но този човѣкъ, израсълъ въ свищовски домъ, въ градъ, въ който отдавна бѣха изпреварили българската действителностъ, въ градъ, въ който имаше особени изисквания за съпруга, домакиня и бѣдеща възпитателка, не бързаше. Той имаше примѣръ отъ родната си майка, знаеше какъ е и въ роднинските домове. Самъ получилъ солидно домашно възпитание, гой го търсѣше и въ другите, а още повече въ жената. Той бѣше свикналъ да вижда жени, облѣчени съ вкусъ, държещи на външността си, рожби на една по-друга култура, и затова погледътъ му никѣде не можеше да се спре.

Колкото повече годините се търкаляха, толкова той ставаше по-взискателенъ и по-малко склоненъ къмъ

увлѣчения. Той си даваше смѣтка, че бракътъ е една отъ най-сериозните крачки въ живота, че бѣдещата му съпруга трѣбва да бѣде не само негова другарка въ живота, но и майка и възпитателка на децата му.

Но макаръ че годините изминаваха, мисълта за свое семейство не напускате Пантелей Киселовъ. Тя особено се засили, когато той попадна за втори пѣтъ на служба въ родния си градъ като граниченъ офицеръ.

Вече осемгодишенъ капитанъ и дългогодишенъ командиръ на рота, той бѣше назначенъ командиръ на Свищовския граниченъ участъкъ. Почувствувалъ се въ своя срѣда, той реши да използува пребиваването въ родния си градъ, въ който всички семейства му бѣха познати и той можеше да издири потеклото на всѣко момиче.

И ето, тукъ скоро привлѣче вниманието му госпожица Марийка Панева, токущо завърнала се отъ Букурещъ, където е била възпитаница на французки пансионъ.

Госпожицата бѣше дъщеря на Пантелей Ив. Паневъ, наскоро поминалъ се виденъ търговецъ, наследникъ на фирмата Ив. Паневъ и С-ве, и бѣше издѣнка на видно семейство.

Тя му хареса твърде много. Че при избора си той наистина не се бѣше ръководилъ отъ материални съображения, трѣбва да послужи и това, че причината за смъртта на бащата на избранницата му бѣше голѣмата загуба отъ една сдѣлка, която сложи на изпитание положението на фирмата.

Госпожица Марийка Панева бѣше родена на трети февруарий 1875 година, т. е. бѣше съ цѣли двадесетъ години по-млада отъ Пантелей, но и това не спрѣ бѣдещия генералъ.

Макаръ че семейството бѣше още въ трауръ, единъ день капитанъ Киселовъ помоли вдовицата госпожа Панева да го приеме. Тя не му отказа и го покани да отиде вечерята, защото знаеше, че Пантелей не е равнодушенъ къмъ дъщеря ѝ.

И ето, вечерята на Илинденъ потъващиятъ до този день още отрано, поради трауръ, въ мрака домъ на вдовицата на Пантелей Ив. Паневъ бѣше ярко осветенъ. Въ гостната бѣше запаленъ полжолей, който се палѣше само при голѣми семейни тържества. Капитанъ

Киселовъ, следъ като нѣколко пѣти се изпоти, най-сетне пристѣпи къмъ целта на своето посещение — да поиска ржката на своята избраница.

Майката на Марийка не отказа. Тя, отъ своя страна, знаеше много добре, че ще даде дъщеря си на човѣкъ, който произхожда отъ сѣщата срѣда.

Дветѣ семейства бѣха напълно достойни едно за друго и затова годежътъ бѣше извършенъ още сѣщата вечеръ.

Така Пантелей Киселовъ извърши една отъ решителнитѣ си крачки въ живота, за която никога презъ живота си не съжали. Въ лицето на своята избраница той намѣри всичко онова, което търсѣше. По-скоро той можеше да съжاليا само за едно: че е закѣснѣлъ. Другаритѣ му вече имаха голѣми деца, а и той отдавна е можелъ да вкуси отъ спокойствието и удобствата на свой домъ.

Годежътъ не бѣше разтаканъ.

Бракътъ съ госпожица Марийка Панева се извърши, щомъ тя бѣше готова и се измина траурътъ. Това стана на първи септемврий 1896 година въ гр. Свищовъ. Макаръ и скромна поради траура, сватбата бѣше такава, каквито се правѣха въ онѣзи дни въ старитѣ, но свикнали на разкошъ семейства.

Отъ този бракъ се родиха три деца: Георги — сега адвокатъ и занимаващъ се съ индустрия, Александъръ — представителъ на чуждестранни фирми и Татяна — омѣжена за адвоката Атанасъ Симовъ.

И тримата сѣ вече семейни, а най-стариятъ братъ Георги се грижи за майка си, която живѣе въ неговия домъ.

Колко е билъ щастливъ животътъ на двойката Марийка и Пантелей се вижда отъ онази обичъ и привързаностъ, които свѣтятъ въ очитѣ на съпругата ето вече толкова години следъ смъртта на генерала.

И майката и децата сѣ единомудни за съпруга и бащата Пантелей Киселовъ: за тѣхъ нѣма по-добъръ, по-преданъ, по-почитанъ и по-любецъ съпругъ и баща. Тѣ всички го обожаватъ и сѣ крайно ревниви къмъ неговата паметъ. Ето защо тѣ дори сѣ склонни да смѣтатъ всѣко докосване до него и дѣлата му за кощунство и лесно не се довѣрватъ, като всичко около него

смѣтатъ да запазятъ за своя семеенъ олтаръ, както се изрази неговиятъ по-малъкъ синъ Александъръ.

Всѣкога еднакъвъ, генералътъ и въ семейния си животъ бѣше вѣренъ на себе си. Онова, което така дълго бѣше обмислялъ и желалъ — създаване на свое собствено гнѣздо, което да му дава всѣкога покой и обичъ, въ което да може да разгърне своята красива душа и да прояви всички свои качества като човѣкъ, съпругъ и баща, той наистина създаде и бѣше всѣкога щастливъ и гордъ. Гордъ, че създаде достойно поколѣние, щастливъ, че е обичанъ.

За своитѣ деца той наистина направи всичко, каквото силитѣ и срѣдствата му позволяватъ. Той бѣше за тѣхъ най-добриятъ наставникъ и правѣше невъзможното, за да подготви отъ тѣхъ достойни граждани и носители на неговото свѣтло и скѣпно за цѣль единъ народъ име.

— Ризата си ще продамъ, но ще изуча децата си и ще ги направя хора, — не единъ пѣтъ е заявявалъ той на съпругата си въ тежкитѣ времена следъ излизането му въ запаса, когато днитѣ следъ Свѣтовната война бѣха трудни и когато пенсията на единъ генералъ отъ пехотата не стигаше даже за изхранването на едно малко семейство, каквото бѣше неговото.

А точно тогава децата му бѣха подрастнали и отъ онова образование, което той щѣше да имъ даде, зависѣше тѣхното бѣдеще за презъ цѣль животъ.

ВЪ СЛУЖБА НА ЦАРЬ И РОДИНА

Задоменъ и осигуренъ съ свое огнище, Пантелей Киселовъ се отдаде отново на службата си. Сега той раздѣляше времето си между казармата и семейството си.

Като строеви офицеръ, прекаралъ цѣлия денъ на учения, често въ полето, той се връщаше вкъщи, където наистина можеше да си почине, заобиколенъ отъ грижи, обичъ и внимание.

Отдѣлилъ достатъчно време на своето семейство, той не забравяше и своето самообразование — книгитѣ си.

Сполучливият бракъ оказа благотворно влияние върху Киселовъ. Той стана още по-спокоенъ и сериозенъ, разсѣжденията му още по-зрѣли.

На третата година следъ вѣнчаването си, а именно на първи януарий 1899 година, той се раздѣли съ своя единадесетгодишенъ капитански чинъ и съ Височайши указъ бѣше произведенъ въ чинъ майоръ.

Производството го сварва въ Варна. Сетне като дружиненъ командиръ той обикаля нѣколко гарнизона, като навсѣкѣде оставя добъръ споменъ у подчиненитѣ си и заслужава похвалитѣ на своитѣ командири.

Навсѣкѣде той живѣеше открито, поддържаше връзки съ гражданството и неговиятъ домъ бѣше посещаванъ и отъ офицеритѣ и отъ по-виднитѣ семейства на гарнизона.

Той обичаше да се събира, да погуляе въ семеенъ кръгъ, да доставя удоволствие на младата си съпруга. А дойдѣше ли Нова година, той намѣташе николаевския си шинелъ и правѣше традиционната си визита на всички по-старши и по-младши отъ него офицери. Изключение никога не правѣше. Семейство Киселови не липсваше отъ никоя вечеринка, балъ, концертъ. Тѣ посещаваха театри и живѣеха онзи откритъ и духовенъ животъ на интелигентно семейство, който тогава бѣше възможенъ въ провинцията.

Киселовъ всѣкога бѣше особено внимателенъ къмъ войницитѣ. Още като командиръ на рота той бѣше свикналъ да познава всѣки единъ отъ тѣхъ, да наднича въ душицѣ имъ, да знае тѣхнитѣ радости и болки. Още тогава той минаваше за баща-командиръ и никога не забравяше, че войникътъ е преди всичко човѣкъ и че трѣбва да се щади неговото достоинство. Макаръ и строгъ, той знаеше докѣде трѣбва да стигне съ своята възискателностъ.

Доколко той щадѣше достоинството на войника личи отъ неговитѣ лични отношения и тѣзи на семейството му къмъ ординарцитѣ.

Както е известно, преди войнитѣ, като остатъкъ отъ руситѣ, на всѣки офицеръ се даваше единъ войникъ за ординарецъ, когато, за съжаление, въ много семейства превръщаха въ истински слуга, безъ да се държи смѣтка за това, че този младежъ отбиваше военна-

та си тежба и че най-често семейното положение не му предопредѣляше това унизително състояние.

Пантелей Киселовъ бѣше внушилъ вѣщи, че ординарецътъ се назначава изключително, за да му услужва лично на него, че неговото предназначение е да служи за свръзка съ частта, да предава нареждания и да му помогне да изпълни той своитѣ задължения. Ето защо ординарцитѣ при него никога не се оплакваха и съжальяваха, когато идваше деньтъ за смѣна, като не пропускаха случая да се похвалятъ.

Изразъ на това доволство дава единъ отъ ординарцитѣ, името и фамилията на когото, за съжаление, не можемъ да споменемъ. На всѣки случай това става въ гр. Русе, когато майоръ Киселовъ служи въ този градъ.

При инспекторското изпитване този ординарецъ, когато му задаватъ въпросъ, има ли отъ нѣщо да се оплаче като ординарецъ, веднага отговаря:

— Ординарецъ да си, но само у майоръ Киселовъ.

Следъ това той е побързалъ да се похвали съ отношенията къмъ него и че той, освенъ гдето само по-нѣкога полива сутринъ на майора, лѣска ботушитѣ му и изпълнява служебни порѣчения, нищо друго не върши.

Съ подчиненитѣ си офицери Киселовъ е не само внимателенъ, но всѣкога полезенъ въ службата командиръ. Наистина, той е строгъ, но справедливъ. Въ отношенията си спрямо тѣхъ той всѣкога е възпитанъ и благороденъ. За тѣхъ той е не само началство, а преди всичко учител и не жали труда си да ги посвети въ всички свои познания и опитъ, които съ упорство, трудъ и вече значително продължителна служба бѣше придобилъ. Той се стремѣше да предизвика въ тѣхъ интересъ и обичъ къмъ службата и подчиненитѣ имъ и не пропускаше случая да ги съветва и да имъ сочи пътя къмъ съвършенството.

Ето защо при Киселовъ се служеше леко и той бѣше всѣкога обичанъ командиръ. Той все по-често бѣше изтъкванъ отъ началството и презъ 1908 година бѣше предпочетенъ предъ мнозина, за да бѣде преведенъ въ столицата и назначенъ на отговорната длѣжностъ командантъ на София.

Тази длъжност той пое след като още на първи януарий 1904 година бѣше произведенъ въ чинъ подполковникъ и бѣше заемалъ длъжността помощникъ командиръ на полка.

За да получи тази длъжностъ имаше прѣстъ и Негово Величество царъ Фердинандъ, който съ опитното си око презъ време на пребиваванията си лѣтно време въ двореца Евксиноградъ бѣше забелязалъ Киселова и преценилъ качествата му.

Подполковникъ Киселовъ съ удоволствие се настаня въ София, най-напредъ защото това бѣше първото му отличие въ службата, а сѣщо така въ столицата се откриваше възможностъ да даде подходящо образование на своитѣ деца.

Но като комендантъ на столицата той остана само нѣколко месеца, защото къмъ онова време въ Щаба на войската се реши кандидатитѣ за командири на полкове да бждатъ изпратени въ чужбина, въ старитѣ европейски войски, кждето да видятъ какъ въ тѣхъ се командуватъ полкове и прекаратъ стажъ отъ една година.

Това ново отличие и попадане въ числото на осмината щастливци, които се командироваха въ чужбина, не можеше да не бжде посрещнато съ радостъ отъ цѣлото семейство.

Подполковникъ Пантелей Киселовъ замина за Франция и бѣше прикомандиранъ къмъ 82-и пехотенъ полкъ, квартируващъ въ гр. Монжи.

Семейството на Киселовъ остана въ София.

Въ Франция той бѣше посрещнатъ най-радушно. Французкото министерство на войната бѣше наредило на българскитѣ офицери да се даде пълна възможностъ тѣхниятъ стажъ да бжде полезенъ за тѣхъ, а командирътъ на 82-и полкъ и офицеритѣ му заобиколиха своя гостъ съ внимание.

Но още презъ първия месецъ на своето пребиваване въ Франция подполковникъ Киселовъ почувствува, че нѣщо му липсва, и, когато най-сетне си даде точна смѣтка, разбра, че това е семейството му.

Твърде много привързанъ къмъ него, той не можеше безъ него и затова написа на своята съпруга едно писмо, което я хвърли въ тревога.

Той ѝ пишеше, че иска веднага да отиде при него съ децата и че, ако не трѣгне веднага, той ще се откаже отъ стажа и ще се върне въ България.

Познаваща добре своя съпругъ и долавяща, че това не е праздна заплаха, госпожа Киселова почна да се стѣга за далечния пътъ, който трѣбваше да измине съ невръстнитѣ си деца.

Така цѣлото семейство се събра въ Франция. Децата бѣха настанени въ французки училища и въ продължение на тази година отъ пребиваването си тамъ тѣ получиха всичката онази солидна основа въ френския езикъ, която имъ послужи после да усвоятъ напълно този езикъ.

Въ Монжи госпожа Киселова трѣбваше да се обзаведе съ свое домакинство. Яви се нужда и отъ прислуга. Услужливитѣ французки офицери препорѣчаха една бивша готвачка, която бѣше решила да не слугува вече. Намѣриха я. И когато тя видѣ подполковникъ Киселовъ въ формата на български офицеръ, неочаквано се съгласи.

— Формата му е толкова хубава, че азъ съмъ съгласна, — заяви тя на госпожа Киселова.

Ето така, заграденъ отъ близкитѣ си, подполковникъ Киселовъ, този българинъ и въ коститѣ си, завърши блѣскаво своя стажъ въ Франция и се завърна въ България съ разширенъ кръгъзоръ и доста полезни познания. Французитѣ наистина се оказаха добри домакини. Тѣ го снабдиха съ богата литература и още по-богата библиография. Годината, прекарана въ Франция, се оказа отъ най-голѣма полза за любознателния и никога не запускащъ се Киселовъ. Той се завърна освенъ това съ още единъ активъ — усъвършенствуванъ френски езикъ.

Следъ завръщането си, обаче, въ София той намѣри мѣстото си заето и бѣше назначенъ отново въ Русе, като закрѣгилъ вече фигурата си на воинъ, достоенъ за голѣмия постъ — командиръ на полкъ.

И наистина, въ Русе той наскоро получи командуването на 5-и пехотенъ Дунавски полкъ, а на първи януарий 1910 година бѣше произведенъ въ чинъ полковникъ.

Послѣ отговорния постъ да командува единъ отъ славнитѣ български полкове, полковникъ Пантелей Ки-

селовъ за първи път получаваше възможност да прояви своята творческа натура, да се почувствува самостоятелен, за да вложи всичките свои знания и разбирания и най-сетне да утоли своята жажда за работа.

Както е известно, въ онова време вече въ всички полкове най-трескаво се работеше, защото българската войска се готвеше за война.

След тържественото обявяване на независимостта на България през 1908 година въ В. Търново, следъ онзи подемъ на българския народъ, който въ всичко се чувствуваше, за никого вече не беше тайна, че влизането на България въ война за обединението на цѣлокупния български народъ е въпросъ на време, и затова общиятъ стремежъ беше да не се изгуби нито единъ день отъ подготовката на войската.

Каква беше подготовката на 5-и пехотенъ Дунавски полкъ презъ последните две години непосредствено предъ Балканската война и какво беше постигнато отъ полковникъ Киселовъ въ това време, когато презъ казармитъ мина почти цѣлиятъ запасъ на полка, най-добре се вижда отъ славните бойни страници на този полкъ презъ 1912 година въ Тракия.

Като командиръ на този полкъ, полковникъ Киселовъ наистина твореше. Той беше разбралъ, че преди всичко трѣбва да създаде духъ, като одухотвори и хора и командуване и научи всѣки отъ подчинените си по-малки и по-големи командири да вижда въ своя подчиненъ преди всичко човѣкъ. Полкътъ трѣбваше да представя едно цѣло, едно голѣмо семейство, въ което всѣки да се чувствува свой, а честта на полка да бъде честъ на всѣки единъ.

Той държеше също така и на това, че офицерътъ най-напредъ трѣбва да бъде възпитателъ, да умѣе да спечели душите на своите подчинени и да бъде истински баща-командиръ. Само тогава можеше да се очакватъ чудеса, да се постигнатъ онѣзи победи, за които всички се готвѣха.

Въ своя полкъ Пантелей Киселовъ беше преди всичко самъ баща-командиръ, въ истинския смисълъ на думата. И затова, когато на десети мартъ 1912 година, следъ почти двегодишно командуване на 5-и пехотенъ Дунавски полкъ, полковникъ Киселовъ беше преведенъ въ Варна за командиръ на 8-и пехотенъ

Приморски полкъ, отъ Русе той беше изпратенъ отъ цѣлия полкъ и гражданството съ истинско съжаление. Офицери и войници отъ полка каточели чувствуваха, че губятъ нѣщо много съ заминаването на тѣхния любимъ командиръ, съ когото тѣ бѣха свикнали, и то въ единъ такъвъ моментъ, когато всичко можеше да се очаква.

Съ болка се раздѣли и Киселовъ съ тѣхъ, но той беше свикналъ да се подчинява, знаеше, що е заповѣдь, и беше убеденъ въ това, че интереситъ на войската налагатъ този преводъ. Ето защо той сподави чувствата си, замина за Варна и, следъ като пое командуването на 8-и пехотенъ полкъ, съ двойна енергия се улови за работа.

Времето беше съвсемъ кратко, а той трѣбваше да опознае хората, да надникне въ душите имъ, да ги спечели, за да бъде сигуренъ утре, когато ги поведе.

Времето, което го отдѣляше отъ Шуменските маневри, той прекара като въ треска. За него нѣмаше почивка, нѣмаше день, нѣмаше нощъ. Но затова пъкъ първите плодове на своите усилия той забелязва презъ крепостните маневри. Действията на 8-и пехотенъ полкъ бѣха такива, че той наистина имаше отъ какво да бъде доволенъ. Сега той чувствуваше, че е постигната най-важната — духовна връзка между него и мобилизирания полкъ, а тази връзка беше залогътъ въ победата, и затова, когато на седемнадесети септември 1912 година беше обявена общата мобилизация, той застана начело на своите Приморци, изпълненъ съ вѣра и сигуренъ въ това, че тѣ не ще го засрамятъ.

ПЪРВОТО СТѢПАЛО

Може ли нѣкой да си представи самочувствието на българския офицеръ следъ седемнадесети септември 1912 година, когато общата вълна на небивалия ентузиазъмъ се издигна едва ли не до небето и повлече следъ себе си цѣлия народъ? И ето, при този неопируемъ възторгъ, когато запасните се явяваха въ казармитъ съ гайди, бѣклици и пѣсни, начело съ украсени съ вѣнци трибагренеци, българскиятъ офицеръ се издигаше въ собствените си очи, защото трѣбваше да по-

веде този народ към победи, към осъществяване на така дълго леления идеал.

Въ тѣзи дивни моменти офицерътъ, самъ дълго очаквалъ и готвилъ се въ продължение на много години за щастливия мигъ, изживяваше необикновено силно тѣзи дни, които предшестваха войнитѣ.

Българската войска въ продължение на много години непрекъснато се развиваше подъ знака на усилената подготовка за война и нѣмаше воинъ, който да не я жадува и който да не блѣнува за бойни подвизи. Въ българската войска нѣмаше човѣкъ, който да се съмнява въ щастливия край на бъдещата война. Нетърпението и на голѣми и на малки командири бѣше стигнало крайния предѣлъ. И затова, когато най-сетне бѣше изречена фаталната дума: напредъ! — българската войска като стихия се понесе на югъ къмъ Цариградъ.

Съ сѣщото настроение бѣше и командирътъ на 8-и пехотенъ Приморски полкъ полковникъ Пантелей Киселовъ. Той не можеше да представя нѣщо отдѣлно отъ онази войска, на която бѣше рожба и въ която всѣки день проповѣдваше: — Бждете готови! Върховниятъ моментъ иде.

Нетърпението, обаче, на Приморцитѣ, начело съ своя командиръ, още повече порастна, когато боеветѣ почнаха, а тѣхната дивизия, влизаща въ състава на скритата трета армия, още бѣше задъ старата граница, прикривана отъ нашата конница.

Наистина, до кога тѣ ще останатъ така? Нима вече не бѣха нужни? Но ето, най-сетне дойде и тѣхниятъ редъ. Заповѣдта бѣше получена, походната колона се изоточи, и полковникъ Киселовъ, по-гордъ и по-щастливъ отъ всѣкога, застана въ главата на колоната на своя полкъ.

Сякашъ чувствущъ величието на момента, конятъ подъ него извиваше лебедова шия, играеше и всѣки моментъ бѣше готовъ да се понесе като стрела напредъ.

Да, времето, когато всѣки щѣше да покаже какво струва и какво може, бѣше дошло. Само предъ лицето на смъртѣта истината има стойностъ на война, само моралниятъ ликъ на истински воинъ достига величие. Войната развѣнчава много мирновременни величия и издига онѣзи, които сж се свивали въ заднитѣ редици,

твърде често отъ прекалена скромностъ и защото истинското имъ рицарство не имъ е позволявало да разбутватъ съ лакти, за да изпъкнатъ напредъ. Тѣ знаятъ, че сждбата никога не ще ги отмине и тѣхниятъ часъ рано или късно ще удари.

Точно така стана и въ нашата войска презъ първитѣ дни на войната въ Тракия. Изникнаха нови имена и нови кумири и българскиятъ воинъ имъ се поклонни. Едни бѣха голѣми, други скромни, но тѣ платиха всички скѣпата данъ предъ олтара на Родината си, изпълниха достойно своя войнишки дългъ.

Между тѣхъ бѣше и полковникъ Киселовъ. Той израстна още въ първия бой, при Селиолу, или по-право още тогава, когато на девети октомврий 1912 година тръгна съ дветѣ дружини, изпратени въ предна охрана на бригадата по посока на с. Вайсалъ — Селиолу.

По-нататъкъ историческитѣ сведения сж следнитѣ:

— Следъ тия нареждания, не изминалъ дори и единъ километъръ, полкътъ, който се движеше начело на колоната, бѣ обстрелянъ съ артилерийски огънь отъ турски батареи, заели позиция задъ висотитѣ, находящи се югоизточно отъ с. Селиолу.*)

Обстановката скоро се изяснява: източно отъ полка се води вече жестокъ бой. Настроението е напрегнато, но Приморци вече чувствуватъ, че сж въ рѣцетѣ на достоенъ командиръ. Първитѣ нареждания сж дадени: полкътъ да се разчлени за движение подъ артилерийски огънь. Командирътъ пришпорва коня си и излиза още по-напредъ, бойниятъ редъ се спуска въ долината на рѣка Рисамия, кждето се движи прикритъ отъ погледитѣ на противника.

Въ полка, прочее, вече се чувствува една желѣзна воля и сигурността на една твърда рѣка.

Въ това време обстановката вече бѣше изяснена: предстоеше да се развие бой въ една хълмиста мѣстностъ, кждето, между рѣкитѣ Асъ дере и Арканджа дере надъ малкото селце Селиолу, противникътъ се бѣше окопалъ.

*) Изъ историята на 8-и пехотенъ Приморски на Нейно Царско Величество Княгиня Мария Луиза полкъ, часть II, стр. 38.

Отъ личното разузнаване, което бѣше направилъ, на полковникъ Киселовъ бѣше станало ясно едно: че време за губене нѣма и че трѣбва да се действува бързо, за да се постигне успѣхъ и то на всѣка цена.

Ето защо той веднага застана начело на дветѣ дружини отъ своя полкъ и, безъ да дочака пристигането на останалитѣ две, заповѣдва да се развѣе полковото знаме и настѣпва право къмъ с. Селиолу.

За този славенъ моментъ ето какво срѣщаме въ официалното издание на Министерството на войната — Щабъ на армията — Военно-историческа комисия „Войната между България и Турция 1912 — 1913 г.“, томъ II, стр. 391:

— Следъ това, безъ да дочака пристигането на останалитѣ дружини, началникътъ на авангарда, полковникъ Киселовъ, развѣе полковото знаме, ободри войницитѣ съ нѣколко думи и настѣпи съ дветѣ авангардни дружини.

Дружинитѣ нито се спиратъ, нито откриватъ огънь. Тѣ сѣ доволни, че сѣ подкрепяни отъ огъня на нашата артилерия.

За полковникъ Киселовъ е по-важно да се намѣри въ селото, където сѣ отлично прикритие, а крайнината му лесно може да се приспособи за изходна за атаката позиция. Неговиятъ вѣренъ погледъ е правилно оценилъ околната гола и безъ каквото и да било прикритие мѣстностъ.

Съ заемаването на селото той бѣше постигналъ първата частъ отъ задачата, която самъ си бѣше поставилъ, и незабавно пристѣпи къмъ втората.

Попаднали за пръвъ пътъ подъ пехотенъ огънь, Приморци получаваха своето бойно кръщение, но тѣ толкова по-скоро изживѣха тази криза, защото между тѣхъ бѣше тѣхниятъ командиръ, самоувѣренъ, пръвъ даващъ примѣръ на безстрашие.

Най-сетне, когато всички нареждания бѣха изпълнени, дружинитѣ се привдигнаха.

Времето вече бѣше доста напреднало. Противникътъ полагаше последни усилия да спре българитѣ, за да спечели нощта и се укрепи по-добре, обаче той бѣше изпусналъ изпредвидъ, че срещу него е единъ командиръ на полкъ, който не ще поиска да изпусне онѣзи преимущества, които вече бѣше спечелилъ, и

който знаеше какво представя презъ време на войната една нощъ.

Прочее, единственъ той продължи напредването срещу лѣвия флангъ на позицията на втора турска дивизия и вече на мръкване преднитѣ вериги на ротитѣ отъ полка бѣха едва на 300—400 крачки отъ турскитѣ окопи. А това знаеше, че тѣ сѣ на онова разстояние, отъ което нашитѣ храбреци презъ Балканската война се хвърляха на ножъ.

Започна се последната подготовка на удара съ ножъ. Въ нея имаше нѣщо страхотно. Чувствуваше се онова напрежение и решителностъ, които всѣкога донесяха победа. Но и противникътъ бѣше упоритъ, а освенъ това се забеляза вливането на резерви въ преднитѣ му линии.

Тогава полковникъ Киселовъ, предъ възможността да бѣде обхванатъ и да даде много жертви при такава близостъ съ противника, макаръ че очакваше самъ подкрепа, реши да изпревари турцитѣ. Нѣщо сжщо подсказваше, че трѣбва да бърза, че всѣка минута е скъпа.

Той даде заповѣдь за атака. Сигналистътъ я подаде. Звукътъ на медната трѣба ясно се разнесе въ дрезгавината на настѣпващата нощъ.

Ротитѣ една следъ друга застрашително се привдигнаха и понесоха напредъ. Това изненада турцитѣ и тѣ бѣха обърнати въ бѣгство, като се прѣснаха въ различни посоки.

Неприятелската позиция бѣше взета. Ударътъ на Приморци бѣше толкова силенъ, че се почувствува върху цѣлото турско разположение. Оттукъ започна онова разложение, което обърна въ пълна катастрофа тръгналия така самоувѣрено напредъ между дветѣ крепости Одринъ и Лозенградъ противникъ съ неговата надежда да се намѣри чакъ въ София.

Въ този срещенъ бой, изходътъ на който реши първата частъ отъ войната, полковникъ Киселовъ показа своитѣ високи качества, първо отъ което бѣше правилното схващане на обстановката и настойчивостта, съ която той преследваше поставената цель, а сжщо и свѣткавичната бързина.

Съ нея именно и съ неотлагане на атаката, а сжщо така съ използване здрача той осигури успѣха, а съ проникването на фланга на турското разположение

изпълни пръв и по най-добър начин идеята за изненада, вложена в задачата на нашата трета армия.

Чрез полковник Киселов тази идея получи своето първо осъществяване. Макар че появата на тези прикрити досега войски да бѣше изненада за турцитѣ, тѣ все пакъ трѣбваше да действуватъ свѣткавично. И полковникъ Киселовъ точно така действа. Той не чака дори да се събере цѣлиятъ полкъ, а се понася напредъ само съ две дружини. Сетне, поради напредналото време, той не отлага атаката за другия денъ, а действа и именно за това получава голѣмия успѣхъ.

Резултатътъ отъ появата въ флангъ на турското разположение при Гечкенли—Селиолу на 8-и пехотенъ полкъ е такъвъ и въ такъвъ моментъ, че доби решително значение за изтрѣгване на общата победа въ този отъ такова значение бой и то тогава, когато 1-а пехотна дивизия изнемогваше.

Действията, прочее, на полковникъ Пантелей Киселовъ, който върши своето дѣло почти самостоятелно, сж отъ такова естество, че явно показватъ неговитѣ високи качества на командиръ. Той е презъ всичкото време предъ полка си. Той върши навреме своето командирско разузнаване, той е самъ въ веригитѣ и чувствува всѣки трепетъ на боя; затова подава сигнала за атака и самъ повежда своитѣ Приморци напредъ.

За пръвъ пѣтъ полковникъ Киселовъ показва кой е: настойчивъ, дързкъ, бръзъ, съобразителенъ, разчитащъ на себе си, готовъ да отговаря.

Въ решителния моментъ, когато вижда, че другиятъ полкъ отъ бригадата, съставляща дѣлната колона на дивизията, е изостаналъ назадъ, той не го дочаква, защото знае, че ще изгуби единъ моментъ, който може би не ще се върне. Той разчита на собственитѣ си сили и съвсемъ не иска да се скрие задъ предлога, че нѣма заповѣдъ отъ бригадниятъ командиръ, който е командиръ на колоната, а неговиятъ полкъ влиза въ състава ѝ.

Така полковникъ Киселовъ проявява починъ, който дава неоценими последици.

Въ онова сблъскване, което стана между две елитни сили, каквито бѣха цариградскитѣ и софийски полкове, действията привечеръ на полковникъ Киселовъ

бѣха действия на пратеникъ отъ небето за нашитѣ войски отъ 1-а дивизия, защото събитията на следния денъ навѣрно щѣха да се развиятъ съвсемъ иначе, още повече, че въ помощъ на турцитѣ идѣха подкрепления въ размѣръ на цѣла дивизия.

Така полковникъ Киселовъ още въ първия денъ на влизането си въ войната израствалъ като отличенъ командиръ на полкъ и извърши своя голѣмъ подвигъ, размѣрътъ на който, за съжаление, въ момента нито той, нито погорнитѣ му началници още схващаха.

Че това наистина е така, подчертава и официалниятъ историкъ въ посоченото по-горе издание на Щаба на войската, който казва следното:

— Боятъ се сѣрши въ тъмно и командирътъ на бригадата не знаеше за размѣритѣ на победата. Той бѣ убеденъ, че тепърва му предстои атака на турската позиция.

А като говори за резултатитѣ отъ този бой и споменава, че значението му е „твърде голѣмо“, казва:

— Българитѣ, които за пръвъ пѣтъ влизаха въ бой, не можеха да преценятъ размѣритѣ на победата.

Трѣбваше да мине доста време, да се изучи спокойно цѣлата война въ Тракия, за да се оцени истинската величина на тѣзи отъ такова голѣмо значение действия на единъ истински херой — командиръ на полкъ, който умѣеше да вижда много по-далече, отколкото всички околни.

А че Киселовъ наистина е виждалъ и преценявалъ правилно, личи най-добре отъ поведението му презъ този фаталенъ денъ, защото той веднага следъ командирското разузнаване си дава смѣтка за това страшно буботене на много батареи далече вдѣсно отъ него и долавя, че проникването, макаръ и само на две негови дружини въ решителния моментъ върху фланга на турското разположение, ще обѣрка най-малко смѣткитѣ на противника и ще го накара да стане предпазливъ и внимателенъ.

Ето защо той така бърза, защо не дава нито минута отдихъ, защо гледа по-скоро да заангажира турцитѣ и, следъ като се тика подъ носа имъ въ самото село Селиолу, не гледа на напредналото време, а предприема атака.

При Селиолу полковникъ Киселовъ започна своята блъскава кариера на военачалникъ отъ едъръ мас-щабъ и никога не излъга надеждитъ въ това нито на своитъ началници, нито на своитъ подчинени, които всъкога го следваха, слѣпо убедени въ това, че, щомъ сж съ него, сигурно ще победятъ.

Селиолу бѣше първото стѣпало, отъ което започна бързото издигане на този херой-командиръ.

При Селиолу полковникъ Киселовъ показва, че той не само е командиръ, но и истински водачъ, а заедно съ това съединява въ себе си тѣзи две така рѣдки качества.

ХЕРОЙ НА КАРАГАЧЪ

Боеветъ при Гечкенли, Селиолу и Лозенградъ бѣха завършили. Ударътъ на нашитъ първа и трета армии бѣше толкова силенъ, че противникътъ бѣше обърнатъ въ паническо бѣгство. Изъ пѣтя на това безредно отстъпление, подъ проливенъ дъждъ, по лоши пѣтища, въ калъта затѣваха не само орѣдия и обози, но и добитъкъ и хора.

Цѣлата турска войска се бѣше втурнала на югъ безъ цель и само грѣшката на нашето командване да не преследва даде възможность на противника да се опомни и да се организира на линията Бунаръ-Хисаръ — Люле-Бургасъ.

Отъ друга страна трѣбва да забележимъ, че, поради скѣсване на връзката съ противника, нашата войска нѣмаше представа за величието на своята победа. Това можа да се схване едвамъ тогава, когато на третия день българскитъ полкове отново настѣпиха къмъ югъ и видѣха съ очитъ си страшнитъ следи отъ турското поражение: пѣтищата бѣха заприщени отъ изоставени орѣдия, ракли, коли и товари, а навсѣкъде бѣха разхвърляни раници, патронни сандѣци, снаряди, шансовъ инструментъ и орѣжие; при приближаването на нашитъ роти предъ тѣхъ се разкри страшната картина на поражението — отъ труповетъ на пресиления добитъкъ и изостанали хора се вдигаха неизброими ята гарвани съ окървавени клюнове, които злокобно грачеа, недо-волни отъ това, че тѣхниятъ пиръ е прекратенъ.

Отново начело на своя полкъ, полковникъ Киселовъ се движеше, загърнатъ въ своята черна мушамъ. Дъждътъ бѣше отново рухналъ и нѣмаше изгледъ да спре. Оловнитъ облаци се бѣха спуснали низко, хоризонтътъ се бѣше стѣснилъ. Отвреме-навреме полковникътъ се извърщаше да види своитъ хора, затѣващи въ калъта до колѣне, и веждитъ му се свиваха все повече и повече. Мнозина отъ тѣхъ бѣха останали вече безъ подметки и стѣпваха съ боси крака въ калъта, мнозина нѣмаха платница и отъ шинелитъ имъ струеше вода.

Положението, обаче, ставаше още по-лошо, когато полкътъ спираше за ношуване или почивка. Подслонъ нѣмаше, за покривъ не можеше и да се мисли, защото турцитъ бѣха разрушили или изгорили селата и чифлицитъ. Въ най-щастливъ случай нѣкоя групичка успѣваше да се подслони до нѣкоя полуразрушена или обгорѣла стена, за да се заслони отъ студения вѣтръ.

Така полкътъ се движи до шестнадесети октомврий, когато започнаха отново да се чуватъ топовни изстрели и се почувствува присѣтствието на противника. На шестнадесети октомврий 8-и пехотенъ полкъ получи заповѣдь да продължи своето движение къмъ с. Карагачъ.

Презъ този день вече стана ясно, че срещата съ противника е предстоеща. Сведенията за турцитъ говорѣха, че тѣ сж заели позиция надъ рѣката Карагачъ дере и сж се укрепили добре.

Общото положение бѣше следното:

Турцитъ се бѣха укрепили на линията Бунаръ-Хисаръ — Карагачъ — Люле-Бургасъ. Така тѣ бѣха преградили двата пѣтя: Лозенградъ — Виза — Сарай и Одринъ — Люле-Бургасъ — Чорлу, и двата водещи за Цариградъ.

Тукъ, на тази добре подбрана позиция, тѣ бѣха разположили пристигналитъ отъ Цариградъ резерви и организирали отстъпващитъ отъ границата войски.

Неподозираща още нищо, трета армия настѣпваше къмъ югъ безъ ясна представа за онова, което трѣбва да извърши. Трѣбваше да се завържатъ боеветъ на нашия лѣвъ флангъ при Бунаръ-Хисаръ, за да се схване истинското положение, което можеше да стане твърде тежко за насъ, ако не бѣше хероизмътъ на нашитъ пол-

кове и умѣлото действие на славната 4-а пехотна Преславска дивизия, въ състава на която влизаше и 8-и пехотен Приморски полкъ.

Макаръ да имаше на лѣвия си флангъ неблагоприятно развиващитъ се боеве по фронта на 5-а пехотна Дунавска дивизия, командирътъ на 4-а дивизия генералъ Климентъ Бояджиевъ даде своитъ нареждания за енергично настѣпление напредъ, особено следъ като съ авангарда си бѣше обезпечилъ владението на склона, спускащъ се полегато къмъ рѣка Карагачъ дере още предната вечеръ.

На шестнадесети октомврий дветъ бригади, първа и втора, отъ Преславската дивизия настѣпиха още рано сутринята.

Джълътъ бѣше престаналъ. Времето обещавахе да бѣде хубаво. Есенното слънце разгони мъглата и скоро се издигна надъ хълмоветъ, спускащи се отъ Странджа.

Сега вече Преславци можеха да видятъ турската позиция по голитъ хълмове, които стрѣмно се спускаха къмъ рѣка Карагачъ дере и сипеитъ се бѣлѣха въ далечината.

8-и пехотен полкъ трѣгна. Напредъ отново излѣзе за командирско разузнаване полковникъ Киселовъ. Тукъ предъ него се откри следната гледка: с. Карагачъ бѣше въ подножието на височинитъ, заети отъ турцитъ. Източно отъ с. Колиби мѣстността бѣше открита, съ слабъ, но постояненъ наклонъ къмъ рѣката. Единственитъ закрития, които се намираха на този обрънатъ къмъ страната на противника склонъ, бѣха с. Карагачъ, малката горичка северозападно отъ селото и една кошара, намираща се западно отъ тази горичка.

Долътъ южно отъ с. Карагачъ раздѣляше турската позиция на две части и представяше единственъ подстъпъ къмъ нея, но противникътъ бѣше взелъ мѣрки чрезъ сполучливо разположени огневи сръдства да пази този подстъпъ.

Отъ своето командирско разузнаване полковникъ Киселовъ остана съ впечатление, че турцитъ се готвятъ да дадатъ на тази позиция сериозенъ отпоръ, и се замисли.

Съмнение не можеше да има, че действията и тукъ трѣбва да бѣдатъ енергични и смѣли.

Решението, прочее, назрѣ въ душата му и той не се излъга, защото неговитъ предположения твърде скоро се потвърдиха.

Участъкътъ на полка бѣше отъ дветъ страни на пѣтя Колиби—Карагачъ. Щомъ дветъ дружини, движещи се отъ с. Мандрица, преваляха гребена, бѣха обстреляни. Полкътъ се развърна и продължи движението си.

Боятъ започна. Въ отговоръ на турската артилерия се обади нашата. Борбата за артилерийско надмощие стана страхотна. Трѣсцитъ на десеткитъ батареи отъ наша и турска страна се слѣха въ едно общо буботене. Земята се затресе. Надъ цѣлото безкрайно бойно поле се носѣше адски шумъ. Въ синината на небето се нижеха пухкавитъ бѣли облачета на шрапнелитъ, а долу черниятъ димъ на експлодиралитъ снаряди се раздираше отъ зловещата червена свѣтлина на избухващия взривъ. Въ въздуха хвърчеха гейзери прѣстъ, камъни и парчета стомана. Острата миризма на барутъ караше ноздритъ да се разширятъ, а цѣлиятъ този ужасъ налѣ очитъ на войницитъ съ кръвъ.

Ротитъ отъ полка мълчаливо се носѣха напредъ, но огънятъ на противника ставаше все по-силенъ и по-силенъ. Числото на жертвитъ порастна и първиятъ поривъ почна да намалява. Движението почна да се затруднява. Това веднага схвана движещиятъ се съ веригитъ на полка полковникъ Киселовъ, който съ личния си примѣръ искаше да придаде на това движение нуждия устремъ.

Ето защо той пришпори коня си и само съ нѣколко думи, а може би по-скоро съ своето безстрашие, събуди отново приспанитъ чувства въ своитъ воители. Защото войницитъ виждаха резултатитъ отъ страшната канонада и не можеха да си обяснятъ, какъ този човѣкъ сръдъ този ужасъ можеше да язди и така спокойно да имъ говори. Та какво бѣха тѣ въ сравнение съ него? Тѣ се бѣха прилепили къмъ земята, търсѣха и най-малкото прикритие, а той и не помисляше още да се раздѣли съ своя конь. . . Наистина, неуязвимъ ли бѣше тѣхниятъ командиръ?!

Настѣплението на полка се поднови.

Нашата артилерия отново засили огъня си. Тя напѣгаше всичките сили да принуди турскитъ батареи да замлъкнатъ. По едно време тя каточели постигна това.

Ето какво срѣщаме въ томъ III, стр. 231 на „Войната между България и Турция — 1912—1913 г.“, издание на Министерството на войната, за описания моментъ:

— Къмъ 12 часа, водени отъ полковия командиръ полковникъ Киселовъ (к. н.), тѣ бѣха се изравнили и отчасти размѣсили съ бойната линия на 31-и полкъ. Загубитѣ и тукъ бѣха голѣми: веригитѣ рѣдѣха.

Все пакъ сега у всѣки воинъ се събуди надеждата, че, ако по-скоро стигне рѣката, ще може да попадне въ мъртвото пространство за турската артилерия и ще се спаси. Но това бѣше напраздна надежда, защото, съ спускането си къмъ рѣката, веригитѣ попаднаха подъ силенъ пехотенъ и картеченъ огънь.

Почувствува се нова задръжка. Устремътъ намалѣ. Нуждно бѣше отново да се направи нѣщо.

За да даде новъ потокъ, полковникъ Киселовъ заповѣда въ веригитѣ да се влѣятъ резервитѣ на полка, та по този начинъ тѣ да се привдигнатъ и се мине рѣката.

Така командирътъ на полка слагаше всичко на карта и въ следнитѣ моменти той трѣбваше да остане само нѣмъ зритель на онова, което щѣше да стане, защото той не разполагаше съ повече резерви, за да влияе върху бойния редъ на полка.

Напредването се поднови, но огънятъ на турската пехота съ приближаване на нашитѣ вериги къмъ рѣката ставаше все по-гъстъ и убийственъ. Веригитѣ се разрѣдиха, числото на раненитѣ порастна и тѣ трѣбваше да залегнатъ на около 900—1500 крачки отъ противника, безъ да сж минали рѣката.

Положението на 8-и пехотенъ полкъ стана съвсемъ тежко. Веригитѣ на Приморци бѣха буквално изложени на разстрелъ отъ височината, където бѣха турцитѣ. Назадъ, къмъ тила, се занизаха цѣли върволици ранени. Турцитѣ и тѣхъ не пощадиша. Тѣ стреляха и по тѣхъ и ги раняваха повторно или доубиваха.

Борбата наистина достигна своето крайно напрежение. Въздухътъ каточели бѣше наелектризиранъ. Артилерийската канонада отъ дветѣ страни достигна своя предѣлъ. И дветѣ страни влагаха последни усилия, за да достигнатъ успѣхъ, защото съзнаваха, че боятъ е

решителенъ и отъ него зависѣше по-нататъшниятъ изходъ на войната.

Пладне бѣше вече отдавна минало, а боятъ продължаваше съ сжщата сила. Въ въздуха се чувствуваше, че, ако не се направи нѣщо, може би всичко ще пропадне.

Прислонилъ се въ кошарата, за която споменахме по-рано, полковникъ Киселовъ наблюдаваше бойното поле.

Той видѣ какъ по едно време турската артилерия изостави нашата и насочи страхотенъ огънь отъ много батареи по горичката около рѣката, въ която се бѣха подслонили остатѣцитѣ отъ неговия полкъ.

Изгубили почти всички свои командири, войниците не издържаха този адски ураганъ, краятъ на който не се виждаше, и трѣгнаха назадъ, къмъ гребена, задъ който искаха да потърсятъ закритие отъ този ужасъ.

Положението стана повече отъ тежко. Боятъ при Карагачъ при това положение обещавахе да се превърне въ поражение.

Коситѣ на полковникъ Киселовъ настрѣхнаха. Честната му и предана на родината душа трепна. Ще понесе ли той отговорността на едно поражение? Ще се опарвдава ли и предъ кого, когато неговата съвѣстъ не признаваше оправдания на воененъ? Всѣки командиръ отговаря за своитѣ дѣла не само съ нарежданията си, но и съ дѣлата си. Той пръвъ трѣбва да понесе последицитѣ и да заплати съ кръвта си своя неуспѣхъ.

Но какво трѣбваше той да направи? Въпросътъ не бѣше за неговия животъ, а какъ да се спаси положението. Презъ този день той доказа не единъ пжтъ, че е готовъ всѣки моментъ да се пожертвува, че не се бои отъ смъртта.

И изведнажъ една мисль разсѣче мрака, който го заобикаляше. Още не всичко бѣше изгубено. Той бѣше още живъ. А неговата личностъ, неговиятъ примѣръ, неговото положение можеха да окажатъ въздействие...

Тогава какво още чака?... И полковникъ Киселовъ скочи и заповѣда да му доведатъ коня.

Напусти бѣха молбитѣ на заобикалящитѣ го. Той каточели никого не чуваше, никого не виждаше. Съ погледъ, устременъ въ вѣчността, той само ги отстрани, взе поводитѣ и пѣрваго се намѣри на седлото на коня.

Сега вече той знаеше какво трѣбва да прави. Затова той пришпори коня си и се понесе къмъ своитѣ войници, които вече бѣха обърнали грѣбъ на противника, а така още повече се бѣха изложили на неговия убийственъ огънь.

Ето какъ е описанъ този величавъ моментъ въ часть II, стр. 77 на историята на 8-и пехотенъ Приморски полкъ:

— Командирътъ на полка, полковникъ Киселовъ, който въ това време се намираше въ кошарата, на около 800 крачки предъ артилерийската позиция, схващайки критичния моментъ, възседна коня си и съ извадена сабя излѣзе срещу отстъпващитѣ войници и, следъ като ги окуражи съ думи и имъ припомни дълга къмъ отечеството, съ съдействието на ротнитѣ командири успѣ да спре и да върне отстъпващата вълна и да я насочи отново къмъ противниковата позиция.

Моментътъ наистина бѣше върховенъ. Той твърде много говори, твърде много дава, защото граничи съ свѣрхестественото, защото показва какъ се е спечелилъ този решителенъ бой и съ цената на каква готовност за себежертва отъ страна на най-голѣмитѣ командири, които непосредствено ръководятъ боя. Само тъй се обяснява обратътъ, който настѣпи точно тогава, когато нашитѣ войски сѣ били така близу до поражението.

Полковникъ Киселовъ е типиченъ представител на тѣзи командири. Той освенъ това е рожба на онова време, което наистина роди титани, готови на всичко и за които нѣмаше другъ идеалъ освенъ България. На нея бѣше и Киселовъ посветилъ цѣлия си животъ. За нея бѣше готовъ всѣкога да го даде.

Интересно е, че въ този моментъ на страшна криза презъ време на боя при Карагачъ тази готовност за себепожертвуване е общо явление у почти всички офицери: умиратъ ротни и дружинни командири, възсѣдатъ конетѣ си командири на полкове и бригади, а началникътъ на артилерията полковникъ Мановъ се провиква при първото отдѣление отъ 5-и артилерийски полкъ:

— Тукъ всички ще мремъ.

И съ тѣзи нѣколко класически думи той става изразителъ на онова, което тѣзи херои сѣ искали да постигнатъ и сѣ оставили да ги сполети.

Между тѣхъ, както виждаме, е и полковникъ Киселовъ. Той прѣвъ спира една група около себе си, защото е най-напредъ отъ всички командири на полкове, защото най-добре вижда какво става и защото най-добре чувствува пулса на боя.

Той пресрѣща своитѣ войници и не само ги спира, но и връща назадъ. Неговата кжса, но набита фигура се очертава предъ тѣхъ и това вече е достатъчно. Той имъ казва нѣщо, но какво точно — не е важно. Защото въ такъвъ моментъ неговитѣ думи не ще да сѣ различавали много отъ думитѣ на полковникъ Мановъ. Войницитѣ може и да не сѣ ги чули, но тѣ сѣ видѣли кѣде сочи върхътъ на неговата сабя, прочели сѣ упрѣкъ въ неговия погледъ.

Единъ следъ другъ тѣ се обръщатъ къмъ противника. И сега отново ги повежда тѣхниятъ командиръ.

Въ това време на бойното поле полесражението неочаквано се промѣня и по други причини. Откъмъ нашия тилъ се задава третата бригада на чичовцитѣ, за да се намѣси въ този сублименъ моментъ въ боя. Полковетѣ отъ резерва съ развѣти знамена, съ барабаненъ бой и въ кракъ като на парадъ, подъ трѣсъцитѣ на нестихващитѣ орждия, настѣпваха бързо напредъ.

Моментътъ бѣше наистина величественъ. Тѣзи чичовци каточели не искаха да знаятъ за опасността, каточели не бѣха отъ плътъ и кръвъ.

И ето, при вида на тѣзи стройни колони, мнозина отъ разколебанитѣ спрѣха. Тѣзи, които бѣха близу до образуващия се новъ боенъ редъ, се влѣха въ него, а другитѣ, устройвани отъ своитѣ командири, засилиха трета бригада.

Полковникъ Киселовъ, организирайъ третата дружина отъ полка, я изпрати напредъ и тя бѣше първата, която, следъ като мина рѣката, се хвърли на ножъ въ турскитѣ окопи и завладѣ четири орждия.

Въ това време напредъ вече се понесе и четвъртата дружина отъ 8-и полкъ, размѣсена съ две роти отъ 31-и пехотенъ полкъ.

Полковникъ Киселовъ не спираше своето дѣло. Тази именно дружина се нахвърли върху турската позиция срещу лѣвия флангъ на полка, завладѣ я и плени единадесетъ скорострелни орждия.

По този начин, следъ гигантски усилия, командованиятъ отъ полковникъ Киселовъ полкъ на мръкване завладѣ заповѣдания му участъкъ отъ противниковата позиция и се врѣза въ противниковото разположение.

Нощта, която се спусна веднага следъ това, спомогна да се устроятъ размѣсенитѣ при атаката и удара части, да се окопаятъ и да бждатъ готови да посрещнатъ възможния противниковъ контръ-ударъ.

Презъ тази нощъ полковникъ Киселовъ не дрѣмна. Той бѣше задъ самата позиция, между подѣлението отъ полка си, и даваше своитѣ нареждания и указания.

Сега вече за никого не бѣше тайна, че се разиграваха събития отъ решително значение и че всѣки трѣбваше да бжде на поста си, защото никой не знаеше, какво можеше да донесе утрешниятъ день.

И никой презъ тази нощъ отъ 8-и пехотенъ полкъ и не помисли дори, че най-голѣмото е вече извършено, че фактически победата на цѣлата линия Бунаръ-Хисаръ — Люле-Бургасъ е спечелена съ врѣзването въ противниковото разположение при Карагачъ и че голѣма частъ отъ тази победа се дължи на 8-и пехотенъ полкъ, воденъ и командуванъ така сполучливо отъ своя командиръ.

Но всичко това можеше да се разбере значително по-късно. Въ онази злокобна нощъ всички бѣха затаили дѣхъ и не спираха работата. Взетитѣ височини трѣбваше на всѣка цена да бждатъ задържани на следния день, а за това трѣбваше да се приспособятъ за отбрана. Лопаткитѣ не спираха да копаятъ, киркитѣ се впираха въ земята. Голѣма частъ отъ началстващитѣ бѣха излѣзли отъ строя и полковникъ Киселовъ трѣбваше да бжде и командиръ на полкъ и ротенъ командиръ. Той преминаваше отъ група войници къмъ друга група, запретнала се да копае окопи, излизаше напредъ, провѣряваше охранението влѣво, назначаваше нови командири, ободряваше, настояваше, галѣше или корѣше.

И тази именно нощъ съвсемъ не бѣше изгубена отъ 8-и пехотенъ полкъ.

На седемнадесети октомврий той осъмна устроенъ, редицитѣ му, макаръ и разрѣдени, бѣха бодри, позицията вече солидно укрепена и всѣки на поста си.

Щомъ се разсъмна, у полковникъ Киселовъ се яви мисълта да разшири успѣха: и той зачака сгодния моментъ.

Споредъ него проникването въ дълбочината на турското разположение щѣше да донесе по-скоро желания резултатъ и затова той не преставаше да внушава на своитѣ подчинени тази мисълъ.

Случаятъ, обаче, самъ дойде да спомогне на това негово желание. Една турска картечница постоянно безпокоеше съ огъня си въ флангъ четвърта дружина. Единъ храбъръ подофицеръ съ група доброволци успѣ да я доближи и, като избѣ частъ отъ прислугата, застави другитѣ картечари да се оттеглятъ. Заедно съ тѣхъ побѣгнаха и съседитѣ имъ. Това положение веднага се използва и четвърта дружина съ единъ скокъ успѣ да напредне по посока на Чонгора.

Това разширяване на успѣха сутринята бѣше единственото по цѣлия фронтъ на 4-а дивизия и то имаше грамадно значение, защото бѣше единъ успѣхъ и защото уби вѣрата у турцитѣ, че тѣ ще могатъ да си възвърнатъ изгубената позиция.

И наистина, следъ това започватъ контръ-атакитѣ на турцитѣ. На нѣколко пѣти презъ деня тѣ се привдигатъ срещу 8-и пехотенъ полкъ, но всѣки пѣтъ биватъ кърваво отблъсквани.

Презъ този день на полковникъ Киселовъ бѣше възложена и друга важна задача.

Поради успѣха на турцитѣ срещу 5-а Дунавска дивизия, врѣзалитѣ се като клинъ въ неприятелското разположение Преславци можеха лесно да бждатъ отхвърлени назадъ съ ударъ откъмъ лѣвия флангъ. Ето защо вниманието на всички отъ 4-а дивизия се съсредоточи къмъ този флангъ и охраната му се възложи на три дружини отъ 8-и пехотенъ полкъ подъ командата на полковникъ Киселовъ.

Въ това ново положение за втори пѣтъ замръкна на позицията при Карагачъ 8-и пехотенъ полкъ съ своя доблестенъ командиръ. На него отново предстоеше неспокойна нощъ, нощъ на бдение и внимание. И като вѣренъ стражъ на своята родина, заедно съ своитѣ воители, той я прекара на постъ, готовъ всѣки моментъ да извърши невъзможното.

Напрежението продължи и презъ следнитѣ дни, до-

като не се завърши това голѣмо сражение, защото то бѣше най-крѣвопролитното презъ цѣлата война на Балканитѣ презъ 1912/13 години.

„Сражението бѣ решително за войната между Балканския съюзъ и Турция. Въ него събранитѣ турски войски отъ Тракия и Азиатска Турция бидоха съвършено разбити, дезорганизирани и деморализирани. Съ изгубването на това сражение Турция изгуби всѣка надежда да подкрепи или снабди своитѣ слаби сили въ западна Тракия и на Македонския театъръ, където би могла да търси възмездие за поражението ѝ при Люле-Бургасъ. Тя загуби следователно своитѣ европейски области западно отъ Чаталджа“. *)

Ето, прочее, какви бѣха резултатитѣ отъ победата при Карагачъ, защото тукъ се получи пукнатината въ неприятелското разположение. Оттукъ се разнесе встра-ни бацилътъ на разложението. Цѣли три дни гангрената работи, за да убие турския духъ и да се почувствува величината на тази победа. На третия день турцитѣ бѣха обърнали грѣбъ. Тѣхниятъ духъ бѣше унищоженъ. Паниката оново ги обхвана. Малката пукнатина при Карагачъ се бѣше превърнала въ зѣеща рана, въ пропасть, която вече нищо не можеше да запълни.

Тази пукнатина създаде българскиятъ духъ. Въ последнитѣ петъ минути изъ българскитѣ редици изникнаха такива фигури като полковникъ Киселовъ, които сложиха на най-чувствителнитѣ везни на войната своя несломимъ духъ, своята морална сила и тя решително наклони блюдата на везнитѣ въ наша страна.

Наистина, това веднага не се почувствува. Наистина, бѣше нужна още дълго време твърдостъ. Но победата бѣше вече изтрѣгната и насоченитѣ цеви на българскитѣ пушки отъ височинитѣ, които бѣха отнети отъ противника, имаха по-нататѣкъ значение само на издигнатъ чукъ, който висѣше въ въздуха и бѣше готовъ да се стовари. Той само заплашваше и точно тамъ бѣше моралната му сила, която сломи противниковия духъ, следъ като го разяжда три денонощия.

*) Стр. 525 отъ томъ III на „Войната между България и Турция 1912—1913 год.“

Но въ тѣзи моменти, когато 8-и полкъ се намѣри въ неприятелскитѣ окопи, никой не си даваше смѣтка какво става и какво е постигнато.

Полковникъ Киселовъ изпълняваше наистина своя дългъ, но нито той, нито подчиненитѣ му знаеха, че още въ боя на шестнадесети октомврий вечерята Преславци бѣха извършили пробивъ въ центра на турската позиция и, следвайки съ неотслабваща енергия своя боенъ маршъ, на следния день разшириха тоя пробивъ до размѣри, които бѣха съ сѣдбоносни послѣствия за турцитѣ. Въ тия шеметни боеве Приморци извършиха подвигъ, който, поставяйки ги въ първитѣ редове на храбрецитѣ, увѣковѣчи тѣхното име.

На завладѣнатата турска позиция предъ тѣхъ въ твърде внушителенъ видъ се образува една отъ най-неизбѣжнитѣ картини на войната: „Турскитѣ окопи и цѣлата мѣстностъ около тѣхъ бѣха изпълнени съ мъртви и ранени. Въ тая печална картина като декоръ, който по-релефно посочваше размѣра на турското поражение, съ мълчаливо насочени на западъ гърла стоеха на своитѣ мѣста 40 с. с. орѣдия, които малко преди това съ зловещъ ревъ пращаха своитѣ снаряди и сѣеха смъртъ въ българскитѣ редове“(*).

Но, за да се постигне това величие, прѣвъ виновникъ, несъмнено, бѣше онзи, който върна отъ погрѣшния пѣтъ своитѣ подчинени въ решителния моментъ, който застана като съвѣстъ предъ тѣхъ на своя конь съ извадена сабя и имъ посочи пѣтеката на славата и на изпълнението на тѣхния войнишки дългъ.

Днесъ това на книга или при разказъ звучи красиво, но колко усилия, колко морални сили се иска да се изпълни тогава, когато смъртѣта е размахнала своята страшна коса, когато паниката е на пѣтъ да скове ума и сърдцата.

Да погледнешъ смъртѣта въ очитѣ е било всѣкога прерогатива само на богоизбранитѣ, но да не забелязватъ смъртѣта, когато тя извършва своя танцъ, могатъ само гиганти по духъ.

И точно затова на насъ се струва, че ние трѣбва да причислимъ полковникъ Киселовъ къмъ последнитѣ,

*) Следъ 83 отъ „8-и пехотенъ Приморски на Н. Ц. В. Кн. Мария Луиза полкъ“, часть II.

още повече, че той за втори път, при второто влизане на полка му въ бой, развѣ знамето и трѣгна прѣвъ право срещу смъртта, за да стигне величието.

На шестнадесети октомврий 1912 година той достигна това величие не случайно, а съзнателно, защото, ако допустнемъ, че атаката при Селиолу бѣше случайностъ, тукъ при Карагачъ възсѣдането на коня не може да бѣде случайностъ, а напълно съзнателно действие.

Вѣренъ на себе си, той предпочиташе смъртта предъ позора. Той не искаше да носи на плещитѣ си тежестта на единъ позоръ. И именно защото това желание у него липсваше, той печелѣше навсѣкѣде лаври и върху честното му чело на истински войникъ никога не легна нито една сѣнка, която би го накарала понѣкога, ако не друго, поне да премълчава известни събития.

Следъ шестнадесети октомврий къмъ скромното дотогава име на полковникъ Киселовъ, освенъ безсмъртната и съществуваща само въ страницитѣ на историята на нашата славна войска титла херой на Селиолу, се прибави и друга — херой на Карагачъ.

ПО СТРѢМНИЯ ПЪТЪ

Измина не малко време отъ днитѣ на величавитѣ победи при Селиолу и Карагачъ. Войната срещу турцитѣ завърши съ победа. Вѣковната Отоманска империя, нѣкогашното страшилище за Европа, бѣше победена отъ младата, едвамъ съ тридесетъ и петъ годишенъ самостоятеленъ животъ държава. Българската войска учуди свѣта съ своитѣ победи. Тя извърши невъзможното.

И ето, тогава, когато българскиятъ народъ трѣбваше да тържествува и обединенъ да заживѣе своя щастливъ животъ и да изпълни своето културно предназначение, дойде новото изпитание, което за дълги години хвърли въ мизерия и ново робство Македония, Добруджа и Западнитѣ покрайнини.

Работата бѣше тамъ, че още презъ време на Балканската война се забеляза неискреностъ въ отношенията къмъ насъ отъ страна на съюзницитѣ ни. Докато отъ страна на гърцитѣ тѣзи отношения можеха да се обяснятъ съ расовата омраза и хилядолѣтното съпер-

ничество, докато тѣ, използвайки нашата заетостъ на главния оперативенъ театъръ, проявяваха едно надпреварване въ заемане на чисто български земи, отъ страна на сърбитѣ тѣ отначало съвсемъ не бѣха обясними.

Никой у насъ не можеше да предположи, че въ тѣхнитѣ души още живѣеше онова звѣрче, което бѣше отровило още презъ 1885 година отношенията между двата братски народа и името на което бѣше завистъ.

По-късно, обаче, отношенията на сърбитѣ сепнаха и най-голѣмитѣ оптимисти, следъ като тѣхнитѣ настоявания за ревизиране на съюзнитѣ отношения станаха съвсемъ настойчиви, а нежеланието имъ да напустнатъ Македония стигна до парадирането съ това отъ тѣхна страна.

Най-сетне, презъ пролѣтътъ на 1913 година започнаха да се забелязватъ всички признаци на споразумяване между тѣзи два наши съюзника и желанието имъ да привлѣкатъ на своя страна и Румъния.

Докѣде, обаче, бѣше стигнала нелоялността на онѣзи, които до вчера се бѣха клели въ вѣрностъ на общото дѣло, се напълно разбра, когато мирътъ съ Турция бѣше подписанъ и българската войска бѣше прехвърлена на западната ни граница, за да окупира припадащитѣ ни се по договора български земи.

Тамъ тя, обаче, среща телени мрежи и заблаговременно построени позиции.

И Сърбия и Гърция държеха сега единъ езикъ на непримиримостъ и скоро се разбра, че между тѣхъ има не само разбирателство за подѣлба на плодетѣ отъ нашитѣ усилия, но и съюзъ за взаимно пазене на заграбеното.

По-голѣмо безчестие новата европейска история дотогава не бѣше отбелязвала, но отъ тази констатация на българския народъ не ставаше по-леко. България не можеше да се откаже, разбира се, отъ онова, къмъ което се бѣше стремилъ отъ деня на собственото си освобождение и въ името на което бѣше пролѣла рѣки отъ кръвъ въ Тракия.

Войната между бившитѣ съюзници не се забави да пламне и полковникъ Пантелей Киселовъ, който още командуваше своя вече прославенъ полкъ, се намѣри въ състава на 4-а пехотна Преславска дивизия въ първа

бойна линия срещу новия коваренъ противникъ и за-
клетъ врагъ на българщината — сърбитъ.

Въ с. Оризари, Кочанско, полкътъ пристигна на
седми юний 1913 година и влѣзе въ състава на четвър-
тата армия и остана тамъ на бивакъ до петнадесети
юний.

Сега спойката между войници и тѣхния коман-
диръ бѣше още по-яка. Тѣ знаеха кой ги води, а той —
какви сѣ хероитъ отъ Селиолу и Карагачъ.

Сега между командиръ и подчинени нѣмаше нужда
отъ много думи. Тѣ се разбираха често отъ единъ
жестъ.

Полковникъ Киселовъ не бѣше човѣкъ на грѣм-
ката фраза. Наистина, той имаше даръ-слово и умѣеше
да засегне непосредствено душата на войника, но всѣ-
кога предпочиташе непосредствения допиръ съ вой-
ника и общуването съ него.

Той обичаше да води разговоръ съ тѣхъ, да узнае
отъ самитъ тѣхъ болкитъ имъ и въ неофициална бе-
седа да ги поучи и имъ изкаже своитъ възгледи. То-
гава тѣ се трупаха около него, вслушваха се и преце-
няваха всѣка негова дума.

За тѣхъ появяването на неговата кѣса и набита
фигура бѣше истински празникъ. Тѣ бѣха обикнали
своя боенъ водачъ, бѣха го напълно разбрали и знаеха,
че той е готовъ да направи всичко заради тѣхъ. Отъ
друга страна тѣ го ценѣха заради неговитъ качества.
Тѣ вѣрваха слѣпо въ това, че, щомъ ги води той, тѣ
всѣкога ще успѣятъ. Тѣ знаеха, че той всѣкога ще имъ
покаже пѣтя на победата и, когато е нужно, самъ ще
застане предъ веригитъ имъ. А нашиятъ войникъ има
култъ къмъ храбрия си командиръ и е готовъ да му
прости много слабости заради това негово качество.

Войната срещу турцитъ не единъ пѣтъ бѣше дока-
зала на Приморцитъ кой е тѣхниятъ командиръ и за-
това тѣ бѣха влюбени въ своя полковникъ, който при
това бѣше успѣлъ и при труднитъ условия презъ вой-
ната да имъ докаже, че не е престаналъ да бѣде за
тѣхъ баща-командиръ.

По този начинъ духовната връзка при бойнитъ
условия между полковникъ Киселовъ и войниците му
не само не бѣше пострадала, а обратното — още повече
се укрепила.

Ето защо полковникъ Киселовъ съ право разчи-
таше на своитъ Приморци и съ вѣра и съ спокойствие
гледаше на бъдещето и очакваше развитието на съби-
тията, слѣпо убеденъ, че разбирателство съ сърби и
гърци не ще се постигне и неминуемо ще се стигне до
въоръжено стѣлкновение.

И той не се излъга въ своитъ заключения.

Войната пламна и, както споменахме вече, 8-и пе-
хотенъ Приморски полкъ, начело съ своя доблестенъ
командиръ, се оказа на първата бойна линия.

Започнаха онѣзи боеве, които характеризиратъ
действията на славната четвърта армия на генералъ
Ковачевъ, която задържаше напора на цѣлата сръбска
войска и го задържаше съ честъ.

Тукъ ние не можемъ да не отбележимъ онѣзи дей-
ствия на полковникъ Киселовъ, които така добре харак-
теризиратъ този офицеръ, и то въ единъ моментъ, ко-
гатъ на осемнадесети юний трѣбваше да се приложи
примирието.

Понеже то е много живо и картинно предадено въ
историята на 8-и пехотенъ полкъ, ние ще си позволимъ
да вземемъ направо оттамъ нѣкои извадки:

„Къмъ 11 часа се получи заповѣдъ, че военнитъ
действия се прекратяватъ. Стана нужда да се изпрати
парламентьоръ, който да съобщи на противника за
спирането на военнитъ действия

Като резултатъ отъ това стрелбата предъ фронта
на бригадата скоро затихна, но по-наюгъ, предъ фронта
на седма пехотна Рилска дивизия, при висотата Дрѣ-
накъ, тя още продължаваше. Въ това време, възползу-
вани отъ спирането на нашия огънь, шестъ неприя-
телски вериги последователно настѣпиха и достигнаха
на около 500—600 крачки предъ фронта на полка, об-
хващайки едновременно фланга му. Командирътъ на
полка, виждайки опасността отъ тия действия на сър-
битъ, поиска отъ тѣхъ да се оттеглятъ, като ги преду-
преди, че, ако тѣ до половинъ часъ не сторятъ това,
ще бѣде принуденъ да открие огънь срещу тѣхъ“.

По-нататкъ се описва какви преговори и какъ сѣ
били поведени. Тѣ продължаватъ доста дълго време.

„Докато се водѣха тѣзи преговори, предъ фронта
на полка се яви сръбски офицеръ, който, въ отго-

воръ на отправената му строга заповѣдъ отъ командира на полка (к. н.) да се оттегли, отговори: — Ние дойдохме при васъ, понеже се предавате.

На това предизвикателство му се отговори, че, ако тѣ въ продължение на четвъртъ часъ не се оттеглятъ, ще бждатъ прогонени съ огънь. Едновременно съ това той (полковникъ Киселовъ) заповѣда двете роты съ две картечници да заематъ позицията срещу настѣпващитѣ въ флангъ на полка сръбски части. На батареята на капитанъ Хесапчиевъ бѣ заповѣдано да заеме позицията на висотата северно отъ селото Старо Неокази и да бжде готова да действува (к. н.).

Като чу всички тия нареждания и проследи началото на изпълнението имъ, сръбскиятъ командущъ офицеръ, макаръ и неохотно, се принуди да се подчини и да се оттегли, заедно съ веригитѣ си, на около петстотинъ крачки.

Командирътъ на полка, обаче, недоволенъ отъ това, настоя отстъплението да продължи до линията, на която ги е сварило примирието. Следъ отправеното имъ категорично искане тѣ се оттеглиха още на около петстотинъ крачки. При все това, обаче, единъ тѣхенъ взводъ, който се бѣ укрилъ въ скалитѣ на Червената висота, не се оттегли. Наложиха се да бжде прогоненъ оттамъ съ ножъ. Сръбскиятъ взводъ не дочака удара, но, щомъ се оттегли въ дола, откри огънь, на който нѣкои отъ нашитѣ роты отговориха. Завърза се отново истински бой, който завърши съ пълно поражение на сърбитѣ; тѣ бѣха принудени да отстъпятъ въ пълненъ безпоредъкъ“.

Ето, прочее, кой е полковникъ Киселовъ и какъ той действува въ единъ такъвъ моментъ. Предвидливъ както всѣкога, твърдъ, настойчивъ, той умѣе да се наложи даже на противника и трѣбва да си представимъ само чувството на онзи нахаленъ сръбски офицеръ, който е получилъ такъвъ добъръ урокъ отъ този енергиченъ и твърдъ български командиръ на полкъ, та изведнажъ се свива и оттегля и цѣлата негова надменность се изпарява.

Въ тази случка ние виждаме цѣлия рѣстъ на голѣмата фигура на този офицеръ, суровъ и неумолимъ когато трѣбва, рожба на строя и на онова хубаво време, когато съзнанието на народното и собственото достоинство бѣше така силно развито.

Боеветѣ продължаватъ. Подъ напора на превъзхождащитѣ числено нашата четвърта армия сръбски войски полковетѣ се оттегляха, като скѣпо продаваха всѣка педя отъ така близката до сърдцата имъ българска земя, и сърбитѣ наистина обливаха съ кръвъ своитѣ „успѣхи“.

Така се стигна до Калиманци, онова славно име, което не може да не буди и до днесъ възторгъ и умиление въ всѣка българска душа.

Но ако съ името Калиманци днесъ се красятъ страницитѣ на много полкове и то е гордостъ за не единъ нашъ полководецъ, трѣбва всѣкога да отбележимъ, че то преди всичко принадлежи на полковникъ Киселовъ, защото е негова рожба.

Ние сме убедени, че нашиятъ читателъ веднага ще се съгласи съ това, следъ като му изнесемъ даннитѣ.

Положението на нашата четвърта армия следъ заемането на гр. Кочани отъ сърбитѣ е такова, че тя бѣше раздѣлена на две групи отъ непроходимата Плачковица планина. Въ северната група влѣзе 7-а пехотна Рилска дивизия, 2-а Преславска бригада и Македоно-одринското опълчение.

На двадесетъ и четвърти юний въ осемнадесетъ часа полковникъ Киселовъ получи заповѣдъ, че се назначава началникъ на ариергарда на 7-а пехотна Рилска дивизия, въ състава на която влизаха войскитѣ, заемащи Калиманската позиция. А тази позиция се заемаше отъ 8-и пехотенъ полкъ съ четири батареи.

Получилъ горната заповѣдъ, полковникъ Киселовъ, както всѣкога досега, се зае да се ориентира, да изучи добре задачата си, да разузнае и да навлѣзе въ същността на задачата си.

И ето, при този огледъ и разузнаване, които продължиха и на следния день двадесетъ и пети юний сутринята, полковникъ Киселовъ, който никога не е билъ буквоедецъ и който си дава точна смѣтка за всичко, идва до заключението, че тази позиция въ никой случай не бива да се отстъпва, че тя не може да

бжде тилна, а обратното — упорито да се отбранява, защото дава всички условия за упорита отбрана.

Но изглежда това не бѣше добре преценено въ щаба на дивизията, защото къмъ деветъ часа на позицията на полка се явява началникъ щаба на бригадата майоръ Куюмджиевъ, за да предаде на полковникъ Киселовъ нареждането: висотата източно отъ с. Гърлено добре да се наблюдава, тъй като имало опасностъ да бжде обходена отъ сръбска конница.

Полковникъ Киселовъ, обаче, почти не слушаше майора. Погледътъ му продължаваше да обхваща цялата мѣстностъ и решението да зрѣе въ главата му.

А въ това време началникътъ на щаба на бригадата продължаваше да предава нарежданията въ смисълъ, че стоенето на полка трѣбвало да продължи дотогава, докато останѣлъ на своята позиция 22-и пехотенъ Тракийски полкъ, който действуваше по дѣсния брѣгъ на р. Брѣгалница.

Челото на полковникъ Киселовъ още повече се сви, защото въ това време се забелязваше оттеглянето на 22-и пехотенъ полкъ, задната охрана на който полкъ влизаше вече въ с. Драмча. Отъ това следваше, че е време и полкътъ да започне своето отстъпление.

На въпроса на командира на 8-и пехотенъ полкъ въ този смисълъ майоръ Куюмджиевъ отговори утвърдително.

Полковникъ Киселовъ тропна нетърпеливо съ кракъ, прехапа устни и, като пое въздухъ повече, отколкото му трѣбваше, твърдо и съвсемъ неочаквано заяви, че неговото решение е да остане на мѣстото си, докато не бжде принуденъ отъ противника да отстъпи.

Полковникъ Киселовъ говорѣше както никога така, че подчертаваше всѣка своя дума, и околнитѣ схванаха, че това негово решение е твърдо и той лесно не ще го измѣни.

А въ това време противникътъ вече се приближаваше. Въ далечината на около два и половина километра се виждаха приближаващите се два сръбски пехотни полка съ шестъ ескадрона конница, а освенъ това при в. Повиенъ се окопаваха силни противникови части.

Началникъ щаба на бригадата си отиде. Полковникъ Киселовъ остана самъ съ адютанта си, но както никога той не бѣше спокоенъ. Схващашъ добре, че позицията е важна, той искаше още по-добре да я изучи и да събере повече доказателства въ полза на своето решение. Ето защо той поиска да се срещне и съ командира на 22-и пехотенъ полкъ. Последниятъ се яви на срещата, за да съобщи, че полкътъ вече е отстъпилъ по посока на Царево село.

Нѣщо се повдигна въ гърдитѣ на този роденъ воененъ.

— Царево село, — помисли той. — А после? . . . После Кюстендилъ. . .

Все пакъ полковникъ Киселовъ намѣри за нужно да съобщи на своя събеседникъ своето решение да не напуска позицията докато не бжде заставенъ да направи това и го помоли да съобщи устно въ щабоветѣ на бригадата и дивизията това му решение.

И той се помъчи да обясни своитѣ съображения. Никога полковникъ Киселовъ не бѣше говорилъ така горещо и убедително.

Командирътъ на 22-и полкъ изслуша полковникъ Киселовъ внимателно и обеща да доложи всичко въ Царево село, кждето вече бѣха настанени двата щаба.

Но когато и командирътъ на 22-и полкъ се отдаде, полковникъ Киселовъ реши непосредствено и писмено самъ да донесе въ щаба на 7-а дивизия, като въ своето донесение освѣтли възможно по-добре генералъ Тодоровъ. Въ това свое донесение той не пропусна да изкаже съмнение, че отстъплението поне сега-за-сега не е наложително.

Писмото бѣше изпратено. Полковникъ Киселовъ се замисли. Щѣше ли да бжде разбранъ? Ще схванатъ ли горе онова, за което той така много настояваше? И дали той наистина е билъ ясенъ и изчерпателенъ?

Той познаваше генералъ Тодоровъ като човѣкъ, който уважава чуждото мнение и който всѣкога се вслушва въ онова, което му се докладва. Отъ друга страна генералътъ бѣше единъ отъ най-добритѣ познавачи на този театъръ на военнитѣ действия поради дългогодишната си служба въ Дупница. Най-сетне той бѣше действувалъ въ началото на войната пакъ тукъ въ този районъ съ сжщата дивизия, която сега командуваше.

Времето бавно вървеше. Полковникъ Киселовъ бѣше неспокоенъ. Обѣдъ наближаваше.

И изведнажъ откъмъ Царево село се зададе конникъ. Той скочи отъ коня си и подаде на полковникъ Киселовъ частно писмо отъ командира на първа бригада при 7-а пехотна Рилска дивизия полковникъ Митовъ.

Полковникъ Киселовъ нетърпеливо разкъса плика и за пръвъ път презъ този день нѣщо като усмивка се плъзна по устнитъ му: полковникъ Митовъ му съобщаваше, че командирътъ на 7-а пехотна Рилска дивизия генералъ Тодоровъ отмиѣня решението си за съсрѣдоточаване на дивизията къмъ с. Драмча и ще се задържи на Калиманското поле.

Ето, прочее, истината около изникването на Калиманската позиция, въ която се разбиха всички сръбски усилия. Ето откъде дойде починътъ. Той изникна отъ долу, за да бѣде прегърнатъ после отъ единъ доблестенъ генералъ, какъвто бѣше генералъ Тодоровъ, и който, както знаемъ, по-късно превръща защитата на Калиманци въ защита на старитъ граници и въпросъ на честъ за българската войска. Става нужда командирътъ на 7-а дивизия да се срещне съ генералъ Ковачевъ, командуващъ четвърта армия, и последниятъ да отстъпи предъ настойчивостта на своя подчиненъ, въпрѣки настояванията му за отстъпление и изпълнение на отдадената вече заповѣдъ по армията.

Официалното разрешение и одобрение да се задържи на Калиманската позиция полковникъ П. Киселовъ получи отъ командира на 7-а пехотна дивизия въ осемнадесетъ часа сѣщия день.

Презъ това време полковникъ Киселовъ бѣше далъ вече нарежданията си за охраната на цѣлата позиция при Калиманци, заета отъ полка, съ обща дължина отъ шестъ километра. Небезпокояванъ отъ никого, полкътъ заноси.

Но какви бѣха първитъ резултати отъ почина на полковникъ Киселовъ виждаме въ историята на 8-и пехотенъ полкъ: „И благодарение само на тая лична инициатива отъ командира на полка, проявена тъй смѣло, се даде възможность на 2-а пехотна Тракийска дивизия да отстъпи тоя день отъ планината Плачковца презъ с. Блатецъ за Калиманци, а по-нататъкъ и

до края на войната да се задържи въ наши рѣще Калиманската позиция; — твърде интересна форма за изпълнение на заповѣдъ, която изисква голѣма самоувереностъ и правилна преценка, за да не опозори изпълнителя; случай, въ който се преплитатъ престѣплението съ подвига, като се знае какви сѣ последствията отъ една неизпълнена заповѣдъ въ лицето на противника“.

Доколко е билъ правъ полковникъ Пантелей Киселовъ личи и отъ това, че отъ двадесетъ и пети юний до първи юлий полкътъ остава почти необезпокояванъ отъ противника на сѣщата позиция, която най-усилено укрепява и я напуска тогава само поради смѣняването му.

Тукъ му е мѣстото да споменемъ и онѣзи редове, които адютантътъ на 8-и пехотенъ полкъ, запасенъ поручикъ Дабковъ, непосредственъ свидетел на описаното, е написалъ на гърба на поднесения на своя бившъ командиръ портретъ презъ 1915 година въ гр. Варна.

Тѣзи редове сѣ толкова по-ценни, че сѣ излѣзли изподъ перото на единъ инженеръ, какъвто е господинъ Дабковъ, а сѣщо така и затова, че той като адютантъ на полка по това време илюстрира събитието и дава върна картина на преживяването на Пантелей Киселовъ въ оня моментъ. Ето тѣзи редове:

Високоуважаемий г. полковникъ,

И тѣжи и радости дѣлѣхме дружно въ войнитъ презъ 1912—13 г., но има едно, което никой Приморецъ не бива да забравя, а всѣки българинъ да цени и уважава: на 24 юний 1913 г. бѣхме двама съ Васъ на една висота на лѣвия брѣгъ на Брѣгалница до с. Калиманци. Вие наблюдавахте Повиенъ, дето сръбски части се окопаваха, а нашиятъ 22-и полкъ отстъпваше къмъ Драмча. Заповѣдта Ви бѣ, когато 22-и полкъ отстъпи, да отстъпите и Вие съ полка си къмъ Царево село. Къмъ 11 ч. пр. пл. дойде при Васъ началникъ щаба на нашата бригада г. майоръ Куюмджиевъ и устно още веднажъ Ви напомни заповѣдта за отстъпление, пратенъ нарочно за това отъ началството.

„Полкътъ е заелъ позиция отъ дветъ страни на шосето; сръбитъ сѣ при с. Истебня и

безъ бой азъ нѣма да отстъпя — тѣ не ще смѣятъ да атакуватъ“, — бѣ Вашиятъ отговоръ.

Майорътъ си замина. Азъ изтрѣпнахъ. „Загубени сме!“ — помислихъ си азъ, защото полкътъ бѣ самъ срещу цѣла сръбска дивизия!

Вашиятъ смѣлъ жестъ, обаче, накара началството да се окопоти: Приморци задържаха силния противникъ съ чуденъ героизъмъ, докато се върнаха отстъпващитъ полкове и тукъ на Калиманци биде погребанъ сръбскиятъ бѣсъ да влѣзатъ въ София! Гроба имъ изкопахте Вие! Спасихте и столицата отъ погромъ!

Покланямъ се предъ Вашия героизъмъ, проявенъ при Селиолу, Карагачъ, Чонгора и Ви моля да приемете тоя споменъ отъ признателния Ви тогавашенъ адютантъ.

Варна, 1915 год.

Поручикъ Дабковъ

*

Оценилъ правилно значението на Калиманската позиция, настоялъ тя да не бѣде отстъпена, полковникъ Пантелей Киселовъ само съ това допринасяше неоценима услуга на България, защото при Калиманци бѣше спасена България. Съ тѣзи свои действия полковникъ Киселовъ твърде убедително доказва, че, макаръ още да бѣше само командиръ на полкъ, гледаше далече напредъ и бѣше израсълъ до степенъта на голѣмъ военачалникъ.

Макаръ войната вече да се развиваше неблагоприятно за насъ, макаръ сочената на нѣколко пѣти отъ насъ история на полка ясно да подчертава преумората на Приморци отъ походи, безсъние и непрекъснато участие въ боеве, ние виждаме духа на Киселовъ бодъръ. Той, както всѣкога, е на поста си. За него въ такъвъ моментъ умора нѣма. Това удостоверява неговиятъ адютантъ и присѣстствието на началникъ щаба на бригадата точно тогава, когато полковникътъ наблюдава и си дава смѣтка за това, какво ще стане, ако се изпусне безъ бой благоприятната Калиманска позиция.

И ето тази бодростъ на духа и набитото военно око раждатъ онзи бунтъ въ душата му, който се изрази въ настояването да се задържи Калиманската пози-

ция, докато неговиятъ колега, командирътъ на съседния полкъ, поставенъ при сѣщитъ условия, се задоволява да се подчини и дори бърза съ оттеглянето на своя полкъ. Срещата съ Киселовъ не го сепва. Уровенътъ на неговата подготовка е съвсемъ другъ. Той си остава само командиръ на полкъ и презъ тѣзи дни на голѣми изпитания, защото може би е парализиранъ отъ бързо развититъ се събития, а може би изобщо защото нѣма оня критиченъ умъ както Пантелей Киселовъ.

И ние не ще сгрѣшимъ, ако се върнемъ къмъ миналото и си спомнимъ, че Киселовъ е синъ на единъ градъ, въ който коравиятъ духъ на българина не се е пречупвалъ; че той е потомъкъ на една издигната сръда, на която хоризонтътъ всѣкога е билъ по-широкъ, на която културата, както изтъкнахме въ началото на книгата, е била на завидна висота. Освенъ това Киселовъ презъ цѣлата си служба се усъвършенствува като воененъ, работи упорито и се подготвя за голѣмия моментъ, когато съ ножа си ще трѣбва да решава сѣдбинитъ на своя народъ. Ето защо той вижда далече предъ себе си и по-силно чувствува всичко. Ето защо той не е само командиръ на полкъ. Ето защо той прѣвъ отъ всички въ цѣлата четвърта армия си задава въпроса: — А следъ Калиманци какво ще стане? И не е ли по-правилно да се умре на тази позиция? И защо да я изоставяме, щомъ не сме принудени?

Ние знаемъ какъ после генералъ Тодоровъ използва идеята на своя подчиненъ, за да въодушеви и наелектризира своитъ Рилци, за да ги накара да извършатъ своя подвигъ:

— Задъ васъ сѣ вашитъ жени и деца, вашитъ домове!

И точно тукъ му е мѣстото да изтъкнемъ, че генералъ Тодоровъ не само възприема идеята на единъ свой подчиненъ, но я разработва и осъществява.

Когато е за благо на Родина, безразлично е откъде иде починътъ.

Но така или иначе Калиманци изниква по вината на онзи, който заявява, че нѣма да отстъпи и че ще остане тамъ. Него не го е грижа, дали, както казва съставителътъ на историята на 8-и пехотенъ полкъ, това е своеобразно „неизпълнение на заповѣдъ“ или „престѣпление“, нито пъкъ дали е нѣщо друго. Той вижда

само, че командването гръбши, и отдолу извиква: азъ ще остана тукъ да умра или най-малкото докато не бжде заставенъ да отстъпня. А какъ ще ме накара противника да отстъпня, това е вече другъ въпросъ.

Въ нашата най-нова и така богатая съ най-разнообразни събития история този случай е твърде характеренъ и единственъ. Той не се повтаря и затова следва да бжде изтъкнатъ.

По-нататъкъ, получилъ разрешението да остане на Калиманската позиция и одобрението на генералъ Тодоровъ, полковникъ Киселовъ не губи време, защото помни вече втората частъ отъ своитъ разсждения, че ще остане на Калиманци „докато не бжде заставенъ отъ противника да отстъпи“. И затова, за да не бжде „скоро заставенъ“, той полага началото за създаването на онази славна твърдина, въ която, както е известно, сръбската войска си счупи главата. Калиманската позиция стана гробницата, както самитъ сърби признаваха, на тѣхната „сияйна“ армия.

Почти съ голи ръце Приморцитъ, по указанието на своя командиръ, пръснати на една дължина отъ шестъ километра, започватъ копането на окопи. Изтощени, неспали, ненахранени, тѣ, обаче, трескаво работятъ, защото това иска тѣхниятъ кумиръ, а тѣ знаятъ добре, че когато той поиска нѣщо отъ тѣхъ, то е, защото е необходимо.

А изтощението на Приморцитъ е наистина необикновено. Редицитъ на полка отново почватъ да се косятъ отъ холера. Полковникъ Киселовъ, обаче, знае, че и най-страшната епидемия е по-малко опасна отъ поражението и робството, и затова той е на поста си и е настойчивъ като никога. Денемъ и нощемъ той бди за създаването на Калиманската позиция, макаръ да чувствува, че силитъ му вече отпадатъ, че нѣщо става съ него. На краката си той се държи само съ силата на волята, защото трѣбва да се спаси България.

Шестъ дни продължава стоенето на позицията. Най-сетне началството дава почивка на Приморци. Тя, обаче, не трая дълго, защото на четвърти юлий противникътъ се приближава и започва да действува съ своята многобройна артилерия, която още презъ първия день задушаваше нашата, и положението на нашата отбрана става твърде сериозно.

Тогава именно се започва втората частъ отъ заслугата на полковникъ Пантелей Киселовъ — херойската защита на изтъкнатата и създадена отъ него позиция. Отначало полкътъ е въ маневрени войски, после получава участъкъ на главната позиция и остава тамъ до десети юлий, за да дочака най-славнитъ дни, когато трѣбваше да се улови гуша за гуша съ многобройния противникъ и да даде най-жестокия урокъ презъ тази война на коварния противникъ, да му покаже на какво бжде готовъ българинътъ, когато трѣбваше да спасява родната си.

Сърбитъ наистина имаха грамадно числено превъзходство, но срещу тѣхъ сѣ хора, готови за смъртта, истински титани. Между тѣхъ пръвъ на самата бойна линия, съ горящи трескави очи, е лично полковникъ Киселовъ. Той нѣма време да помисли за себе си, заетъ въ гигантската борба, борбата на живота и смъртъ. Той не иска и да знае, че е вече сериозно боленъ.

На два пѣти презъ деня на десети юлий Приморци излизатъ отъ окопитъ, за да пресрещнатъ съ ножоветъ си сърбитъ и да ги заставятъ да обрнатъ позорно гръбъ. И двата пѣти тѣ успѣватъ, ръководени отъ една желѣзна воля, отъ единъ духъ на великанъ, за да се върнатъ следъ това пакъ въ своитъ окопи, които буквално следъ това отново се засипватъ съ стомана и чугунъ, и да бждатъ подъ защитата на единственото планинско топче, което ги пазѣше и което най-сетне бжде заставено завинаги да замлъкне въ неравния двубой.

Денътъ завършва съ победа, но боятъ не спира. Защитниците на Калиманската позиция вече сѣ светци, но вънецътъ отъ тръни остава още единъ день на челото имъ. Тѣхната Голгота не е свършена. Предстои имъ още единъ день на нечовѣшки страдания, но между тѣхъ не е вече полковникъ Киселовъ. Останалъ е само неговиятъ голѣмъ духъ и заветътъ му:

— По-добре смъртъ, отколкото позоръ.

И този неговъ заветъ бжде изпълненъ, макаръ той да отсъствуваше, въпрѣки волята си.

Човѣкътъ не е само духъ, той е и плътъ. Тази плътъ у Киселовъ надделѣ, но, за щастие, тогава духътъ бжде извършилъ своето, когато неговата рожба — Калиманци — бжде изпълнила своето предназначение, за да бжде България горда докато свѣтъ свѣтува съ това славно дѣло на титани.

Полковникъ Киселовъ се разболѣ отъ холера. Той се зарази, безъ да знае кога, навѣрно поради постоянното му общуване съ войниците, при непрекъснатитѣ обиколки на позицията.

Само здравиятъ организъмъ и бързитѣ мѣрки спасиха Киселова, само тѣ го изтръгнаха отъ костеливитѣ рѣце на страшната смъртъ.

ВЕЛИКАНЪ

Войната срещу бившитѣ съюзници бѣше завършена. Настанаха времената за преоценка на ценноститѣ. Българската войска не можеше да не потърси причинитѣ на погрома и да не потърси достойнитѣ, които бѣха дали доказателства, и то на бойното поле, че ще могатъ не само да излѣкуватъ ранитѣ ѝ, но и бързо да я доведатъ до старото положение на факторъ на Старопланинския полуостровъ.

Естествено е, че и дѣлата на командира на 8-и пехотенъ полкъ полковникъ Пантелей Киселовъ бѣха правилно оценени и неговото повишение бѣше посрещнато съ задоволство преди всичко въ 4-а пехотна Преславска дивизия, въ която името му вече твърде често се споменаваше и популярността му отдавна бѣше надхвърлила рамкитѣ на командувания отъ него полкъ.

Повишението на полковникъ Киселовъ не закѣснѣ и той бѣше назначенъ командиръ на втора бригада отъ 4-а дивизия почти веднага следъ завръщането му въ Варна, а именно на двадесетъ и четвърти септемврий 1913 година.

Съ голѣмъ опитъ отъ дветѣ войни, съ наболѣлото чувство на всѣки офицеръ, че българската войска е победена, безъ да бѣде бита, полковникъ Киселовъ се залови здраво за работа. Тукъ въ Варна неправдата спрямо България се чувствуваше по-силно между многото прокудени отъ огнищата си бѣжанци — добруджанци. Тукъ спусналата се отъ северъ граница много нараняваше честнитѣ войнишки души. Тя пригласи Варна твърде осезателно. Юмруцитѣ неволно се свиваха и едно чувство за мѣстъ се надигаше съ не-обикновена сила.

Но откритиятъ воинъ, какъвто бѣше полковникъ Киселовъ, знаеше, че чувствата могатъ само да се из-

ползуватъ, а за да се отмѣсти, трѣбва преди всичко да се работи, работи и само да се работи. И той не представаше да повтаря на подчиненитѣ си да напръгватъ усилия, като самъ прѣвъ даваше примѣръ съ денонощния си трудъ, като се мѣчеше въ всичко да вложи своя голѣмъ боенъ опитъ.

Отъ друга страна, схващашъ отговорността на новия си постъ, той се мѣчеше да се подготви за онѣзи голѣми служби, които се откриваха предъ него. Той схващаше вече разликата между командуването на полкъ и по-голѣмитѣ единици и не губѣше време, защото събитията, които така неочаквано се развиха въ Европа, още презъ следната година, следъ завръщането му отъ бойното поле, говорѣха много ясно, че българскитѣ знамена, свити за добри дни, ще се развѣятъ отново и то много по-скоро, отколкото се очакваше.

И наистина, само следъ една година войната между Съюза и Съглашението пламна.

За Пантелей Киселовъ, човѣкътъ на реалното, истинскитѣ воинъ, излѣзълъ изъ строевитѣ редици на българската войска, човѣкътъ, който бѣше далъ толкова пѣти презъ войнитѣ доказателства, че служи само на България и е готовъ да се жертвува за нейното благо, не бѣше трудно да разбере, че нашата намѣса е предстоеща и то на старата на Съюза, че време за губене наистина нѣма никакъ.

И при тѣзи мисли надеждата отново стопли войнишкото му сърдце и му даде новъ и то необикновенъ потикъ за работа, като вдѣхна нова вѣра въ душата му.

Въ това време, съ огледъ на предстоящото, въ нашата войска се търсѣха вече хора, провѣрени и достойни да поведатъ утре българския народъ, за да имъ се даде време да се усвоятъ съ новитѣ си постове и подготвятъ за голѣмитѣ си и отговорни длѣжности. Съ една дума, търсѣха се водачи на българския народъ.

Ето защо още презъ 1914 година на полковникъ Киселовъ бѣше повѣрено командуването на славната 4-а пехотна Преславска дивизия и той наистина по този начинъ се сдоби съ достатъчно време, за да я подготви, така както той умѣеше, за онѣзи голѣми подвизи, които тази толкова славна дивизия даде по-късно презъ Свѣтовната война и завинаги заобиколи името си съ ореолъ.

Въ случая генералъ Киселовъ добре прецени, че 4-а дивизия, за да изпълни предназначението си, преди всичко трѣбва да има онзи високъ духъ, който притежаваше презъ миналитѣ войни. И ето, успоредно съ техническата подготовка на подѣленията, отъ щаба на дивизията най-настоятелно се подканяше за създаването на високъ борчески духъ и се настояваше най-грижливо да се работи въ тази посока.

Генералъ Киселовъ самъ ръководѣше работата въ тази насока и не пропускаше нито единъ отъ случаитѣ, които му се откриваха, за да застане лично предъ славнитѣ полкове отъ повѣрената му дивизия, да ги ободри и подкани за предстоящата борба, да имъ изтъкне, че отъ тѣхъ зависи по-свѣтлото бъдеще на тѣхния народъ.

Заобиколенъ съ името на херой, умѣещъ да въздѣйствува върху войницитѣ, притежаващъ лично обаяние, добъръ ораторъ, той отлично постигаше поставената целъ и съ това даваше примѣръ на подчиненитѣ си началстващи лица.

Отъ друга страна той преследваше поставената целъ съ рѣдко упорство, каквото само той притежаваше. Нищо не бѣше въ състояние да го отклони.

Характерна въ това отношение бѣше и неговата инструкция, съставена въ навечерието на войната, която всѣщностъ бѣше само продължение на цѣлата му дейностъ въ това направление.

— Да се напада противникътъ всѣкога и навсѣкѣде. Да се подчака той на позиция, за да бѣде смутенъ съ силенъ огънь отъ близко разстояние, и следъ това да се нахвърляме яростно върху него — това искаше той преди всичко въ своята инструкция.

По силата на положението, създадено въ началото на войната, и нуждата да се брани и наблюдава северната и източна граница, както е известно, 4-а дивизия не взе участие въ войната срещу Сърбия и остана на постъ въ района на четирижгълника.

Генералъ Киселовъ използва това положение, за да постигне още по-голѣми резултати въ подготовката на повѣрената му дивизия. Сега той събуждаше ревностъ къмъ подвизитѣ на нашата войска и култивираше жажда у Преславци да надминатъ другаритѣ си отъ фронта, когато имъ се открие възможностъ.

Ето защо, когато се разбра, че ще воюваме срещу Румъния, Преславци бѣха съ такъвъ високъ духъ, независимо отъ това, че въ редицитѣ на тази дивизия имаше много добруджанци, а всички или имаха връзки съ поробенитѣ краища, или пъкъ знаеха какво става отвъдъ черната граница, която отдѣляше златна Добруджа отъ майката-родина.

Така дойде 1916 година. Подготовката за война срещу Румъния започна още презъ пролѣтътъ. Нашето главно командване разчиташе преди всичко на 4-а пехотна дивизия, която бѣше съ прѣсни запазени сили и бѣше въ пълния си съставъ. Тя щѣше да бѣде грѣбнакътъ на бъдещитѣ войски, които щѣха да започнатъ военнитѣ действия за свободата на Добруджа.

Презъ лѣтото събитията се развиха сравнително бързо. Българскитѣ полкове се наредиха по продължение на добруджанската граница и се започна формирането на самата трета армия.

Съгласно българския планъ, като пръвъ обектъ на тази наша трета армия бѣше поставенъ превземането на крепостта Тутраканъ, вратата на Добруджа, предназначението на която бѣше отъ една страна да спре нахлуването на северъ на нашитѣ войски, а отъ друга страна да послужи като опора при бъдещата офанзива срещу четирижгълника.

За чукъ на войскитѣ, които щѣха да атакуватъ Тутраканъ, бѣше опредѣлена 4-а пехотна Преславска дивизия, усилена съ съответна тежка артилерия, пионерни войски, балонно отдѣление и други спомагателни войски.

Когато всичко бѣше готово, заповѣдта за прегазнето на границата бѣше дадена. Генералъ Киселовъ отново застана предъ войскитѣ си, този пътъ представящи три бригади. Командуването, обаче, имаше пълна вѣра въ него. Оставаше той да я оправдае и да се справи съ сериозната задача, която отъ първия день на войната му се възлагаше и отъ решението на която зависѣше цѣлиятъ ѝ бъдещъ ходъ.

И неговата твърда рѣчка веднага се почувствува. Той дѣйствуваше точно въ духа на онзи докладъ, който бѣше направенъ на петнадесети августъ на командувания трета армия генералъ Тошевъ и отъ който докладъ лѣхаше увѣреностъ и твърда вѣра въ победа-

та, защото знаеше, че бързината на действията тръбва да бѣде такава, че да изненада противника.

И генералъ Киселовъ изпрати своята заповѣдь за започване атаката на Тутраканската крепостъ.

Движението на дивизията следъ минаването на границата е насочено право срещу крепостъта. Генералъ Киселовъ е непосредствено съ войскитѣ си. Нѣщо повече, той рано излиза напредъ, на височината северно отъ Куванджиларъ, за да се увѣри лично какъ се изпълнява това движение, за да се ориентира, за да получи самъ прѣвъ непосредственитѣ лични впечатления.

Той е вѣренъ на себе си: за да ръководишъ, трѣбва да виждашъ и да държишъ юздитѣ на управлението здраво въ рѣцетѣ си.

Устремътъ на 4-а дивизия е такъвъ, че колонитѣ задминаватъ даденитѣ имъ обекти. И затова още къмъ пладнѣ генералъ Киселовъ имъ дава нови линии за достигане.

Юздитѣ на управлението на дивизията още отъ самото начало на тази така важна операция той здраво държеше въ своитѣ твърди рѣце. Така още презъ първия день на военнитѣ действия неговитѣ полкове се намѣриха само на около два и половина километра отъ главната отбранителна линия на Тутраканската крепостъ съ цената на съвсемъ незначителни жертви и безъ да дадатъ възможностъ на противника да събере нѣкакви сведения и разбере какво му се готви.

Решителниятъ мигъ се приближаваше. Сега предстоеше инсталирането само на артилерията, за да започне страшниятъ шурмъ на крепостъта. За това трѣбваше да се употреби деньтъ трети септемврий 1916 година. Презъ този, обаче, день стана нѣщо неочаквано: къмъ седемнадесетъ часа генералъ Тошевъ повика на телефона генералъ Киселовъ и започна разговора съвсемъ отдалече. Той го запита отначало за положението на частитѣ му, за румънската позиция и най-сетне му зададе въпроса какъ предполага да атакува.

Неподозиращъ нищо, генералъ Киселовъ отговори на всички въпроси най-изчерпателно, като изложи подробно своя проектъ за атаката на крепостъта.

И генералъ Тошевъ долови веднага това, че въ проекта на ген. Киселовъ не само имаше нѣщо зрѣло, напълно обмислено, одухотворено, но и добре проуче-

но и отлично организирано. Той сжщо така почувствува, че всичко онова, което чу отъ другия край на жичата, не е само теория, а ще бѣде изпълнено, защото знаеше отъ друга страна много добре, кой е генералъ Киселовъ и че думата му на две не става.

И генералъ Тошевъ се замисли. Какво всщностъ имаше да се извърши: да се осъществи неговата идея, като се шурмува крепостъта. Този шурмъ той не можеше да ръководи, защото трѣбваше да следи цѣлия фронтъ отъ Дунава до Черно море. Шурмътъ можеше да се води само отъ човѣкъ, който непосредствено ще е ангажиранъ въ борбата, който ще бѣде въ течение, ще чувствува пулса му и ще мисли само за това, какъ да изтръгне победата. А такъвъ човѣкъ той вече имаше и на него напълно можеше да се довѣри, особено следъ токущо чутия докладъ. А пъкъ и безъ това този сжщиятъ човѣкъ трѣбваше да води по-голѣмата частъ отъ войскитѣ срещу крепостъта. Освенъ това генералъ Киселовъ споредъ плана трѣбваше да нанесе решителния ударъ, да разкъса фортовия поясъ и да се вмъкне въ крепостъта. Тогава не бѣше ли по-добре да му се развържатъ рѣцетѣ, за да му се даде възможността да прояви своитѣ способности, да вложи себе си, да изпълни онзи свой проектъ, който той токущо чу по телефона...

Отговорътъ на всички тѣзи въпроси идваше самъ по себе си и генералъ Тошевъ не закѣснѣ да вземе своето решение, което сжщо така е единствено въ нашата история.

Още сжщия день командването надъ всички атакуващи крепостъта Тутраканъ войски бѣше възложено върху генералъ Киселовъ, при условие той да командува при шурма и своята 4-а дивизия и да остане съ сжщия щабъ.

Така отъ този моментъ генералъ Киселовъ ставаше единственъ отговорникъ за атаката на крепостъта и за изхода отъ това голѣмо сражение, което щѣше неминуемо да се отрази върху цѣлия по-нататъшенъ ходъ на войната срещу Румъния.

Доколко генералъ Киселовъ е билъ готовъ да поеме тази отговорностъ и да се справи съ тази задача, личи отъ това, че само нѣколко часа следъ получаване на заповѣдта той отдаде своята заповѣдь по войски-

тъ, които действаха срещу Тутраканъ, за атака. Но тогава при него се яви командирът на тежката артилерия съ молба атаката да се отложи съ единъ день, за да се попълни артилерийското разузнаване и се избераатъ нови наблюдателни мѣста за нѣкои батареи.

Само следъ надлежната провѣрка генералътъ се съгласи и изпълнението на заповѣдта бѣше отложено съ единъ день, т. е. шурмътъ, вмѣсто на четвърти, почна на пети септемврий сутринята. Каква нощъ е прекаралъ генералъ Киселовъ въ навечерието на шурма на Тутраканъ личи отъ писмото, което той пише на своята жена. То е съвсемъ кратко, но многозначещо:

— Утре се решава моята съдба.

Какво значеше това писмо най-добре е знаела неговата съпруга и цѣла настрѣхнала очакваше, защото тѣзи редове значеха следното: Ако не успѣя, зная какво да правя.

Ето, прочее, какви бѣха намѣренията на този воинъ, когато тръгна да атакува Тутраканъ. Предъ него бѣше славата, а въ случай на неуспѣхъ въпросътъ бѣше разрешенъ.

На пети септемврий рано сутринята генералъ Киселовъ бѣше на своето наблюдателно мѣсто. Той бѣше се приготвилъ и всички нареждания бѣха дадени. Никой, обаче, не подозираше съ цената на какво бѣше постигнато това външно спокойствие, изписано на лицето на генерала.

Нашата артилерия бѣше открила вече своя страховенъ огънь точно навреме. Тя скоро задуши румънска-та и нашата пехота по знакъ отъ генерала тръгна напредъ, за да нанесе една отъ най-блѣскавитъ си победи, която презъ вѣковетъ ще заобикаля името ѝ съ ореолъ.

Спокоенъ, генералътъ следѣше отъ наблюдателното мѣсто хода на боя. Той не отдѣляше очи отъ тръбата, издигаше далекогледа си, живѣеше съ всѣки поривъ на своитъ войници и не пропускаше да дава разумни и така умѣстни заповѣди и нареждания.

Боятъ се разгаряше. Ехтежитъ на тежката и полска артилерия се слѣха въ едно. Съ настѣпването на нашата пехота тежката артилерия още повече засили огъня си.

Но генералътъ нѣмаше да бѣде Киселовъ, ако бѣше само нѣмъ наблюдателъ на това голѣмо сражение, ако се ограничи само съ заповѣди и нареждания, когато всичко наоколо врѣше и кипѣше, когато думата, възклицианието, жестътъ имаха грамадно значение.

„Общиятъ началникъ на атакуващитъ войски, генералъ Киселовъ, презъ време на атаката напускаше наблюдателния си пунктъ, за да отиде при нѣкои части и да ги ободри или наблюдава по-добре боя въ нѣкой участъкъ. Щабътъ на 4-а дивизия, обаче, оставаше презъ всичкото време на мѣстото си, получаваше редовно по телефона донесения отъ командиритъ на бригадитъ и тѣзи отъ началника на тежката артилерия за общия ходъ на боя“ — пише официалниятъ историкъ въ отпечатаната вече история на войната.

А това значеше, и наистина бѣше така, че и генералъ Киселовъ бѣше съ същото юнашко сърдце, както нѣкога при Селиолу и Карагачъ. Правъ, не обръщащъ внимание на страхотния огънь, той прекосяваше бойното поле, за да ободри и да даде примѣръ, за да тласне познатитъ му така добре Преславци къмъ най-славния имъ подвигъ.

А войницитъ, като виждаха своя генералъ така безстрашенъ, така увѣренъ въ победата, напръгаха послѣдни сили и наистина извършиха невъзможното.

Но генералътъ не изпускаше и поводитъ. Той нито за минута не престана да командува войскитъ си. Това ставаше чрезъ щаба, останалъ на мѣстото си. И че това е така личи отъ това, че генералътъ не забравя и своя резервъ. Чрезъ него той влияе върху изхода отъ шурма. Това е чукътъ непосредствено въ рѣцетъ му и за него е отъ най-голѣмо значение, щото този чукъ да бѣде въ най-добро състояние, и не само това — войскитъ, които представяха този чукъ, трѣбваше да бждатъ съ най-високъ духъ и точно на мѣстото си.

Ето защо, за да провѣри всичко това, той напуска още единъ пѣтъ наблюдателното си мѣсто и отива да пресрещне 47-и пехотенъ полкъ и втората дружина отъ Преславския полкъ, които именно съставяха неговия резервъ.

И ето, генералътъ се явява предъ чичовцитъ отъ 47-и пехотенъ полкъ непосредствено задъ първата бойна линия, доволенъ отъ първитъ успѣхи. На лицето му е

изписана радостта от тѣзи успѣхи. Той поздравява войниците, казва имъ нѣколко думи, за да ги окуражи, и, като имъ сочеше Тутраканъ, поиска отъ тѣхъ да сторятъ нужното, да умратъ, но да победятъ.

Думитъ на генерала бѣха посрещнати съ грѣмко ура и това грѣмко ура ехтѣше нѣкакъ по-особено при трѣсъцитъ на стотици орѣдия отъ дветѣ страни, подъ непосредствената стрѣха отъ стомана надъ главитѣ на тѣзи корави чичовци, построени въ дола, който едвамъ ги прикрива.

Следъ това генералътъ лично пропусна полка, който отиваше да мре и щѣше да се насочи къмъ рѣшителнитѣ мѣста на атакувания фортовъ поясъ. И ето, този полкъ мина тукъ на бойното поле край обожавания генералъ, подъ звуцитѣ на химна и бойнитѣ маршове, въ кракъ, съ развѣто знаме, като на парадъ, подъ барабанния бой на ротнитѣ барабанчици.

Генералътъ изпрати съ погледъ чичовцитѣ дотогава, докогато тѣ не стигнаха гребена източно отъ с. Дайдъръ, на който бѣше построена изходната за атака позиция на настѣпилитѣ вече отъ нея напредъ наши войски. Той бѣше доволенъ, защото бѣше прочелъ въ очитѣ на чичовцитѣ онова, което му трѣбваше, и неволно спомни Карагачъ, когато тѣ сѣщо така настѣпиха въ кракъ, съ барабаненъ бой и развѣти знамена, и нищо не можа да ги отклони отъ пѣтя, който бѣха поели.

Да, генералъ Киселовъ твърде добре познаваше вече нашия войникъ и никой като него не умѣеше така да чете какво става въ душата му.

Сега той вече бѣше сигуренъ, че Тутраканскитѣ твърдини не ще устоятъ, и бавно се завърна на наблюдателното си мѣсто.

Когато стигна тамъ, напрежението на боя бѣше стигнало крайния си предѣлъ.

Часть отъ резерва му се вече приближаваше къмъ редутитѣ подъ нумера петъ и шестъ, кѣдето фортовата линия се огвѣваше подъ напора на славния 19-и пехотенъ полкъ и бѣше нужно твърде малко, за да се сломи упорството на противника.

Ударътъ бѣше разчетенъ съ математическа точност. Веригитѣ на 19-и полкъ, почувствували свежата струя на резерва, влѣла се въ жилитѣ имъ, се привдигнаха и понесоха напредъ. Още малко нечовѣшки уси-

лия, още единъ страшенъ напѣнъ на гигантъ, още една неопикуема картина на кръстосани ножове и фортовата линия бѣше разкъсана.

Грѣмкото ура, приличащо на викъ на цѣлъ народъ, достигна до Киселовъ. Капкитѣ потъ, които се бѣха появили на челото му, се стекоха надолу, но той не посегна да ги изтрие. Едвамъ тогава за прѣвъ пѣтъ той въздѣхна съ облекчение, за прѣвъ пѣтъ издаде своето така умѣло прикривано вълнение, за прѣвъ пѣтъ се усмихна и стисна подадената му рѣка отъ неговия началникъ шабъ. Но това бѣше само първата минута на облекчение, на първия възторгъ.

Сега предстоеше втората часть отъ шурма на крепостта и то по-важната: да се разшири успѣхътъ встрани, да се нахлуе по-дълбоко къмъ вътрешния поясъ на крепостта, да се разклати изоснови вѣрата на противника въ успѣха и му се внуши, че съпротивата е безполезна.

За изпълнението на тази втора задача генералъ Киселовъ хвърли последния си резервъ къмъ фортъ номеръ седемъ. Това бѣше втората дружина отъ 7-и Преславски полкъ. Тя трѣбваше да помогне на 31-и пехотенъ полкъ. И той пакъ успѣ.

Пробивътъ въ външния фортовъ поясъ на крепостта се разширяваше все повече и повече. Сега вече нѣмаше никакво съмнение, че противникътъ не ще може вече да се окопоти. Па и изненадата за него бѣше голѣма. Той никога не бѣше очаквалъ, че крепостта ще бѣде атакувана безъ обсада и че още първиятъ ударъ ще бѣде така рѣшителенъ, че шурмътъ ще бѣде започнатъ веднага. Българитѣ се биеха съвсемъ не така, както повеляваха догмитѣ на крепостната война. Какъ бѣше възможно това и кѣде се е чуло и видѣло една крепостъ веднага да се атакува и превземе?

Но генералъ Киселовъ действуваше по своему, и генералъ Тошевъ наистина да бѣше търсилъ по цѣлия свѣтъ другъ изпълнител на неговата идея за мълниеносни действия при Тутраканъ, навѣрно нѣмаше да намири по-добъръ.

Извѣстно е, че последвалитѣ удари срещу другитѣ сектори на фортовия поясъ доведоха до падането на цѣлия външенъ фортовъ поясъ на крепостта.

Вмъкналъ въ образувания отворъ своя резервъ, командувачиятъ атакуващитъ войски поиска веднага да се нахвърли върху вътрешния поясъ и вече бѣше далъ нѣкой нареждания въ този смисълъ на командира на първата бригада отъ 1-а Софийска дивизия полковникъ Недѣлковъ, за да се използва по-добре постигнатиятъ успѣхъ. По-късно, обаче, той схвана, че полковетъ трѣбва да се устроятъ, артилерията да се изнесе напредъ, и затова отложи атаката за следния день.

За предстоещата атака бѣше издадена нова оперативна заповѣдъ. Въ нея генералътъ препоръчваше нощта срещу шести септемврий да се използва, за да се „продължи“ на следния день „настъпването“ още въ шестъ часа сутринята, съ целъ да се разбие противникътъ, да се притисне и отхвърли къмъ Дунава“.

На края на заповѣдта генералътъ съобщаваше какъде ще нощува и че още въ петъ часа ще бѣде на наблюдателното си мѣсто при фортъ номеръ шестъ, а това значеше, че въ щаба сънъ не ще има, че щабниятъ апаратъ ще бѣде напрегнатъ до последенъ предѣлъ именно презъ нощта.

Командувачиятъ трета армия не се бъркаше въ работата на генералъ Киселовъ. Той одобри разпорежданията му за атаката на втората отбранителна линия, а самъ насочи вниманието си да парализира действията на противника извънъ крепостта, които вече бѣха предприети и, трѣбва да се признае, бѣха доста енергични. Той не можеше да не бѣде доволенъ отъ постигнатото презъ първия день. Той не можеше да не види също така, че успѣхътъ на пети септемврий бѣше такъвъ, че нѣмаше вече никакво съмнение въ превземането на крепостта още на следния день.

И той не се излъга въ своитѣ очаквания. Генералъ Киселовъ и на шести септемврий оправда по най-блѣскавъ начинъ довѣрието, съ което така неочаквано бѣше облѣченъ.

Ако е вѣрно, че въ боя увѣреността на командира по неведоми пѣтища се предава и на войника, то при Тутраканъ тази тайна на голѣмитъ военачалници се превърна въ магия на Киселовъ.

Полковетъ, които бѣха дали толкова жертви и изживѣли неописуемото духовно напрежение презъ първия день, за да разкъсатъ фортовия поясъ на една съв-

семъ модерна крепостъ, на следния день отново се понесоха съ още по-голѣмъ устремъ къмъ вътрешната укрепена линия на крепостта и тя не можа да издържи, въпрѣки помощта, която бѣше получилъ Тутраканскиятъ гарнизонъ презъ нощта.

Кой имъ бѣше далъ този новъ потикъ? Какво бѣше станало презъ тази есенна нощъ на брѣга на приказния Дунавъ? Откъде се бѣше появила тази самоувѣреностъ у нашия войникъ въ победата?

Борбата се започна рано сутринята. Тя бѣше наистина жестока и трѣбва да признаемъ, че румѣнитѣ отчаяно се защищаваха. Въ гората между двата пояса на крепостта нашитѣ войски се сблъскаха съ редъ изнемади, но нищо не можа да ги спре, защото на тѣхъ съ огнени думи имъ бѣше внушено: „да разбиятъ противника, да го притиснатъ и отхвърлятъ къмъ Дунава“, а тѣзи думи бѣха на тѣхния кумиръ.

И онзи, който ги бѣше изрекълъ, стоеше и чакаше отъ петъ часа сутринята, отъ когато огнениятъ шаръ на слънцето се издигаше изъ мѣтнитѣ води на Дунава, цѣлъ измокренъ отъ росата на фортъ номеръ шестъ.

Той знаеше, че онѣзи, които вчера подъ трѣсъцитѣ на орждията маршируваха край него и огласяха съ своето ура бойното поле подъ звучитѣ на „Шуми Марица“, ще извършатъ докрай едно истинско чудо — чудото въ четиридесетъ и осемъ часа да превзематъ модерна, токущо създадена крепостъ, безъ артилерийска подготовка, безъ да спазватъ правилата на крепостната война.

И чудото наистина стана, защото се извърши отъ чудотворецъ и защото този чудотворецъ не за пръвъ пътъ вършеше чудеса отъ този родъ.

Въ четиринадесетъ часа и тридесетъ минути Тутраканъ падна. 4-а дивизия се намѣри на гребена надъ града, господстващъ надъ Дунава, и по-нататъшната съпротива не бѣше възможна. Надъ града бѣха издигнати бѣли знамена. Замѣстникътъ на коменданта генералъ Мърашеско бѣше изпратилъ следното предложение:

„Предавамъ се безусловно, заедно съ моитѣ офицери, войници и бойни припаси“.

На това предложение генералъ Киселовъ отговори, че го приема при условие всички военни чиновци отъ

гарнизона на крепостта до осемнадесет часа да излязат безъ оружие на платото южно отъ казармата и да се предадатъ.

Историята по-нататъкъ ни описва трагедията на румънския гарнизонъ на крепостта на самия брѣгъ на Дунава, на онѣзи сцени, когато цѣли роти намѣриха смъртта си въ мѣтнитѣ води на рѣката.

Катастрофата бѣше пълна и по-страшна, отколкото можеше да си я представи даже и генералъ Киселовъ. Но генералъ Киселовъ не бързаше да тържествува. Първата му грижа бѣше да обезпечи успѣха и въ този смисълъ сѣ първитѣ му нареждания. За тази целъ той издава нова оперативна заповѣдъ още въ седемнадесетъ часа и тридесетъ минути. Погледътъ му е обърнатъ къмъ другия брѣгъ на рѣката.

Но какви бѣха резултатитѣ отъ тази необикновена победа, за спечелването на която голѣмиятъ дѣлъ отъ заслугата се падаше на генералъ Киселовъ?

Първиятъ отъ тѣзи резултати бѣше, че крепостта Тутраканъ, вратата на Добруджа, бѣше превзета и то само въ по-малко отъ четиридесетъ и осемъ часа.

Заедно съ това и цѣлиятъ гарнизонъ на крепостта бѣше плененъ. Отъ 39.000 души, които бѣха минали рѣката, за да я защищаватъ, на лѣвия брѣгъ се бѣха спасили само 3.500 души. Нашитѣ войски плениха 450 офицери и 28.000 подофицери и войници. Останалитѣ бѣха убити или ранени. А това представляше унищожение на цѣла една армия и то само за два дни.

Въ наши рѣце попадна и цѣлото въоръжение на крепостта, бойнитѣ припаси, оружіето и снаряжение-то на пленения гарнизонъ.

Освенъ това бързото сломяване на крепостта имаше и тази голѣма последица, че румънитѣ се отказаха отъ защитата на втората крепостъ Силистра, а съ това вратата къмъ Добруджа се още по-широко отвори.

А независимо отъ всички материални загуби и поражения, които претърпѣха румънитѣ, не трѣбва да се изпуска изпредвидъ и моралниятъ ефектъ отъ тази победа. А този ефектъ бѣше повече отъ зашеметяващъ за румънската войска. Не само румънитѣ, но и цѣлъ свѣтъ не искаше отначало да повѣрва, че Тутраканъ може да падне въ разстояние само на два дни. И не току-така дирекциитѣ на свѣтовни телеграфни агенции правѣха

всичко възможно да получатъ по-скоро потвърждение на тази новина.

Победата наистина бѣше шеметна. Българското оружие записа една голѣма дата въ своята история, а виновникътъ за тази победа се показва въ истинския си рѣстъ на голѣмъ български военачалникъ, на единъ воинъ, който никогато и никѣде не бѣше побеждаванъ, на единъ командиръ, който умѣеше и най-труднитѣ възлагани му поръчения всѣкога най-блѣскаво да изпълни.

Тутраканъ бѣше коронното дѣло на генералъ Киселовъ и той завинаги свърза името си съ тази блѣскава победа. Тутраканъ показва най-добре кой е този скроменъ воинъ и на какво той е способенъ. Тутраканъ сложи ореолъ на дѣлата на този войникъ, които започнаха въ Тракия при Селиолу. Тутраканъ — това е онзи Киселовъ, когото познаваме — безстрашенъ, настойчивъ, всѣкога завършващъ победата, всѣкога навлизащъ дълбоко въ своитѣ действия.

За да се види, обаче, истинскиятъ ликъ на този херой, трѣбва да се прочете заповѣдта му, която той отправя къмъ подчиненитѣ си, които действуваха срещу Тутраканъ веднага следъ падането ѝ:

Офицери, подофицери и войници!

Поздравявамъ ви съ славната победа. Врагътъ, безчестенъ и вѣроломъ, е подъ вашитѣ крака — неговото поражение е пълно. Отъ днесъ знамето на България се развѣва върху скѣпния за българина Тутраканъ. Две знамена, 120 орѣдия, 400 офицери, между които трима бригадни командири, и 25.000 войника паднаха въ Вашитѣ рѣце.

Само въ два дни Вие, съ устрема си, преодолѣхте всички препятствия и съ Вашето „на ножъ“ превзехте една силна крепостъ, която би възспрѣла и най-храбитѣ войски. Съ Вашето държане, съ Вашето самопожертвуване и съ Вашата любовъ къмъ родната земя Вие доказате, че нито теленитѣ мрежи, нито грознитѣ вълчи ями, нито топовѣтѣ, нито картечницитѣ сѣ въ състояние да възспратъ войницитѣ, които сѣ решени да победятъ или да умратъ.

Благодаря Ви, славни мои другари и юнаци отъ Преславската дивизия, отъ първата бригада на Софийската дивизия и отъ отряда на нашия непобедимъ и великъ съюзникъ, командуванъ отъ майоръ фонъ Хаммерщайнъ. Съ особена признателностъ и голѣма радостъ азъ виждамъ въ Вашитѣ дѣла славно съревнование. Всички части горѣха отъ желание да бѣдатъ първи въ боя; всички родове оружия се поддържаха чудесно и мръха единъ за другъ. Победата е Ваша и славата принадлежи на Васъ (к. н.). Потомството ще си спомня съ удивление и признателностъ за Вашитѣ дивни подвизи, които нѣматъ равни на себе си въ историята.

Но, мои бойни другари, дѣлото за освобождението на Добруджа още не е привършено: намъ ни предстоятъ още нови усилия, насъ ни чакатъ нови победи. Нека бѣдемъ готови да сломимъ врага, отдето и да се покаже той. Справедливиятъ Богъ ще увѣнчае нашитѣ знамена съ нови лаври.

Въ този великъ моментъ въ историята на нашия народъ нашиятъ животъ принадлежи на Отечеството и на Царя. Нека мълкомъ се закълнемъ, че ние нѣма да допустимъ безчестието врагъ да погази свещената земя на нашитѣ дѣди.

Вѣчна паметъ на падналитѣ на полето на честъта херои. Ура за България и Царя! Красиво, хубаво, кратко и съдържателно... И каква скромностъ!... Да, още единъ пътъ се потвърждава, че истинскитѣ херои сѣ всѣкога скромни.

*

Дѣлото на генералъ Киселовъ при Тутраканъ наистина бѣше неизмѣримо, но неговото име до днесъ остана въ сѣнка, а отдавна е време да се разбере, че победителътъ при тази победа е той. Генералъ Тошевъ самъ я отстъпи, самъ се отстрани. Той не можеше да бѣде навсѣкѣде. Той имаше да се справя съ едно твърде трудно положение и сиянието на неговия ореолъ не ще се затъмни, ако се въздаде всѣкому дѣлжимото.

Наистина, генералъ Киселовъ е изпълнителъ на една идея, но тя самата бѣше толкова голѣма, а той такъвъ вдъхновенъ изпълнителъ, че атаката въ неговитѣ рѣще се превърна въ гениално дѣло, което едничко е достатъчно да обезсмърти името на този скромень, но вещь генералъ.

Ето защо днесъ, когато потомството наистина си спомня съ удивление и признателностъ този дивень подвигъ, ние трѣбва да издигнемъ фигурата на генералъ Пантелей Киселовъ на съответната висота и ниско да се преклонимъ предъ дѣлата му. Ние сѣщо така мислимъ, че днесъ, когато Тутраканъ е отново въ наши рѣще, бронзовата фигура на хероя на Тутраканъ трѣбва да се издигне на най-видно мѣсто, за назидание на поколѣнията и за да не се засѣнчатъ дѣлата на онѣзи, които сѣ ги извършили, защото пакъ повтаряме: Тутраканъ — това е генералъ Киселовъ, такъвъ, какъвто той е наистина: голѣмъ, непобедимъ, но всѣкога скромень, като истински херой.

Хероитѣ, обаче, всѣкога сѣ били скромни, но, ако тѣ сѣ скромни докато сѣ живи, това не значи да останатъ въ сѣнка и следъ смъртъта имъ.

Такива херои като Пантелей Киселовъ не се раждатъ често!

НЕСРАВНИМЪ ИЗПЪЛНИТЕЛЪ, НО И ТВОРЕЦЪ

За да завършимъ картината на бойната дейностъ на генералъ Киселовъ и да накараме фигурата на този воинъ още повече да изпъкне, трѣбва да споменемъ още и Кубадинъ, макаръ че съ 4-а пехотна Преславска дивизия той до края на войната извърши още много дѣла, записани съ едри букви въ страницитѣ на най-новата ни военна история.

Пробивътъ, обаче, на Кубадинската позиция въ нейния центъръ е едно дѣло, което не може да бѣде отминато мълкомъ. То напомня пробива на външния фортовъ поясъ на Тутраканъ, извършенъ пакъ отъ тази дивизия, командването на която, както е известно, въ момента на шурма на крепостъта бѣше въ рѣцетѣ на генералъ Киселовъ, макаръ че той бѣше поелъ общото командване на всички атакуващи войски.

Умението и настойчивостта, с които генералът действуваше при Кубадинъ, при една фронтална атака сь маленъ съставъ на 4-а дивизия (полкове отъ състава ѝ бѣха назначени въ общъ резервъ), сѣ достойни за учудване. При Кубадинъ генералъ Киселовъ отстоя не само честта на българската войска, но и на българското командуване. При Кубадинъ генералъ Киселовъ показва истинската стойност на българския войникъ, умѣло командуванъ.

Но нека разгледаме положението при Кубадинъ при втората атака и обстановката, при която тя се извърши.

Заблаговременно построена, за да запази желѣзопътната линия Букурещъ—Кюстенджа, въ участъка ѝ отъ моста на Дунава при Черна вода до Кюстенджа, тази позиция спрѣ българския победенъ ходъ на северъ. Стана нужна да се подведе тежка артилерия и засилить нашитѣ войски.

Не трѣбва да се изпуска отъ очи, че при Кубадинъ нашата трета армия трѣбваше да се справи не само съ една заблаговременно укрепена позиция, не само съ румънитѣ, но и съ значителнитѣ руски подкрепления.

По тѣзи причини и на нашето общо командуване се наложи да предприеме редица подготвителни работи. Нашитѣ войски тогава въ Добруджа се намираха подъ общото командуване на именития фелдмаршалъ Макензенъ.

Следъ продължителни проучвания общото командуване бѣ възприело идеята — войскитѣ, действащи срещу обширния фронтъ на Кубадинската позиция, да бѣдатъ раздѣлени на две групи — източна, сь която трѣбваше да се нанесе решителниятъ ударъ по посока на Кюстенджа, и западна, която добиваше второстепенно значение.

Споредъ възприетия планъ за действие срещу Кубадинската позиция Преславската дивизия попадна въ западната група.

На деветнадесети октомврий действията започнаха сь бомбардировка на позицията на румъни и руси отъ нашата артилерия. Следъ артилерийската подготовка нашата пехота трѣгна напредъ. Съпротивата на противника, обаче, се оказа силна, а фортификационнитѣ му

постройки малко засегнати отъ огъня на нашата артилерия.

Все пакъ, въпрѣки адския артилерийски огънь и енергичната съпротива на противника, 4-а дивизия зае преднитѣ окопи и отблъсна неприятеля къмъ главната му позиция, обаче, поради закъснението на съседната дивизия отъ източната група, дѣсното ѝ крило попадна подъ фланговия огънь на руситѣ и затова тя остана назадъ.

Генералъ Киселовъ не можеше да се примири съ това положение. Непосрѣдствено рѣководещъ боя, застаналъ въ самия боевъ редъ, той, както винаги, се справи съ положението и до вечерята частитѣ на дивизията заеха своитѣ обекти.

Енергиченъ всѣкога, той и този път искаше незабавно да използва постигнатия успѣхъ, но поради неуспѣха на източната група генералъ Киселовъ трѣбваше да спре напредването си и да използва нощта за устройване на полковетѣ, сь надежда, че сѣщото ще бѣде направено и вдѣсно отъ него, като и тамъ нощта се използва, за да бѣде положението поправено.

На следния день, двадесети октомврий, генералъ Киселовъ продължи атаката си. Той зае още до обѣдъ нѣколко линии неприятелски окопи, а огънятъ на артилерията на 4-та дивизия бѣше така сполучливъ, че противникътъ скоро не издържа и започна да отстъпва.

Ето какво пише за следния моментъ отъ тази атака о. з. генералъ Ат. Христовъ въ книгата си „Исторически прегледъ на общоевропейската война и участието на България въ нея“.

„Началникътъ на дивизията, който следѣше боя отблизу, донесе на началника на групата, че, ако се даде въ негово разпореждане и 3-и пехотенъ полкъ (оставенъ въ резервъ на Макензена), той се надѣва да завладѣе главната позиция при Кубадинъ, което ще накара противника да отстъпи и отъ Топраисаръ, гдето германцитѣ не можеха да напреднатъ.

По настояване отъ страна на началника на групата фелдмаршалътъ се съгласи да се насочи резерва му въ участъка на 4-а пехотна дивизия. Моментътъ бѣ много важенъ“.

Но генералъ Киселовъ, който, както видѣхме, непосредствено рѣководѣше боя и знаеше пулса му, въ

следния моментъ вече реши веднага да използва засилото се разстройство на противника. Затова той, безъ да дочака пристигането на 3-и пехотен полкъ, заповѣда напредването да продължи още по-навѣтре, за да се приближи бойниятъ редъ по-скоро къмъ главната позиция на противника.

И тукъ, както навсѣкѣ досега, генералъ Киселовъ преценява, че всѣки мигъ е скѣпъ, че картинитъ на боя бързо се мѣнятъ и че единъ изпуснатъ моментъ никога вече не се връща, ако навреме не бѣде изпозванъ.

Добилъ стремителностъ на частитъ си, той не искаше вече да намали тѣхния устремъ и напредването продължи само съ силитъ, съ които разполагаше.

Сега генералъ Киселовъ отново бѣше въ стихията си. Той вече създаваше победата като истински вдъхновенъ творецъ и неговитъ войски се превърнаха въ фантоми. Съ чудно умение той водѣше своитъ славни полкове презъ цѣлия день срещу тази система отъ укрепления и до вечерята, следъ като бѣше пленилъ около три хиляди руси, бѣше се намѣрилъ предъ самата главна Кубадинска позиция.

Поради напредване на времето, наложи се новоспиране и преустройство на частитъ, наложи се една нова почивка предъ решителния часъ.

Сега и на генералъ Тошевъ и на генералъ Киселовъ бѣше вече ясно, че резултатъ ще се получи именно въ участъка на западната група, а не на източната, и затова се реши отъ тѣхъ двамата ударътъ да бѣде извършенъ въ участъка Качамакъ—Кубадинъ, т. е. отъ 4-а дивизия, като се действува още по-енергично, безъ да се държи смѣтка за онова, което ще се предприеме на изтокъ, и вече не се демонстрира, а решително атакува.

Благородната амбиция бѣше запалила тѣзи две родолюбиви сърдца на двамата родени воители, които бѣха разбрали вече, че взаимно се допълватъ и че ако първиятъ е отличенъ вдъхновителъ, вториятъ е талантливъ изпълнителъ.

И както при Тутраканъ, така и сега на генералъ Киселовъ отново бѣше повѣрено изпълнението на атаката изцѣло, безъ повече генералъ Тошевъ да се мѣси въ това изпълнение.

Точно въ шестъ часа сутринята вихреното настѣпление на 4-а дивизия започна отново. Настѣпление, което не само трѣбваше да реши победата, но, както казахме, да спаси честта на българската войска.

Както вече споменахме, за демонстративни действия двамата генерали вече не мислѣха. Нѣщо повече, тѣ твърдо бѣха убедени, че въ източната група резултатъ не ще има и презъ този день, и съвсемъ не се излѣгаха въ това си предположение, следъ като знаеха за неуспѣха при Топраисаръ предния день.

Щомъ мъглата се вдигна, полковетъ на 4-а дивизия бѣха посрещнати отъ страна на противника съ страшенъ артилерийски огънь, но това само ускори тѣхнитъ действия. Преславци, въодушевени отъ своя командиръ на дивизията, чувствувачи, че той непосредствено ги води, запалени отъ думитъ му, се втурнаха напредъ на ножъ и нѣколкото линии окопи отъ главната позиция при Кубадинъ паднаха въ наши ръце само следъ като рускитъ щикове се кръстосаха съ кѣситъ блестящи ножове на нашитъ херои.

Започна се бой на близки разстояния, който ту се превръщаше въ ръкопашенъ, ту въ такъвъ съ бомби, картечници и трая цѣли шестъ часа на самата позиция.

Сякашъ чувствувачи, че тукъ се решава участъта на цѣлата тази страшна укрепена линия отъ Дунава до Черно-море, Преславци се бѣха превърнали въ нѣкакви легендарни гиганти, които най-после съ усилията на стоманенитъ мускули разкъсаха фронта, достигнаха гребена северно отъ с. Кубадинъ и въздъхнаха. Тѣ бѣха победили.

Бѣше вече седемнадесетъ часа. Свечеряваше се. Изморенитъ отъ единадесетчасови нечовѣшки усилия Преславци изтриваха кръвта отъ ножоветъ си и пота отъ челата си.

Тѣ бѣха изпълнили заповѣдта на своя генералъ. Бѣха извършили невъзможното. Страшната Кубадинска позиция бѣше разкъсана въ самия ѝ центъръ. Генералъ Киселовъ бѣше доволенъ. Той отново оправда довѣрието на своя командуващъ армията, а тѣ и двамата доказаха, че бѣха прави въ предположенията си и че, ако бѣше извършена грѣшка въ насока на силитъ, тя не бѣше тѣхна.

Естествено, че противникътъ следъ извършения пробивъ отъ 4-а дивизия не можеше да се задържи на

Кубадинската позиция. Той трѣбваше да отстъпи най-напредъ отъ Топраисаръ, а следъ това съюзниците русъ и руси започнаха общо оттегляне на северъ.

Въ случая за насъ е важно, че при Кубадинъ генералъ Киселовъ прѣвъ достигна целта и че той се ока-за неоценимъ майсторъ въ изпълнението, даже и тогава, когато сж му възложени само второстепенни дей-ствия. Съ това той още единъ пѣтъ на дѣло доказа, не само че е човѣкъ съ желѣзна воля, но и че прите-жава нѣкаква магьосническа сила, която липсваше у другитѣ. За него нѣмаше невъзможни нѣща. Веднажъ поставилъ си цель, той непрестанно я следваше, като влагаше цѣлия си умъ, енергия, умение да води подчи-ненитѣ, за да добие гонения резултатъ.

Така наистина никога не стана нужда той да се оправдава за неуспѣхи и да носи отговорностъ за тѣхъ. Готовъ или да постигне целта си или да си прѣсне че-репа, той поставяше честта, името и живота си на кар-та и затова не знаеше що е това назадъ, а гледаше всѣ-кога напредъ, а въ най-тежкитѣ моменти всѣкога на-мираше изходъ отъ тежкото положение.

Ето защо той побеждаваше. Ето защо той бѣше гениаленъ изпълнителъ. Ето защо до Тутраканъ се наре-ди и друго славно име — Кубадинъ, което по значе-ние не е по-малко отъ успѣха при шурма на крепостъ-та, защото, ако при Тутраканъ бѣха сломени само ру-мѣни, тукъ бѣха бити и руси; ако при Тутраканъ се на-несе зашеметяващъ ударъ, при Кубадинъ се изнесе гене-ралното сражение, което фактически реши войната въ Добруджа. При Кубадинъ генералъ Киселовъ затвърди онова, което бѣше постигнато при Тутраканъ, и него-вото име се наложи между имената на най-славнитѣ ни генерали презъ Свѣтовната война. И затова днесъ име-то на генералъ Киселовъ трѣбва да бѣде гордостъ не са-мо въ редицитѣ на славната ни войска, но и на цѣлия български народъ.

Около неговия святъ ликъ трѣбва да се създаде ореолъ. Неговата скромностъ, когато бѣше живъ, днесъ не трѣбва да хвърля въ забрава името му. То трѣбва все по-често и по-често да се споменава, за да заеме онова мѣсто, което съ право трѣбва да има.

Генералъ Киселовъ, освенъ че е лично херой, сж-що така е и доблестенъ военачалникъ. Въ нашата

военна история нѣма много хора, дѣлата на които да сж тъй свѣтли и тъй разнообразни, да нѣматъ нито едно петно около себе си.

Ние нѣмаме много командири, задъ гърба на които да се редятъ толкова значителни дѣла като Селиолу, Карагачъ, Чангора, Калиманци, Тутраканъ, Кубадинъ, за да не изреждаме редица други.

Всѣкога само воинъ, той не излѣзе отъ рамкитѣ на войската и, дори когато напуста нейнитѣ редици, отиде въ гроба като воинъ и само воинъ.

И ние трѣбва да признаемъ, че той наистина бѣ-ше талантливъ воинъ, защото такива победи, които той постигна, безъ талантъ, безъ творчество не могатъ да се създадатъ. И той ги създаваше на самото бойно по-ле, подъ писъцитѣ на куршумитѣ, срѣдъ трѣсъцитѣ на снарядитѣ. И именно защото ги създаваше тамъ, съот-ветно обстановката, защото гвѣквиятъ му умъ всѣ-кога можеше да намѣри слабото мѣсто на противника, защото никога не забравяше поставената цель, той по-беждаваше. Побеждаваше съзнателно, съ умъ, съ уме-ние, съ превъзходство надъ противника.

Ето защо трѣбва да оценимъ генералъ Киселовъ и да го поставимъ на онази висота, на която той самъ се издигна съ дѣлата си. Той е заслужилъ това. Време е и родниятъ му градъ, и българскиятъ народъ, и родната войска да сторятъ всичко възможно не толкова за да увѣковѣчатъ неговото име, колкото да го посочатъ ка-то вдѣхновенъ примѣръ за тия, които ще дойдатъ следъ насъ.

И ако ние наричаме генералъ Киселовъ несравнимъ изпълнителъ, това не значи, че той не е творецъ. Да, той наистина бѣше гениаленъ създателъ на победитѣ. Защото ако въ всички изкуства гениалното изпълне-ние понѣкога е по-ценно отъ самото произведение, то и въ военното изкуство изпълнението не е по-мало-ценно отъ идеята за победа на по-голѣмия командиръ.

Безъ гениални изпълнители и най-добриятъ воен-енъ планъ може най-безславна да бѣде проваленъ.

Ето защо ние така много държимъ на думата из-пълнител по отношение на генералъ Киселовъ. Това правимъ съзнателно, за да подчертаемъ качеството на неговия воененъ талантъ и да прибавимъ веднага и то-ва на творецъ.

Изкусниятъ военачалникъ, намѣрилъ такъвъ изпълнителъ като Киселовъ, всѣкога върши чудеса.

И въ Добруджа наистина се извършиха чудеса, защото тамъ имаше вдѣховителъ, идеитъ на когото се привеждаха въ изпълнение отъ гениаленъ изпълнителъ. А точно това е идеалътъ при ръководството на една войска. Другъ е въпросътъ на кого принадлежи славата. Намъ се струва, че обективниятъ историкъ ще отсѣди като настъ: и на двамата, защото едното име безъ другото не може. Тѣ се взаимно допълватъ. И че това най-добре разбираше самиятъ генералъ Тошевъ личи отъ заповѣдитъ му въ решителнитъ моменти, съ които той не само повѣряваше изпълнението на Киселовъ, но и следъ това абсолютно не му се мѣсѣше, както това виждаме и при Тутраканъ и при Кубадинъ.

И затова ние днесъ можемъ да кажемъ: ако генералъ Тошевъ е ураганътъ въ Добруджа, който помете румъно-руската съпротива, генералъ Пантелей Киселовъ е стихия, която, макаръ че носи отдѣлни имена като Тутраканъ и Кубадинъ, въ края на краищата е едно цѣло.

Киселовъ се проявяваше навсѣкжде именно като стихия, за която никога и никъде нѣмаше прѣчки. Той бѣше най-вѣрното олицетворение на нашия воинъ, за когото наистина нѣмаше нищо невъзможно и за когото Вазовъ така сполучливо казва:

Дигай зидъ до небесата,
Той и него ще прескочи.

БЕЗСМЪРТНИЯТЪ ПРИМѢРЪ

Започналъ блѣскаво Свѣтовната война, генералъ Киселовъ стигна съ победоносната си дивизия долното течение на Дунава, като при Исака доразгроми противника. За действията му въ Добруджа Негово Величество Царъ Фердинандъ награди Киселовъ съ най-високата степенъ на ордена за храбростъ, каквато притежаваше български военачалникъ, и го произведе въ чинъ генералъ-лейтенантъ.

Това двойно отличие бѣше най-добрата отплата, която така справедливо му се даде, и генералъ Киселовъ бѣше морално задоволенъ.

Презъ 1917 година генералъ Киселовъ бѣше вече на южния фронтъ, където той остана до края на войната.

А следъ всичко, което стана тогава, той бѣ покусенъ, съ наранена душа, като истински българинъ, и тъй се завърна въ Шуменъ, за да изпие горчивата чаша до дъното, заедно съ цѣлия български народъ и славната му войска.

Въ това време въ нашата войска се почувствува нуждата отъ корави хора и истински воители. Вѣрата на българския народъ въ съвѣстта на Европа още не бѣше изгаснала. Ето защо на генералъ Киселовъ бѣше възложено командването на трета армия и той замина за Русе да застане начело на трета военна инспекционна областъ, управлението на която се намираще въ този градъ.

Съ новъ приливъ отъ сили генералътъ се залови за работа, готовъ да заработи така, както знаеше, за създаването на новата българска войска.

Неговата твърда рѣка много скоро се почувствува и той се отдаде, както по-рано, изцѣло на службата си. Оставаше му да прибере семейството си отъ София, където то се бѣше настанило презъ войната, за да си създаде оазис обстановка, само срѣдъ която се чувствуваше спокоенъ, когато неочаквано дойде уволнението му, предизвикано отъ общото намаление състава на войската по силата на Ньойския миренъ договоръ.

Ударътъ за онзи, който бѣше служилъ около четирисетъ години въ войската, който бѣше ѝ посветилъ цѣлия си животъ и всичкитъ си сили, не бѣше малъкъ. Но той трѣбваше да се примири.

Единствената утеха за него въ този тежъкъ моментъ бѣше производството му въ чинъ генералъ отъ пехотата, което дойде малко следъ уволнението му, а именно: въ края на 1919 година.

Поради това, че семейството му се бѣше преселило вече въ Русе, генералътъ остана да живѣе въ този градъ.

Тукъ той застана отначало начело на запаснитъ офицери, а после на запасното воинство и живѣеше скромно съ пенсията си.

Времената, обаче, бързо се промѣниха. Българскиятъ народъ започна полека-лека да се опомня и

тогава родолюбивото гражданство на гр. Русе си спомни за хероя на Тутраканъ, който се бѣше настанилъ въ тѣхния градъ, и генералъ Киселовъ стана неговъ кумиръ.

Изразителъ на тѣзи чувства на гражданството въ Русе стана общинскиятъ съветъ, който реши да подари на генерала мѣсто въ центра на града, за да си построи домъ, защото той нѣмаше никѣде свой.

Но въ това време генералътъ вече бѣше решилъ да напусне Русе. Неговиятъ най-голѣмъ синъ се бѣше настанилъ въ София като адвокатъ, а по-малкиятъ следваше въ Германия. Следваше ли въ такъвъ случай той да приеме подареното му мѣсто?

Генералътъ, като безкрайно честенъ човѣкъ, разреши въпроса за себе си, че трѣбва да се откаже отъ него.

— Азъ не ще остана русенски гражданинъ, а общината ми го подарява като на такъвъ.

— Но ти си още тукъ, а утре кѣде ще живѣешъ е другъ въпросъ. Задрѣжъ го, па като мине една година, две, ще го продадешъ, щомъ ще се изселишъ. Найсетне си заслужилъ едно мѣсто въ единъ градъ, — съветвахъ го мнозина.

Генералътъ, обаче, не ги послуша. Той се яви единъ денъ въ общината и се отказа отъ подареното му мѣсто подъ предлогъ, че не ще остане русенски гражданинъ. Той не искаше да излѣже цѣлъ градъ. Не искаше да остане нито сѣнка върху името му тамъ, кѣдето така много го обичаха и тачеха...

Какво бѣше генералъ Киселовъ за гражданството въ Русе личи отъ кратката хроника за десетгодишното чествуване победата при Тутраканъ въ този градъ, печатана въ в. Русенска поща подъ заглавието: „Тутраканската епопея“:

Въ Русе по инициатива на федерацията на запаснитѣ офицери и подофицери по случай десетгодишнината отъ падането на Тутраканъ се отпразднува вчера.

Въ празденството взеха участие всички патриотически, културни и други организации, съ знамената си и въ строй, и хилядно гражданство.

Въ църквата „Св. Троица“ митрополитъ Василий, въ съслужение съ цѣлото духовен-

ство, отслужи панихида за падналитѣ херои и молебень за живитѣ участници въ боеветѣ.

Хероятъ при Тутраканъ генералъ отъ пехотата Пантелей Г. Киселовъ поздрави строенитѣ на площада организации и държа речъ, въ която възвеличи заслугитѣ на армията въ борбата срещу народнитѣ ни врагове. Той пожела и младитѣ поколения да се въодушевяватъ въ борбата за осъществяване идеалитѣ на Отечеството ни отъ сѣщитѣ чувства на висшъ патриотизъмъ и откърмятъ непобедимия духъ на своитѣ бащи.

Г. генералъ Киселовъ бѣ бурно аklamиранъ.

Всички организации отидоха при паметника на свободата...

Отъ горното извлѣчение личи, че генералътъ е центъръ на това тържество, че той се ползува съ общо уважение и обичъ.

Седемъ години той живѣе въ Русе, но копнежътъ му е да види семейството си отново събрано. И затова той решава да се раздѣли съ този милъ градъ, съ който го свързваха толкова много спомени отъ нѣколкократното му пребиваване презъ време на дългогодишната му военна служба.

Изпращането на генералъ Киселовъ се извършва отъ цѣлия градъ. Ето какъ в. „Русенска поща“ го описва:

„Вчера, съ обѣдния влакъ, замина за София, гдето се установява на постоянно мѣстожителство, уважаваниятъ отъ цѣлото гражданство генералъ Киселовъ, единъ отъ прославенитѣ херои на Тутраканската епопея.

На гарата генералътъ бѣше изпратенъ отъ началника на гарнизона г. полковникъ Жечевъ, множество офицери, гражданството и запасното воинство.

Отъ страна на запаснитѣ офицери му биде поднесенъ букетъ отъ запасния полковникъ Дяковъ, който съ прочувствени думи му пожела здраве и добъръ пѣтъ.

Генералътъ, трогнатъ до сълзи, благодари за радужното изпращане и, понесенъ на ръце, биде занесенъ до вагона.

Подъ звучитѣ на военната музика и грѣмогласно-то ура на изпращачитѣ влакѣтъ потегли.

Сълзи на умиление оросиха лицето на стария воинъ“.

Съ пристигането си въ София генералѣтъ се настанява на ул. „Графъ Игнатиевъ“. Той е доволенъ, че сега децата му сѣ при него, и се кани да се залови съ писането на своитѣ спомени, но той вече не бѣше онзи енергиченъ човѣкъ, какѣвто бѣше по-рано. Силитѣ му вече бѣха почнали да отпадатъ. Все по-често той ставаше меланхоличенъ, не бѣше вече духовитъ, не обичаше шегитѣ. Кръвното налѣгане се увеличаваше, макаръ че всички мѣрки се взимаха.

Презъ есенъта 1927 година той се почувствува съвсемъ отпадналъ. Една нощъ презъ м. октомврий той се събуди, оплака се, че му е студено, и, следъ като го затоплятъ и прашатъ да викатъ лѣкуващия го докторъ, той заспива, но заспива завинаги. Разривѣтъ на сърдцето е последвалъ презъ време на този сънъ.

Така завърши своя животъ този голѣмъ български воинъ на четиринадесети октомврий 1927 година и едвамъ следъ неговата смъртъ София разбра кого ще погребва.

За смъртъта на тутраканския херой писаха всички столични вестници. Самото погребение се извърши тържествено. Последната данъ бѣше заплатена, честъта отдадена.

Генералѣтъ бѣше погребанъ съ всички почести на генералъ отъ пехотата, като на погребението присѣствува министрътъ на войната, представители на войската, кметѣтъ на града и други, а вѣнци бѣха положени отъ страна на Негово Величество, италианската легация, запасното воинство, изпратени такива чакъ отъ Русе и други.

Все около това време о. з. полковникъ Георги Дяковъ написа за своя бившъ прославенъ командиръ следното:

„Съ отличнитѣ си познания по военното изкуство и рѣдки граждански и войнишки добродетели той въ продължение на две години като командиръ на полка се постави въ положението на единъ образцовъ началникъ, вещь въ занаята си и отличенъ възпитателъ на своитѣ подчинени офицери и войници. Той бѣ-

ше началникъ, учителъ и възпитателъ въ най-широка проява къмъ своитѣ подчинени“.

Генералъ Киселовъ си отиде скромненъ, беденъ, но толкова по-голѣмъ и съ толкова по-честито име, което, колкото годинитѣ повече се отдалечаватъ отъ смъртъта му, толкова по-свѣтло и по-безсмъртно става.

Днесъ то завинаги е свързано съ златна Добруджа и съ нашия вече Тутраканъ. Днесъ то е история, легенда, мечта и идеалъ на поколѣнията.

За да закрѣглимъ, обаче, образа на генерала, за да можемъ поне донѣкъ да си представимъ съ какѣвъ стилъ биха били написани споменитѣ му, ще предадемъ последната му статия, печатана въ в. Народна отбрана, бр. 1294 отъ 6 септемврий 1926 година, подъ заглавие „Тутраканъ“:

„Безспорно е, че културата привързва народитѣ все по-силно къмъ мирния животъ. Докато въ далечното минало войната е била често пѣти предизвиквана отъ нищожни причини, въ XX вѣкъ тя е вече едно крайно и нежелано срѣдство за уреждане на международнитѣ спорове. И за да можеше българскиятъ народъ, грабвайки оръжието, да се хвърли въ страшна борба съ единъ голѣмъ противникъ, необходимо бѣ да бѣде сигуренъ, че друго срѣдство за постигане своя идеалъ вече нѣма. Колкото убеждението, че войната е единствено срѣдство, е по-дълбоко залегнало въ народната душа, толкова и военната му мощъ е по-несъкрусима.

Българскиятъ народъ никога самъ не е търсилъ войната като срѣдство за уреждане спороветѣ съ своитѣ съседи, но, за съжаление, последнитѣ като чели винаги се стараятъ да засилятъ това убеждение.

Точно преди десетъ години предъ фортоветѣ на най-модерната балканска крепостъ българскиятъ народъ показа до каква степенъ може да бѣде засилено чувството на самопожертвувание за Родината. Като си спомнямъ историческия день, въ който българскитѣ полкове пометоха за нѣколко часа Тутраканскитѣ фортове, въ които получихъ писмото на началника на крепостъта за предаването ѝ и въ които предъ менъ и цѣлия щабъ на противника дефилираха ликуващитѣ български войници, обзема ме особено чувство на гордостъ и радостъ, че съмъ българинъ.

Дано, като си припомнят тая дата, нашите съседи разберат, че е по-добре да живеят в мир с българския народ, но ако, въпреки неговата воля, той бъде предизвикан отново да чертае с оръжие своите граници, нека споменът за Тутракан вдъхновява българските воини и крепи в тях вратата, че няма несъкрушима пръчка за постигане народните ни идеали“.

Предвижданията на генералъ Киселовъ се сбъднаха. Наистина той не доживя да види Добруджа, за която се би така херойски, отново включена въ предѣлитъ на България, не доживя да види смъкването на страшния яремъ, сложенъ на гордия български народъ въ Нюйи, не можа да се порадва на Велика България, но затова пъкъ обединениятъ ни народъ, като търси днесъ тѣзи, които изградиха неговото величие, се спира и на неговото име, шепне го съ почитъ и колѣнничи предъ сѣщия онзи олтаръ, който той създаде, за да почерпи сили отъ неговия голѣмъ и безсмъртенъ примѣръ.

А този примѣръ наистина е достоенъ за подражание, защото цѣлиятъ животъ на този славенъ воинъ е само служба на Родината, беззаветна, честна, съ готовностъ да даде живота си, когато това е било нужно. Затова той е безсмъртенъ.

Такъвъ именно бѣше генералътъ и при Селиолу, и при Карагачъ, и при Калиманци, и при Тутраканъ.

Вѣчна му паметъ и вѣчна му слава!

СЪДЪРЖАНИЕ

Библиотека Прослава	5
1. Прозорецътъ къмъ Европа	9
2. Произходъ	21
3. Детинство и юношество	25
4. Решението	33
5. Предъ прага на 40 годишната служба	40
6. Бойното кръщение	43
7. Въ свое собствено гнѣздо	47
8. Първото стѣпало	57
9. Херой на Карагачъ	64
10. По стръмния пътъ	76
11. Великанъ	90
12. Несравнимъ изпълнителъ, но и творецъ	106
13. Безсмъртниятъ примѣръ	112